

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Szécsényi Tibor

Lokalitás és argumentumöröklés

A magyar infinitívuszi szerkezetek leírása
HPSG keretben

NYELVTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
ELMÉLETI NYELVÉSZETI DOKTORI PROGRAM

TÉMAVEZETŐ: DR. MALECZKI MÁRTA KANDIDÁTUS

SZEGED, 2009

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	1
2. Argumentumöröklés és lokalitás.....	7
2.1. A lokalitás értelmezése, előnyei.....	7
2.2. Az argumentumöröklés, mint a lokalitás szempontjából problémás szerkezet.....	13
2.2.1. Infinitívuszi szerkezetek.....	13
2.2.1.1. Az infinitívusz alanya.....	13
2.2.1.2. Az infinitívusz nem alanyi vonzatai.....	16
2.2.2. Az igekötők vonzatai.....	17
2.2.3. További szerkezetek.....	17
3. A HPSG.....	20
3.1. A HPSG elméleti alapjai.....	21
3.2. ID/LP szabályok.....	27
3.3. Vonzat- és argumentumszerkezet a HPSG-ben.....	28
3.3.1. Vonzatok és adjunktumok Pollard–Sag (1987) szerint.....	28
3.3.1.1. Vonzatok.....	28
3.3.1.2. Adjunktumok.....	31
3.3.2. Vonzatok és adjunktumok Pollard–Sag (1994) szerint.....	32
3.3.2.1. Vonzatok.....	32
3.3.2.2. Adjunktumok.....	34
3.3.3. Subj–Comps keret (Borsley 1987).....	37
3.3.4. Visszatér a vonzatlista (Manning–Sag 1999).....	41
3.3.5. Adjunktumok mint vonzatok.....	43
3.4. A távoli függőség kezelése a HPSG-ben.....	45
3.4.1. A jelenség hagyományos kezelése.....	45
3.4.2. Távoli függőség nyom nélkül.....	52
3.5. Hatókör-értelmezés.....	54
3.5.1. A jelenség ismertetése.....	54
3.5.2. A kvantorok hatóköre.....	58
4. A magyar egyszerű mondat szerkezete a HPSG-ben.....	68
4.1. VP alatti mondatszakasz – igével kezdődő mondatok.....	71
4.2. Az igemódosítók.....	74
4.3. A fókuszmező elemei.....	79
4.4. A fókusz.....	83
4.5. Összetevők kvantorpozícióban: sorrend és hatókör.....	92
4.6. Topik.....	99

5. Argumentumöröklés a magyarban.....	101
5.1. Az infinitívusz alanya.....	101
5.1.1. A transzformációs nyelvtanok megoldásai.....	101
5.1.2. HPSG.....	102
5.2. Az infinitívuszos szerkezetek általános leírása.....	104
5.2.1. Az infinitívuszt tartalmazó mondatok kétarcúsága.....	105
5.2.1.1. Az infinitívuszt tartalmazó mondatok egyszerű mondatok.....	105
5.2.1.2. Az infinitívuszt tartalmazó mondatok összetett mondatok.....	107
5.2.2. Transzformációs elemzések.....	112
5.2.2.1. É. Kiss 1987: párhuzamos elemzés.....	112
5.2.2.2. É. Kiss 1999: újraelemzés.....	115
5.2.2.3. Fázisonként kilapulás és újrendezés.....	116
5.2.2.4. Szécsényi K. (megj. előtt): keveredési mezőbe mozgatás parciális rendezéssel.....	119
5.2.3. A magyar infinitívuszi szerkezetek a HPSG-ben.....	121
5.2.3.1. Az argumentumöröklés lehetőségei a HPSG-ben.....	121
5.2.3.2. Argumentumöröklés a magyarban.....	124
5.2.3.3. Határozottsági egyeztetés infinitívuszos szerkezetekben.....	130
5.2.3.4. Az egyszerű mondati szerkezet.....	133
5.2.3.5. Az összetett mondati szerkezet.....	137
5.2.3.6. Az igemódosítók eltulajdonlása.....	140
6. Összefoglalás.....	144
Függelék.....	146
A standard HPSG elvei és szabályai.....	146
A magyar nyelv leírására javasolt elvek és szabályok.....	149
Mondatelemzés I.....	152
Mondatelemzés II.....	162
Bibliográfia.....	180

1. Bevezetés

A természetes nyelveket leíró nyelvtanok megalkotása során számos olyan elvet figyelembe veszünk, amelyek helyességét nem lehet pusztán a természetes nyelvi jelenségekkel alátámasztani. Az ilyen axiómák közül az egyik a lokális elve, amely kimondja, hogy egy természetes nyelvi kifejezés összes tulajdonsága meghatározható az őt alkotó közvetlen összetevők tulajdonságaiból. A különböző nyelvelméletek más és más módon fogalmazzák meg ezt az elvet, és a megfogalmazott szabályok sem mindig felelnek meg maradéktalanul ennek az elvnek. A lokális elvének a szigorú alkalmazása azt jelenti, hogy a nyelvet leíró grammatikának kontextus-függetlennek kell lennie. Azonban a legelterjedtebb transzformációs nyelvtanok, mint a GB (Chomsky 1981) és a Minimalista program (Chomsky 1995b) éppen a transzformációik, mozgató szabályaik révén megsértik ezt az elvet, mivel ezek olyan nem lokális viszonyok alapján vannak szabályozva, mint például a k-vezérlés.

Dolgozatomban egy olyan magyar nyelvi jelenséget fogok megvizsgálni, amely látszólag nem elemezhető a lokális elvet betartó szabályokkal. Bizonyos konstrukciókban az ige egyik összetett argumentuma nem alkot egyetlen összetevőt, hanem ennek a komplex összetevőnek a nem-fej részei minden tekintetben a mondat ragozott igéjének az argumentumaiként viselkednek. Az infinitívuszt tartalmazó mondatokban az infinitívusz argumentumai eleget tesznek az infinitívusz lexikai leírásában szereplő rájuk vonatkozó követelményeknek, azonban ezek az argumentumok nem feltétlenül az infinitívuszi fejű frázisban jelennek meg, hanem úgy viselkednek, mintha az infinitívuszt vonzó ige argumentumai lennének. A jelenséget argumentumöröklésnek nevezem, mivel a mondat ragozott igéje örökli az infinitívusz argumentumait. Ezen egyszerű mondati szerkezetet sugalló jelenséggel szemben azonban az infinitívusznak vannak olyan tulajdonságai is, amelyeket csak akkor tudunk megmagyarázni, ha az infinitívuszt egy mondat fejének tekintjük: lehet neki saját fókusz- és kvantorpozíciója.

Az infinitívusz argumentumainak öröklődését leíró transzformációs modellt használó tanulmányok (É. Kiss 1989, É. Kiss 1999, Szécsényi K. megj. előtt b) olyan eszközöket alkalmaznak a jelenség leírására, amelyek nem felelnek meg a lokális elvének, sőt sokszor a magyar nyelvben megjelenő, az infinitívuszi szerkezetekkel kapcsolatos jelenségeket sem kezelik helyesen.

A HPSG (Pollard-Sag 1994) egy olyan elméleti keret, amelyben csak lokálisan

megfogalmazott a szintaktikai szabályok lehetnek. Dolgozatomban ebben a keretben fogalmazom meg azokat a szabályokat, amelyek az említett jelenségeket képesek kezelni. Az argumentumöröklés leírásához és az infinitívuszi szerkezetekre jellemző tulajdonságok magyarázatához azonban szükséges az infinitívuszt nem tartalmazó mondatok mondat szerkezetét leíró szabályok ismerete is. Mivel a HPSG alapvetően más felépítésű, mint a transzformációs nyelvtanok (nem derivációs, hanem megszorítás alapú, a kifejezésekhez csak egy reprezentáció tartozik), ezért ezek a szabályok is mások lehetnek, mint az azokban megszokottak.

A dolgozatnak a bevezetést követő, második fejezetében a lokalitási elvet ismertetem, bemutatva a problémát okozó szerkezeteket.

A harmadik fejezetben bemutatom a HPSG felépítését, külön részletezve és magyarázva a dolgozatban később is használt fogalmakat és elveket. A 3.1. szakaszban a HPSG elméleti alapjaival és a használt unifikációs formalizmussal ismerkedhet meg az olvasó, a 3.2. szakaszban pedig az összetevős szerkezeteket kialakító közvetlen dominancia szabályokkal és az összetevők sorrendjét meghatározó lineáris megelőzési szabályokkal. Mivel az argumentumöröklést irányító mechanizmusnak a tárgyai az ige argumentumstruktúra-leírásai, a 3.3. szakaszban a HPSG különböző variációi által használt argumentum-szerkezeteket ismertetem. Először a korai HPSG elképzeléseit Pollard-Sag (1987) alapján, majd a klasszikusnak számító Pollard-Sag (1994) leírását, végül a manapság is használatos variánsokat: (Borsley 1987, Manning-Sag 1999 és Bouma *et al.* 2001). Az általam is használt Bouma *et al.* (2001) argumentum-szerkezet leírásban három helyen történik az argumentumok nyilvántartása: az ARG-ST listán az ige vonzatai szerepelnek, a DEPS listán a vonzatokon kívül helyet kapnak az ige adjunktumai is, végül a COMPS lista tartalmazza azokat az argumentumokat, amelyek az ige melletti komplementum-pozíciókban jelennek meg, de nem tartalmazza az „elmozgatott”, a magyarban az ige bal perifériáján helyet foglaló ún. *filler* összetevőket.

A 3.4. szakaszban pontosan a *filler* összetevőknek a leírását és a bal periférián való megjelenésüket biztosító elveket ismerhetik meg az olvasók. A transzformációs nyelvtanokban a nem komplementum-pozícióban található összetevők mozgatással kerülnek a helyükre. A HPSG-ben ezzel szemben egy olyan mechanizmus segíti az ilyen szerkezetek létrejöttét, amely csupa lokálisan megfogalmazott elvből áll. A távoli függőség jelenségét mutató szerkezetek leírására általam használt változatban a mondat szerkezetben nincs jelen semmilyen üres összetevő, nyom.

A magyarban az ige előtti összetevők sorrendjét azok hatóköre határozza meg, ezért a 3.5. szakaszban bemutatom, hogy a HPSG hogyan kezeli a kifejezések hatókörét. Ez különbözik a transzformációs nyelvtanokban megszokottól, amelyek a kifejezésnek a hatókörét a mondszerkezetben elfoglalt pozíciója alapján határozza meg: azok a kifejezések vannak egy kvantifikált kifejezés hatókörében, amelyeket az *k*-vezérel. A HPSG nem a pozícióhoz köti a hatókört, hanem a Cooper (1983) által javasolt kvantor-tárolási mechanizmus szerint határozza meg azt. Ez a mechanizmus is lokális szabályokkal van megadva.

Magyar nyelvi jelenségek leírására még nem sok próbálkozás történt HPSG keretben. Hogy az infinitívusz argumentumainak az öröklődését és az infinitívuszi szerkezetekre jellemző egyéb tulajdonságokat kezelni tudjuk, előbb az infinitívuszt nem tartalmazó mondatok szerkezetét és az azt létrehozó szabályokat kell rögzíteni. Mivel erre vonatkozó irodalom még nem áll rendelkezésre, a negyedik fejezetben arra vállalkozom, hogy magam adjam meg ezeket a szabályokat. A HPSG-ben a kifejezések mondatban betöltött funkcióit nem a mondszerkezetben elfoglalt pozíciójuk alapján határozhatjuk meg, ezért nem szükségszerű a magyar nyelv leírásánál eddig használt hierarchikus diskurzuskonfigurációs mondszerkezet feltételezése.

Az ismertetett konfigurációs mondszerkezet az É. Kiss (1987) által javasolt szerkezetnek, pontosabban az ott javasolt felszíni szerkezetnek felel meg. Ebben az ígét követő kifejezések az ige komplementum-testvérei, az ige az őt követő összetevőkkel alkotja az igei csoportot. Az így kapott VP-hez balról egyesével kapcsolódnak az ígét megelőző összetevők *filler* testvérként. Az ige előtt található igemódosítót, vagyis az igevivőt az igei csoport részének tekintem. Az összetevőknek a mondatban betöltött funkcióját nem az összetevők pozíciójával azonosítom, hanem az igevivőt és a fókuszt az ígéhez való speciális kapcsolatként kezelem. Ennek értelmében az ige lexikai leírásában szerepel, hogy melyik argumentuma lesz az igevivője, illetve melyek lesznek a fókuszai: az ige leírása tartalmaz egy *F-GIVE* jegyet, amely a fókuszértelmezésű argumentumait sorolja fel, valamint tartalmaz egy *CAR* jegyet, amely az igevivőjét azonosítja. A szakaszban ismertetem azokat a lexikai szabályokat és szűrőket, amelyek létrehozzák a fókuszjegyet nem adó és igevivőre nem specifikált igéből a különböző változatokat, külön foglalkozva a hangsúlykérő és a hangsúlykerülő igékkel.

A mondat topik- és kvantorpozícióban megjelenő összetevői nem az ígével kölcsönhatásba kerülve válnak topikká vagy kvantorrá, hanem saját jogukon. Hogy nem az ige utáni komplementum-pozíciók egyikében jelennek meg azt egy – az ige lexikai leírását megváltoztató – lexikai szabály váltja ki, amely hatására az argumentum kikerül az ige *COMPS* listájáról. Ugyanez a

lexikai szabály gondoskodik arról is, hogy a fókuszjegyet kapó argumentum is megjelenhessen az ige előtt, az ige elé nem kerülő fókusz ugyanis a megoldásom szerint egyszerű komplementumpozícióban található. Ez a lexikai szabály egyébként része a standard HPSG elméletnek.

A szakaszban található további szabályok nem lexikaiak, hanem szintaktikaiak, mivel a grammatikus összetevős szerkezet kialakításáért felelősek. Ezek az szabályok azért felelősek, hogy a fókuszjegyet kapó argumentum közvetlenül az ige előtt jelenjen meg, hogy egynél több fókuszösszetevő ne legyen ige előtti pozícióban, hogy az ige utáni fókusz szűk hatókörű legyen, vagy hogy az ige előtti kifejezések a hatókörüknek megfelelő sorrendben helyezkedjenek el, az ige utániak hatóköre azonban ne legyen ily módon korlátozva.

Az általam javasolt elvek harmonikusan illeszkednek a HPSG irodalmakban használtakhoz. Az új, nyelvspecifikus elveken kívül az elméleti keret módosítása néhány új jegy megjelenése csupán. Ilyen új jegyek a már említett *F-GIVE* és *CAR* jegyeken kívül a fókuszértelmezésű összetevők *FOCUS* jegye és a referáló kifejezések *REF* jegye.

Mivel a szakaszban ismertetendő szabályok és elvek egy olyan próbálkozás eredményei, amelynek az elméleti keretben nem volt előzménye, az általam javasolt rendszer nem kívánja teljes körű leírását adni a magyar mondat szerkezetre jellemző jelenségeknek. Nem adnak számot a kontrasztív topik létéről, a fókuszjegyet önmagának adó igeről, a fókuszértelmezés részletkérdéseiről és szemantikai háttéréről, az igevivővé válás feltételeiről és még sok másról sem. A függelékben található mondatelemzésben például, amely a szakaszban vázolt elveket mutatja be működés közben, a mondatban szereplő igei argumentumokat lexikai egységeknek tekintem, holott nyilvánvaló, hogy belső szerkezettel rendelkeznek. A szakaszban szereplő elvek is megfogalmazhatóak lennének más formában is, de célom nem a magyar nyelvet egyedül leírni képes igaz szabályrendszer megalkotása volt, hanem annak bemutatása, hogy a magyar nyelvnek leírni kívánt fragmentumát le lehet írni pusztán lokális szabályokkal is. A szabályok pontosítása és az általuk leírható nyelvi jelenségek bővítése későbbi kutatások tárgya lehet – mint ahogyan történt ez a kezdetben nem oly tökéletes transzformációs modellek esetében is.

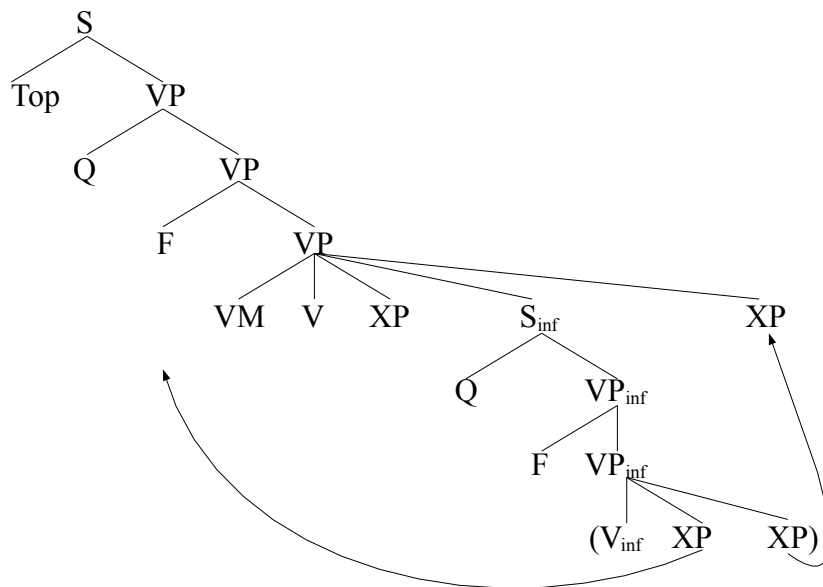
Miután bemutatom a bázist, amelyre a további elemzéseket lehet építeni, az ötödik fejezetben az infinitívuszos szerkezetekben megfigyelhető argumentumöröklést fogom megvizsgálni.

Az 5.1. szakaszban az infinitívusz alanyának és az infinitívuszt vonzó kontroll vagy emelő ige alanyának a koreferenciáját leíró jól ismert szabályokat ismertetem, először a transzformációs nyelvtanok *PRO* elemzéseit, majd a HPSG megoldását. A HPSG ebben az esetben is csak lokális

szabályokkal operál.

Az 5.2. szakaszban a magyar nyelvű, infinitívuszt tartalmazó mondatok egyéb tulajdonságát is nagyító alá teszem. Először azt a jelenséget mutatom be, hogy az alanyi kontrollos mondatok egyszerre mutatnak egyszerű és összetett mondati tulajdonságokat. A jelenség bemutatásánál az É. Kiss (1989) és a Szécsényi K. (megj. előtt b) által megállapított tényekre támaszkodom. Az 5.2.2. szakaszban a meglevő transzformációs megoldásokat ismertetem: É. Kiss (1989) két, egymással párhuzamosan létező mondatszerkezetét, É. Kiss (1999) újraelemzéses argumentumöröklötését, az É. Kiss legújabb munkáira épülő fázisonkénti kilapulást és újrendezést, végül a Szécsényi K. (megj. előtt b) által javasolt módszert, amely szerint az infinitívuszi frázisban az összetevők hatókörüknek megfelelő pozícióba kerülnek, majd onnan egyenként a ragozott ige *scrambling* mezőjébe mozognak a korábban meghatározott parciális hatóköri rendezésüket megtartva.

Az 5.2.3. szakaszban rátérek magyar infinitívuszi szerkezetekkel kapcsolatban ismertetett jelenségek leírására a HPSG-ben. Ennek keretében más, nem magyar nyelvű megoldásokra támaszkodva először az argumentumöröklés működését mutatom be. A magyar nyelvi adatokat is figyelembe véve olyan megoldást javaslok, amelyben az infinitívusz alanya az infinitívusz többi argumentumával együtt öröklődik a ragozott ige argumentumlistájára. Ez a megoldás szakít azzal az általános elemzési móddal, amelyben az infinitívusznak fonológiai alakkal nem rendelkező PRO alanya a ragozott ige önálló alanyával koreferens. Elemzésemben az infinitívuszi ige egy (hierarchikusan rendezett) összetevőt alkot az ő saját fókusz- és kvantorpozícióban található argumentumaival, az ige utáni megjelenésre számító komplementumai azonban a ragozott ige argumentumai közé öröklődnek komplementumként vagy bal perifériás összetevőként, így kapva a következő sematikus mondatszerkezetet:

Az infinitívuszi szerkezeteket előállító szabályrendszeremhez a standard HPSG egyik alapsémájának az általánosított megfogalmazására van szükség. Ezen kívül nincs szükség új szabályok megadására, elegendők ugyanazok a lexikai és szintaktikai szabályok, amelyeket az infinitívuszt nem tartalmazó mondatok leírásához javaslok: valójában a ragozott igés szerkezetek előállítása igényel speciálisabb szabályrendszert. A javasolt – csak lokális szintaktikai szabályokat tartalmazó – szabályrendszer helyesen írja le az infinitívuszt tartalmazó mondatok kétarcúságát, azt a tényt, hogy az infinitívusz bal periferiáján az összetevők sorrendje kevésbé kötött, mint a ragozott igék esetében, valamint a beférkőző igéknél megfigyelhető igevivő-elrablást. Nem kívánok foglalkozni az infinitívusz és az igemódosítója inkorporációjának a lehetőségével és az ehhez kapcsolódó infinitívuszi igei komplexek létrejöttével.

A dolgozat végén függelékben sorolom fel a dolgozatban használt HPSG elveket.

2. Argumentumöröklés és lokális

2.1. A lokális értelmezése, előnye

A generatív nyelvtudomány egyik alapfogalma a szintaktikai kategória. A szavak (lexikai egységek) szintaktikai kategóriája a lexikonban van rögzítve, a több szóból álló nyelvi egységek szintaktikai kategóriája pedig az őket létrehozó újraíró szabály által határozódik meg.

A szintaktikai kategóriák feltételezése azon a preteoretikus megfigyelésen alapszik, hogy a morfémák és a morfémaszekvenciák helyettesítési osztályokba sorolhatóak: bizonyos morfémák és morfémaszekvenciák szisztematikusan helyettesíthetők egymással. Ezen azt értjük, hogy ha a helyettesítési osztály egyik eleme megjelenhet egy kifejezésben, bármelyik másik eleme is megjelenhet ugyanannak a kifejezésnek ugyanabban a pozíciójában. Az így alkotott helyettesítési osztályhoz hasonlóan találhatunk más helyettesítéseket is. Feltételezzük, hogy a különböző helyettesítési osztályoknak nincs közös elemük, a behelyettesíthetőség ekvivalencia-reláció a nyelvi kifejezések halmazán.

Az amerikai strukturalista nyelvészek ezt a módszert, az ismételt behelyettesítés módszerét használták morfémiás elemzéseik során. Harris (1946, magyarul: Harris 1982) így határozta meg a nyelv morfémaosztályait és a morfémaszekvenciák (vagy morfémaláncok) osztályait:

- (1) "(V)eszünk egy *A* formát egy *C_D* környezetben, s azután egy másik *B* formát helyettesítünk be *A* helyébe. Ha az ilyen behelyettesítés után még mindig olyan kifejezésünk van, amely előfordul a kérdéses nyelvben, akkor azt mondjuk, hogy *A* és *B* ugyanannak a helyettesítési osztálynak a tagja..."

Harris tanítványa, Noam Chomsky ezt a módszert veszi át és teszi elméletének, a generatív grammatikának (lásd Chomsky 1957, magyarul Chomsky 1995a) az alapelemévé: a mondat nem más, mint egy kitüntetett helyettesítési osztály, amely – mint minden nem-atomi helyettesítési osztály – bizonyos helyettesítési osztály szekvenciákból tevődik össze. A nyelv leírása így annak a leírása, hogy a különböző helyettesítési osztályok miképpen állhatnak elő más helyettesítési osztályokból álló láncokként. Chomsky ezeket az összetevős szerkezeti szabályokat adta meg matematikai eszközökkel, így forradalmasítva a nyelvtudományt. A formális nyelvek elmélete révén vált lehetővé, hogy a nyelvtudományban a megfigyelések, szabályok és az elméletek formálisan leírhatóak, és ezáltal formális szempontok alapján összehasonlíthatóvá váltak.

Egy fontos általánosítás megtételére nyújt lehetőséget a helyettesítési osztályoknak, azaz a szintaktikai kategóriáknak az a tulajdonsága, hogy tagjaik minden körülmények között helyettesíthetők egymással: ha tudjuk, hogy egy nyelvi kifejezés milyen szintaktikai kategóriájú, akkor a kifejezés további sorsát illetően már lényegtelen, hogy pontosan milyen részekből tevődött össze. Ez az általánosítás a lokális elveként fogalmazható meg, és ez az egyik legalapvetőbb elv a nyelvtudományban.

(2) **A lokális elve:**

egy természetes nyelvi kifejezés összes tulajdonsága meghatározható az őt alkotó közvetlen összetevők tulajdonságaiból.

A lokális elvét akkor lehet számon kérni egy grammatika-elmélettől, ha az feltételezi azt, hogy a nyelvi kifejezések összetevőkből állnak, mégpedig abban az értelemben, hogy a nyelvi kifejezésekhez (és így a mondatokhoz is) összetevős szerkezet rendelhető. Összetevős szerkezet hiányában nem értelmezhető a lokális fogalma.

A lokális elve kétféle megszorítást is jelent. Egyrészt az összetevőséget állítva középpontba az elv nem engedi, hogy egy kifejezés tulajdonságaira hatással legyenek olyan összetevők, amelyek nem alkotórészei a kifejezésnek. A lokális elvének ez az értelmezése húzódik meg a mögött a törekvés mögött, mely szerint a természetes nyelveket kontextus-független nyelvként kell leírni, nem pedig kontextus-függőként. A kontextus-függő szabályok általános alakja a következő:

(3) $\rho A \sigma \rightarrow \rho \alpha \sigma$

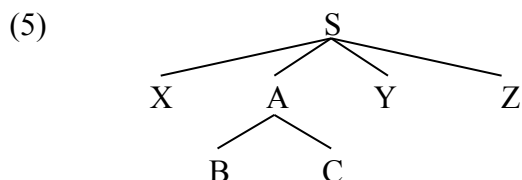
ahol A egy szintaktikai kategória, ρ , σ és α pedig egy-egy szintaktikai kategóriákból és lexikai elemekből álló kifejezés-lánc, mégpedig olyan, hogy α nem lehet nulla hosszúságú.

A szabály értelmezése az, hogy egy α kifejezés-láncot A kategóriájú szintaktikai egységként lehet kezelni, amennyiben a ρ_σ kontextusban fordul elő, azaz ebben az esetben A közvetlen összetevői az α lánc elemei lesznek. A lokális elv megfogalmazásában szereplő természetes nyelvi kifejezés tulajdonsága maga az A kategória, az őt alkotó közvetlen összetevők pedig az α lánc elemei, tulajdonságaik pedig az α lánc elemeinek a szintaktikai kategóriái. Az ilyen nyelvtani szabályokkal levezetett kifejezés tulajdonságai nem kizárólag az őt közvetlenül alkotó kifejezések tulajdonságaitól függenek, hanem a környezetétől is, azaz ρ -tól és σ -tól is, vagyis a kontextus-függő nyelvtani szabályok nem engedelmeskednek a lokális elvének.

A lokális elvnek megfelelő leírásban tehát nem lehetnek kontextus-függő szabályok, hanem csak kontextus-függetlenek. A kontextus-függetlenség abból adódik, hogy az A szimbólum tetszőleges környezetben újraírható α -ként. Formálisan egy $\rho A \sigma \rightarrow \rho \alpha \sigma$ szabály akkor kontextus-független, ha a benne szereplő környezeti megszorítások nem tartalmaznak semmilyen megszorítást, azaz ρ és σ null-kontextust jelöl:

$$(4) \quad A \rightarrow \alpha$$

Egy kizárólag ilyen típusú szabályokkal levezetett természetes nyelvi kifejezés tulajdonságait egyedül közvetlen összetevőinek a tulajdonsága határozza meg, vagyis a szabály megfelel a lokális elvnek. A következő ábra megmutatja, hogy az A kifejezés tulajdonságait a lokális elvnek megfelelően mely más összetevők határozhatják meg, és melyek nem:

A tulajdonságait meghatározhatja B és C , de nem határozhatja meg X , Y , Z és S . A kontextus-függő leírásban egyébként B és C alkotja α -t, X a ρ -t, Y és Z pedig A jobboldali környezetét, σ -t.

Más szempontból is vizsgálhatjuk a lokális elvét, ha a hangsúlyt a közvetlenségre helyezzük. Ekkor egy természetes nyelvi kifejezés tulajdonságait csakis a kategóriája által közvetlenül dominált összetevők határozzák meg, a közvetetten domináltak nem, azaz "fölről" nem láthatunk bele az összetevőkbe. Az (5) ábrán látható S tulajdonságait meghatározzák X , A , Y és Z tulajdonságai, de nem B vagy C tulajdonságai, azok csak közvetetten képesek befolyásolni, mivel B és C csak A tulajdonságaira vannak hatással.

A fentiek fényében egy pontosabb meghatározását is adhatjuk a lokális elvnek:

(6) **Lokális szabályok**

Azokat a grammatikai szabályokat (elveket, megszorításokat, műveleteket) nevezzük lokálisnak, amelyek olyan grammatika-elméletnek a részei, amelyek összetevős szerkezetet rendelnek a mondatokhoz, valamint

- a szabály csak egy összetevőnek és az őt közvetlenül domináló összetevőinek a tulajdonságaira hivatkozik, vagy
- a szabály csak olyan összetevőknek a tulajdonságaira hivatkozik, amelyek egymásnak testvérei.

(7) **Lokális elméletek**

Azokat a grammatikaelméleteket nevezzük lokálisnak, amelyekben minden grammatikai szabály (elv, megszorítás, művelet) lokális.

Bár a lokalitás elvét a tisztán kontextus-független nyelvtanok esetében tarthatjuk be, Shieber (1985) rávilágított, hogy a természetes nyelveket nem (feltétlenül) lehet leírni kizárólag kontextus-független szabályokkal. A hollandban, a svájci németben és a tagalogban megfigyelhető a keresztező függőség jelensége:

(8) holland (Gosse-van Noord 1998)

dat Jan₁ Marie₂ het boek₃ wil₁ laten₂ lezen₃
hogy Jan Marie a könyv akar hagy olvas
'hogy Jan akarja Marit hagyni olvasni a könyvet'

(9) svájci német (Partee *et al.* 1990)

Jan säit das mer d'chind₁ em Hans₂ es Huus₃ lönd₁ hälfe₂ aastriche₃.
Jan mondta hogy mi a gyerekeket Hansnak a házat hagy segít fest
Jan mondta, hogy hagyjuk a gyerekeket, hogy segítsenek Hansnak festeni a házat.'

(10) tagalog (MacLachlan-Rambow 2002)

Nagisip₁ na bumili₂ si Pedro₁ ng bulaklak₂
gondolta vásárol Pedro virágot
Pedro azon gondolkozott, hogy virágot vesz'

A példamondatokban több ige szerepel, valamint a hozzájuk tartozó argumentumok. Az igék azonban nem alkotnak egy összetevőt az argumentumaikkal, és nem is beágyazásokat találhatunk, hanem az igék ugyanabban a sorrendben szerepelnek a mondatban, mint a hozzájuk tartozó argumentumok. Az ilyen keresztező függőség lehetetlenné teszi egy tisztán kontextus-független nyelvtan hozzárendelését a nyelvhez, vagyis ezeknek a nyelveknek a leírása nem fog megfelelni a lokalitás elvének abban az értelemben, hogy kontextus-független nyelvtannal leírható lenne.

A lokalitás fogalma impliciten megtalálható szinte az összes grammatikaelméletben, de gyakran mást értenek ezen, amikor a lokalitást definiálják. Vizsgáljuk meg, hogy a lokalitás hogyan

jelenik meg – ha egyáltalán megjelenhet – a különböző grammatikaelméletekben!

A konstrukciós nyelvtanok egyik fontos jellegzetessége, hogy „[...] a kifejezések szerkezetét *nem szigorú hierarchiaként* képzelel el. Vagyis a kifejezéseket nem kell feltétlenül közvetlen összetevőik egymásutánjaként (*konkatenációjaként*) felfognunk. A kifejezések alakja (és jelentése) egy vagy több konstrukció formai (és jelentésbeli) követelményeinek együttes kielégítéséből fakad, s ezek a konstrukciók nemcsak valamilyen hierarchiában egymás mellé rendelt elemek konkatenációját írhatják elő” (Kálmán-Rádai 1996:89). A magyarban a mondat felépítésében szerepet játszó (11) alany–állítmány szerkezet például kapcsolatot teremt a mondata alanya és igéje között, függetlenül attól, hogy azok egy összetevőt alkotnak-e. A mondatban az alanynak és az igének a kapcsolata független az összetevők lineáris pozíciójától, nem szükséges az alany–ige kapcsolatot strukturális pozíciókhoz kötni.

(11) Alany–állítmány szerkezet (Kálmán-Rádai 1996:98)

MEANING	SUBJ	[] _[9]
	PRED	[] _[10] _[11]
FORM	CAT	<i>S</i>
	INFL	<u>1</u>
	PHON	$\left\{ \left[\begin{array}{cc} \text{CAT} & NP \end{array} \right]_{[9]}, \left[\begin{array}{cc} \text{CAT} & VP \end{array} \right]_{[10]}, \left[\begin{array}{cc} \text{CASE} & nom \end{array} \right]_{[9]}, \left[\begin{array}{cc} \text{INFL} & \underline{1} \end{array} \right]_{[10]}, \left[\begin{array}{cc} & \end{array} \right]_{[11]} \right\}$

Mivel a konstrukciós nyelvtan nem rendel összetevős szerkezetet a mondatokhoz, a lokalitás nem is értelmezhető benne.

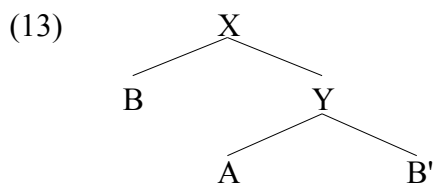
A konstrukciós nyelvtanokhoz hasonlóan az GASG (Generatív/Általánosított Argumentumszerkezet Nyelvtan) (Alberti 2000b, Alberti 2000a, Albert *et al.* 2002) sem rendel összetevős szerkezetet a mondatokhoz. A mondatot alkotó szavakból a mondat alakját, vagyis a szavak lineáris sorrendjét nem fa gráf adja meg, hanem az egymással szemantikai kapcsolatban, azaz kopredikációs viszonyban álló lexikai elemek között a lexikailag rögzített szintaktikai rangparaméter szabályozza.

Transzformációs nyelvtanokban a lokalitás elve elsősorban azért nem vehető figyelembe, mert egynél több reprezentáció tartozik egy-egy nyelvi kifejezéshez. Bár a reprezentációk mindegyike összetevős szerkezet, de mivel ugyanazon kifejezés (szó, lexikai egység) a különböző reprezentációkban máshol helyezkedhet el, ezért az összetevők nem csak velük lokális viszonyban

(anya–leány, testvér) más összetevőkre lehetnek hatással. Például ha egy kifejezésnek (12a) a kiinduló szerkezete, a felszíni szerkezete pedig (12b), akkor a *B* összetevő tulajdonságai hatással vannak *A*-ra is, hiszen annak a testvére, valamint *X*-re is, hiszen annak a közvetlen összetevője. Ugyanakkor egyik összetevős szerkezet sem magyarázza meg, hogy hogyan lehet hatással egyszerre mindkettőre. További probléma, hogy ezáltal az *A* kifejezés tulajdonságai is befolyásolják *X* tulajdonságait. Több reprezentáció esetén a különböző reprezentációk közötti információáramlás semmiképpen sem tekinthető lokálisnak.

A problémát az sem orvosolja, ha (12b) helyett a (13) összetevős szerkezetet vesszük a kifejezés felszíni szerkezetének, ahol a *B'* összetevőt *B* nyomának tekintjük azonos tulajdonságokkal.

Ekkor ugyanis bár az *A* és a *B'*, valamint a *B* és az *X* lokális kapcsolatban áll egymással, de ugyanez nem mondható el a *B* és a *B'* közötti viszonyról.

A *B* és a *B'* közötti, vagyis a kimozgatott összetevő és annak nyoma közötti viszony lokálissá tehető akkor, ha közöttük szisztematikusan jelentkező strukturális kapcsolat van. A transzformációs nyelvtanok ilyen szisztematikusan jelentkező kapcsolatot tételeznek fel az ilyen összetevők között: a kimozgatott összetevőknek k-vezérelniük kell a nyomukat. Bár maga a k-vezérlés nem lokális viszony az összetevők között, de rekurzívan visszavezethető a szigorúan lokális anya–leány és testvér kapcsolatokra (Szécsényi T. 2002). A transzformációs nyelvtanok tehát lokálisnak tekinthetők akkor, ha a különböző reprezentációs szinteken alkalmazandó szabályok (elvek, műveletek) az adott reprezentációban lokálisak, valamint a különböző reprezentációk egymáshoz kapcsolása is a lokális viszonyokra visszavezethető k-vezérléssel van szabályozva.

Nem tisztázott azonban, hogy milyen hatással van a lokalitásra az, ha egy elmozgatott

összetevő nyomát, vagyis egy lánc egy tagját elmozdítjuk eredeti helyéről. Az ún. maradékmozgítás (*remnant movement*) után az eredetileg kimozgatott összetevő és a nyoma nem áll semmilyen lokálisnak nevezhető, vagy arra visszavezethető kapcsolatban.

Általában elmondható, hogy bár maga a k-vezérlés rekurzívan visszavezethető lokális viszonyokra, de a k-vezérlésre hivatkozó szabályok, mint a mozgítás, a kötési elvek vagy a hatókör-értelmezés nem feltétlenül tekinthető lokális szabálynak a transzformációs nyelvtanokban.

A lexikális-funkcionális nyelvtan (Kaplan-Bresnan 1995, Komlósy 2001) a transzformációs nyelvtanokhoz hasonlóan egynél több reprezentációt rendel a nyelvi kifejezésekhez, ezek közül azonban csak az egyik összetevős szerkezet (*c-structure*). Az összetevős szerkezetet kontextusfüggetlen szabályok hozzák létre, így az lokálisnak tekinthető. A kifejezéshez rendelt másik szerkezeten, a funkcionális szerkezeten (*f-structure*) azonban lokalitás szempontjából nem vizsgálhatóak meg a szabályok, ez a szerkezet a konstrukciós nyelvtanok reprezentációihoz hasonlít. A predikátum–argumentum kapcsolat például funkcionálisan összefüggő, azaz egy konstrukció, az alany és az ige viszont az összetevős szerkezetben nincsenek lokális viszonyban egymással, valamint az alannak teljesen más jellegű konfigurációs kapcsolata van az igével, mint a szintén argumentum tárgynak.

2.2. Az argumentumöröklés, mint a lokalitás szempontjából problémás szerkezet

A természetes nyelvekben számos olyan jelenség figyelhető meg, amelynek a lokalitási elvet figyelembe vevő leírása nem tűnik problémamentesnek. Ezek közé tartoznak azok a konstrukciók, ahol az ige egyik összetett argumentuma nem alkot egyetlen összetevőt, hanem ennek a komplex összetevőnek a nem-fej részei minden tekintetben a mondat ragozott igéjének a argumentumaiként viselkednek. A dolgozat célja ennek az argumentumöröklési mechanizmusnak a feltárása és leírása, különös tekintettel az infinitívuszi szerkezetekben megfigyelhető argumentumöröklésre.

2.2.1. Infinitívuszi szerkezetek

2.2.1.1. Az infinitívusz alanya

Látszólag a lokalitás elvének megsértését láthatjuk az alábbi mondatokban is:

- (14) a. Péter szokott elkészni.
 b. A vonat szokott késni.
 c. *A vonat szokott elkészni.

Az infinitívuszt tartalmazó mondatokat hagyományosan úgy elemezhetjük, hogy az infinitívuszi rész egy olyan tagmondat, amelynek nincs látható alanya (PRO), a ragozott ige alanya ugyanakkor koreferens ezzel a hiányzó alannyal. A (14a) mondat sematikus szerkezete a következő:

- (15) [_S Péter szokott [_{VP} elkészni]]

Az *elkészni* ige szelekciós megkötéseket tesz az alanyára: legyen élő, ágens szerepű főnévi csoport. A mondat levezetése során ellenőrizni kell, hogy az alany megfelel-e a az ige által előírt szelekciós megkötéseknek. Ugyanakkor ez az alany nem jelenik meg az ige mellett, hiányzik. A (14b) mondat szintén grammatikus:

- (16) [_S A vonat szokott [_{VP} késni]]

A (14c) mondat azonban nem grammatikus.

- (17) *[_S A vonat szokott [_{VP} elkészni]]

Hiába felel meg a (17) mondat alanya (*a vonat*) a ragozott igeének, mint az a (16) példában is látszik, az alany nem olyan, mint amilyent az infinitívusz megkíván. A példában az S kategória három összetevőből áll, egy NP-ből, egy VP-ből és egy V-ből. Ugyanezek a kategóriák a (16) példában alkothatnak S-t. Az egyetlen különbség a (16) és a (17) mondatok között az, hogy a VP-n belül más ige szerepel.

A (14a–b) mondatok grammatikalitásának és a (14c) mondat agrammatikalitásának az oka az, hogy a használt szerkezetben (S→NP V VP) a főnévi csoportnak olyannak kell lenni, mint amilyen hiányzik az igei csoportból. Az éppen megfogalmazott szabály azonban nem felel meg a lokális elvnek: az S-ből levezetett kifejezés tulajdonságát (grammatikus–agrammatikus) nem csak a közvetlen összetevőinek a tulajdonságai határozzák meg, hanem az egyik összetevőjének a belső szerkezetét, a VP felépítését is figyelembe kell venni.

Látszólag a fenti probléma megoldását jelentheti, ha a (14) mondatokban a főnévi igenév nem VP-ként szerepel, hanem pusztán lexikai V-ként. Ekkor azt mondhatjuk, hogy a különböző igeek más-más tulajdonságú V kategóriájúak (mondjuk V_{agens}, V_{páciens}, stb., így jelezve, hogy a hiányzó

alanynak milyen tulajdonságúnak kellene lennie), s így az igei tulajdonságok közvetlenül megjelennek a közvetlen összetevők között. Ez azonban nem valós alternatíva, hiszen nem csak intranszitiv ige kerülhet a mondatok infinitívuszi pozíciójába:

- (18) a. Péter szokott csuklani a virslitől.
b. A fa szokott termést hozni.

Ezekben az esetekben nem célszerű úgy elemezni a mondatokat, hogy bennük a ragozott igeinek a pusztá főnévi igenév a vonzata, mivel ekkor nehezen adhatunk számot arról, hogy hogyan jelenhetnek meg annak saját vonzatai is (*a virslitől, termést*) a mondatban.

Valójában az sem okoz különösebb gondot, ha az infinitívuszt és a (nem alanyi) vonzatait továbbra is VP-nek elemezzük, mint azt tettük korábban. Ekkor ugyanis ezt a VP kategóriát címkézhajjuk az előző bekezdésben ismerttetett módon: mivel mindig az alany hiányzik a kérdéses kifejezésből, a VP-t létrehozó szabályba be lehet építeni, hogy a VP-nek legyen egy olyan jegye, amely a hiányzó alany tulajdonságára utal. Ekkor két lokális szabályt kapunk. Az egyikben az infinitívuszi ige és a vonzatai alkotnak egy igei frázist, meghatározva ezzel a tulajdonságait: $VP_{\text{agens}} \rightarrow V_{\text{agens}} NP$. A másik lokális szabály a ragozott igit, a neki megfelelő főnévi alanyt, valamint a főlcímkézett VP-t illeszt össze egy mondattá, ügyelve arra, hogy a ragozott ige alanya az infinitívuszi frázis címkéjének is feleljen meg: $S \rightarrow NP_{\text{agens,3sg}} V_{3sg} VP_{\text{agens,inf}}$.

A tárgyalt lokalitási probléma tehát megoldható a szintaktikai kategóriák, s így az őket alkalmazó szintaktikai szabályok számának megnövelésével. Mivel ezekben a mondatokban a gondot egyedül az infinitívuszi VP-ből az alany hiánya, illetve annak a ragozott ige mellett való megjelenése okozta, az igei kategóriákat csak az alany lehetséges releváns tulajdonságai alapján kell felcímkézni. Ez egy lehetséges, működő, kontextus-független megoldás, de nem elegáns, mivel így számos általános szabály megfogalmazásának a lehetőségétől megfosztjuk a grammatikánkat. Az eddig használt szintaktikai kategóriák mindig atomi szimbólumok voltak, azaz nem bonthatóak tovább, nincs belső szerkezetük. Ekkor viszont az imént bevezetett V_{agens} -hez hasonlóan potenciálisan létezőnek kell elismernünk a $V_{\text{páciens}}$, $V_{\text{experiens}}$, stb. szintaktikai kategóriájú kifejezéseket. Ehhez hasonlóan meg kellene különböztetnünk még az olyan igit, amelyeknek egyes szám első személyű alanyuk van azoktól, amelyek más tulajdonságú alany mellett állhatnak, továbbá a határozott tárgyat kívánóakat a határozatlan tárgyúaktól, és még folytathatnánk a sort. Így viszont viszonylag sok szintaktikai kategóriára lenne szükségünk: csak az eddig említett három

tematikus szereppel, hat alanyi egyeztetési kategóriával és két határozottsági jeggyel számolva is $3 \times 6 \times 2 = 36$ különböző igei kategóriára. Ezeknek a kategóriáknak azonban atomi minőségük miatt nincs semmilyen közük egymáshoz, nem lehet egyetlen szabályban sem hivatkozni rájuk közösen, mint igékre.

2.2.1.2. *Az infinitívusz nem alanyi vonzatai*

A főnévi igenévnek nemcsak egy vonzata lehet, hanem az alanyon kívül más összetevő jelenlétét is megkövetelheti. A ragozott ige nem tesz semmilyen jellegű megszorítást az infinitívusz nem alanyi vonzataira, vagyis egyáltalán nem tekinti azokat saját vonzatainak, mint ahogyan ezt az infinitívusz alanyával kapcsolatban láttuk. Ugyanakkor az infinitívusz argumentumai sok tekintetben úgy viselkednek, mintha a ragozott ige argumentumai lennének (É. Kiss 1989):

- (19) a. Marinak Péter tegnap akart egy könyvet ajándékozni.
b. Péter tegnap Marinak akart egy könyvet ajándékozni.
c. Péter tegnap ajándékozni akart Marinak egy könyvet.
d. Tegnap akart Marinak ajándékozni Péter egy könyvet.

A (19a) mondatban a főnévi igenév datívuszi vonzata a ragozott ige előtti topik pozícióban található, a (19b) mondatban pedig fókusz pozícióban. Ezekben a pozíciókban általában az ige argumentumai találhatóak, bár fókuszpozícióba beágyazott mondatból is kerülhet összetevő:

- (20) Pétert akarta Mari, hogy meglátogasd.

A (19c) mondatban maga az infinitívusz jelenik meg az ige előtti igemódosítói pozícióban, ami azért jelent problémát például a transzformációs nyelvtanok számára, mert az argumentumait hátrahagyva, pusztá fejként mozgott előre (É. Kiss 1999; Koopman-Szabolcsi 1999).

Mozgatásokkal a legkevésbé megmagyarázható azonban a (19d) mondat, ahol a ragozott ige alanya az infinitívusz vonzatai között szerepel. Ez csak akkor lehetséges, ha maga az infinitívusz és a (nem alanyi) vonzatai nem alkotnak egy összetevőt, ugyanis ha egy összetevőt alkotnának, az alany csak lefelé mozgatóval kerülhetne bele, ami nem megengedett.

Az egyetlen lehetséges elemzés ezeknél a mondatoknál az, hogy bár az infinitívusz vonzatainak nem ad tematikus szerepet a ragozott ige, és semmilyen jellegű megszorítást sem tesz rájuk, azok mégis a ragozott ige melletti argumentum-pozíciókban találhatóak, nem pedig az

infinitívuszi igei csoporton belül.¹ Mivel azonban a főnévi igenévnek vonzatai, ezért ott hiány keletkezik, kielégítetlen az infinitívusz argumentum-felvevő potenciálja. Ez a kielégítetlen potenciál teremti meg a lehetőségét annak, hogy a ragozott ige mellett nem-vonzatok jelenjenek meg argumentum pozícióban. Ez azonban a lokális elvének megsértését jelenti.

2.2.2. *Az igekötők vonzatai*

Hasonló jelenség figyelhető meg egyes igekötős igék esetében is. Az igekötő megjelenése az ige mellett lehetővé teszi egy olyan összetevő feltűnését, argumentummá válását is, amely egyébként nem vonzata az igének, hanem inkább az igekötőhöz köthető:

- (21) a. ?Péter néz a házba.
b. ?Péter néz a házra.
c. Péter benéz a házba.
d. Péter ránéz a házra.
e. *Péter benéz a házra.
f. *Péter ránéz a házba.

Szembevetendő az igekötő és a megjelenő főnévi csoport esetragja közötti hasonlóság: *be-házba*, *rá-házra*. A mondatokat úgy lehet elemezni, hogy az igekötő engedélyezi a megfelelő főnévi csoportot, mint saját vonzatát, de mivel nem alkotnak összetevőt, az csak az igekötőt is tartalmazó igei csoportban jelenhet meg argumentumként.

Bár az igekötő és a vonzata sohasem alkotnak egy összetevőt, érdekes megfigyelni, hogy az igekötő és a névmási vonzata összeolvad, nem válik ketté (Kálmán-Trón 2000):

- (22) a. Péter ránézett Marira
b. Péter rámnézett.
c. *Péter ránézett/rámnézett énrám.

2.2.3. *További szerkezetek*

Hasonlóan viselkednek a névutós szerkezetek is. Ha nem önálló referenciával rendelkező főnévi csoporttal állnak, hanem személyes névmással, akkor a névmás inkorporálódhat a névutóba:

¹ ezentúl, és visszamenőleg is:
vonzat = az, aminek tematikus szerepet ad valami
argumentum = az, ami a fej mellett megjelenik.

- (23) a. Péter a vonat után nézett.
b. Péter utánam/énutánam nézett.
c. *Péter én után nézett.

A névutós szerkezetből ugyancsak fölkerülhet a főnévi csoport az ige argumentumpozíciójába, bár nem ugyanabban a formában, hanem datívuszi esetben:

- (24) Péter utána nézett a vonatnak.

Ez a konstrukció nagyon hasonlít a birtokos szerkezetekre: amikor a birtokos alanyesetben áll, egy összetevőt alkot a birtokkal, csakúgy, mint az *a vonat után* névutós szerkezet esetében. A birtokos csak akkor kerülhet távol a birtoktól, ha datívuszi esetben áll, ugyanúgy, mint a (24) példában a főnévi csoport.

- (25) a. Tegnap elszakadt Péter könyve.
b. Tegnap elszakadt a könyve Péternek.

A *Péternek* nem vonzata az *elszakadt* igének, ugyanakkor annak argumentumaként viselkedik.

Hasonló jelenség látható még az ige határozói adjunktuma esetében, részletesebb elemzések nélkül:

- (26) a. Péter lassan olvasott a fáradtságtól
b. *Péter olvasott a fáradtságtól.

Az idáig felsorolt konstrukciók tehát úgy elemezhetőek, hogy a (ragozott) igének van egy olyan bővítménye, amely szintén rendelkezik saját bővítményekkel. Ezek a további bővítmények azonban nem alkotnak egy összetevőt az őket megkövetelő kifejezéssel, hanem öröklődnek a ragozott ige mellé, annak argumentumaivá válnak. Ez problémát okoz azon nyelvtanok számára, amelyek megengedik a mozgásokat, mert ezek az új argumentumok nem csak olyan pozícióban jelenhetnek meg, ahová indokolható a mozgás, azaz nem csak topik, fókusz, kvantor, igemódosítói, vagyis ige előtti pozícióban, hanem semleges, ige utáni pozícióban is. Más esetekben az ige utáni pozícióba való mozgás nem megengedett:

- (27) *Péter akarta Marit, hogy meglátogassam.

Ha az alkalmazandó nyelvtanban figyelembe kívánjuk venni a lokális elvét, akkor a

mozgatások egyébként is elvetendőek. Mozgatás nélkül viszont nehéznek tűnik a távoli függőség jelenségének a lokális elvét is figyelembe vevő leírása. Ennek fő oka az, hogy véges sok szintaktikai kategóriát és újraíró szabályt feltételezve nem adható meg olyan szabályrendszer, amely létre tudná hozni az összes lehetséges ige + argumentum, ige + argumentum + az argumentum által bevezetett argumentum, stb. szerkezetet. Ha azonban nem előre rögzített, véges a szintaktikai kategóriák halmaza, hanem rugalmasan bővíthető, mint az unifikációs nyelvtanok esetében, akkor a probléma áthidalható.

3. A HPSG

Az előző fejezet (8–10) példáiban bemutatott keresztező függőség miatt a természetes nyelvek nem elemezhetőek kontextus-független nyelvtannal (Partee *et al.* 1990). Ahhoz, hogy egy kontextus-függő nyelvtannal azonos generatív kapacitású nyelvtant alkossunk meg, kétféleképpen járhatunk el.

Az egyik út az, hogy megengedünk a szintaxisban kontextus-függő szabályokat. Ezt az utat választották a transzformációs nyelvtanok megalkotói, amikor a mondatok elemzéséhez egymásból levezethető reprezentációk sorozatát tételezték fel. A különböző reprezentációk – kiinduló szerkezet, felszíni szerkezet, logikai forma, fonetikai forma és a többi köztes, névvel nem nevezett szerkezet – közötti transzformációk, azaz mozgatások miatt tekinthetők ezek a nyelvtanok (legalább) kontextus-függőnek. A kontextus-függő szintaktikai szabályok azonban megsértik a lokális elvét.

A másik lehetőség az, hogy a szintaktikai szabályok ugyan lokálisak, kontextus-függetlenek maradnak, de az általuk használt terminális és nem-terminális szimbólumok számát nem korlátozzuk, végtelennek feltételezzük (Carpenter 1991). Ezt úgy érhetjük el, hogy ezeket az elemeket, a szavakat és a szintaktikai kategóriákat nem atomi szimbólumoknak tekintjük, hanem belső szerkezettel rendelkező objektumoknak. Ez nem jelenti azt, hogy a szintaktikai szabályoknak nem véges a számossága, vagy hogy a lexikon fizikai mérete végtelen lenne, mivel véges sok, de alulspecifikált szintaktikai szabállyal megadható lesz a nyelvtan, a végtelen sok lexikai elemet pedig szintén véges sok lexikai szabállyal lehet generálni.

Dolgozatomban egy ilyen komplex kategóriákat, lexikai szabályokat és lokális szintaktikai szabályokat használó nyelvtant javasolok az előző szakaszban bemutatott jelenségek leírásához. Az elméleti keretet a fejközpontú frázisstruktúra-nyelvtan (*Head-driven Phrase Structure Grammar*, HPSG) szolgáltatja. A 3. szakaszban először ezt az elméleti keretet mutatom be.

Mivel a dolgozat célja nem a HPSG ismertetése, ezért csak azokat a részeit fogom érinteni az elméletnek, amelyeket a későbbi fejezetekben, a magyar mondat szerkezet és az inifinitívuszi szerkezetek leírásánál is használni fogok. A HPSG formalizmusát bemutató 3.1. szakasz és az összetevős szerkezet kialakításában használt szabálytípusokat bemutató 3.2. szakasz után a 3.3. szakaszban a HPSG-nek az argumentumszerkezetet leíró különböző változatait ismertetem. Erre a dolgozat témája, az argumentumöröklés miatt van szükség. Ezen belül foglalkozni kell a vonzatok

és az adjunktumok kezelésének lehetséges módozataival is, hiszen a magyar nyelvben az ige vonzatai és a szabad határozók egy része strukturálisan nem különböztethetők meg egymástól: az ige utáni mondatszakaszban az ige kötelező vonzatai és a szabad bővítmények, mint a hely- és idő- és társhatározók szabadon keveredhetnek, továbbá ezek valamennyien hasonló valószínűséggel jelenhetnek meg az ígét megelőző pozíciókba. Feltételezve, hogy a mondat bal periferiáján megjelenő összetevőknek az eredeti, várható helye az ige utáni lett volna, ismertetnem kell azt a mechanizmust is, amelynek segítségével egy összetevő nem a vonzatszerkezet alapján várt helyén jelenik meg, hanem az őt „vonzó” ígétől távol. A távoli függőség kezelését mutatom be a 3.4. fejezetben. Annak a magyar nyelvre jellemző jelenségnek a helyes kezeléséhez, hogy az ige előtt megjelenő kifejezések sorrendje megegyezik azok hatóköri sorrendjével, be kell mutatnom a HPSG hatókör-kezelési és -értelmezési szabályait, amelyet a 3.5. fejezetben teszek meg. A HPSG-nek ez után az általános ismertetése után térhetünk csak rá a magyar nyelv leírásának a tárgyalására a 4. fejezetben.

3.1. A HPSG elméleti alapjai

A HPSG alapjait Carl Pollard (1987) fektette le disszertációjában, formalizmusában és szellemiségében támaszkodva az akkor már széles körben használt általánosított frázisstruktúra-nyelvtanra (*Generalized Phrase Structure Grammars*, GPSG Gazdar *et al.* 1985), valamint a frázisszerkezet kialakításának módjában a kategóriális nyelvtenokra (*Categorical Grammars*, CG Steedman 1996). Az elméletet először Pollard-Sag (1987) fejti ki részletesen, majd Pollard-Sag (1994). Magyarul Trón (2001) és Kálmán *et al.* (2002) ismerteti. Magyar nyelvi problémák elemzését HPSG-ben Szécsényi T. (1997b, Szécsényi T. (1997a), Szécsényi T. (1998), Szécsényi T. (2000) és Szécsényi T. (2005) tanulmányokban találhatunk.

Az unifikációs nyelvtenokban, mint amilyen a HPSG is, a különböző grammatikai objektumokat jegy–érték mátrixokkal (*attribute–value matrix*, AVM, jegystruktúra) írhatjuk le.² Egy objektum leírása véges sok jeggyel és azok értékeivel történik. Egy t típusú objektum jellemzése a következő lehet:

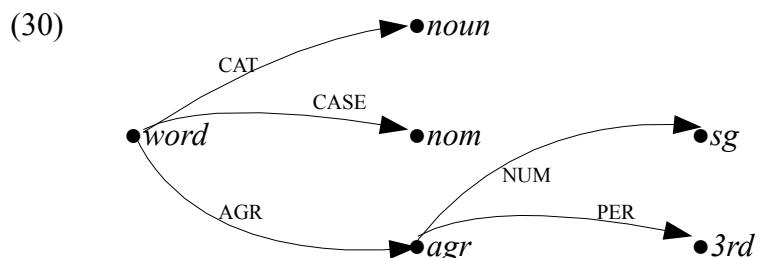
$$(28) \quad \begin{bmatrix} E & f \\ G & h \\ {}_tI & j \end{bmatrix}$$

² A jegy–érték mátrixok definíciójáról és használatáról Shieber (1986) ír részletesebben.

A jegyeket az AVM-ekben a dolgozatban végig nagybetűvel, folyószövegben kiskapitálissal jelölöm, a típusokat és az atomi értékeket pedig dőlt betűvel. A *t* típus leírásához használható jegyek halmaza (a (28) példában: E, G és I) véges, előre rögzített. Az adott típusú leírásban szereplő jegyek értékének a típusa szintén adott. Az értékek lehetnek atomiak, ezek az adott értéktípus altípusai, vagy szintén komplexek. A (29) példában egy szót, nevezetesen egy főnevet jellemzünk AVM segítségével. A leírt objektum *word* típusú, és három jeggyel jellemezhető: CAT, CASE és AGR. A CAT jegy értéke egy *cat* típusú objektum, a *noun* atomi érték ennek egy altípusa. Az AGR jegy értéke egy *agr* típusú objektum, ami maga is egy AVM, vagyis komplex leírás.

$$(29) \quad \underset{word}{\left[\begin{array}{ll} \text{CAT} & \textit{noun} \\ \text{CASE} & \textit{nom} \\ \text{AGR} & \underset{agr}{\left[\begin{array}{ll} \text{NUM} & \textit{sg} \\ \text{PER} & \textit{3}^{rd} \end{array} \right]} \end{array} \right]}$$

A dolgozatban az AVM-eket ilyen zárójeles alakban adom meg, de matematikai, számítógépes reprezentációként egy-gyökerű irányított nem-ciklikus gráfként kell elképzelni, ahol a gráf élei a jegyek neveivel vannak felcímkézve, a csúcsai pedig a típusok és az atomi értékek neveivel:

A (29) leírás alulspecifikált abban az értelemben, hogy nem egyetlen lexikai egységet ír le, hanem a lexikai egységeknek egy csoportját. Leírja például a *kutya*, *macska*, *helikopter* lexikai egységeket, de nem leírása a *fut*, *kutyát* és a *macskák* lexikai egységeknek. Ha két AVM olyan, hogy az általuk leírt objektumok halmazai nem diszjunktak, akkor azt mondjuk, hogy a két leírás kompatibilis, egyesíthető vagy unifikálható, és azt az AVM-et, amely pontosan a két leírás által egyaránt leírt objektumokat írja le, a két AVM egyesítésének vagy unifikáltjának nevezzük.

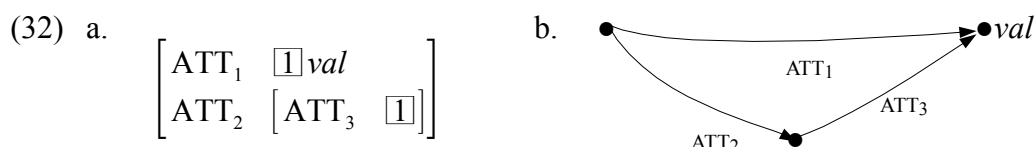
Ha egy leírásban két különböző jegy értéke nemcsak esetlegesen egyezik meg, hanem szisztematikusan (azaz nemcsak a két leírás azonos, hanem az általuk leírt objektum-példány is), akkor a két értéket azonos címkével látjuk el. Ezeket a címkéket, *tag*-eket bekeretezett számmal

jelöljük: [1], [2], [3] ... Az azonos címkével ellátott értékeket unifikálni kell. Például a mondatban az alany és az ige egyezését a következőképpen írhatjuk le:

$$(31) \left[\begin{array}{c} \text{CAT} \quad s \\ \text{SUBJ} \quad \left[\begin{array}{c} \text{CAT} \quad \textit{noun} \\ \text{AGR} \quad [1] \left[\begin{array}{c} \text{NUM} \quad \textit{pl} \\ \text{PER} \quad 3^{rd} \end{array} \right] \end{array} \right] \\ \text{OBJ} \quad \left[\begin{array}{c} \text{CAT} \quad \textit{noun} \\ \text{AGR} \quad \left[\begin{array}{c} \text{NUM} \quad \textit{pl} \\ \text{PER} \quad 3^{rd} \end{array} \right] \end{array} \right] \\ \text{VERB} \quad \left[\begin{array}{c} \text{CAT} \quad \textit{verb} \\ \text{AGR} \quad [1] \left[\begin{array}{c} \text{NUM} \quad \textit{pl} \\ \text{PER} \quad 3^{rd} \end{array} \right] \end{array} \right] \end{array} \right]$$

A példában a SUBJ|AGR jegy és a VERB|AGR jegy értéke össze van címkézve, példányszinten azonos, az OBJ|AGR jegy értéke pedig esetlegesen egyezik ezekkel.

Az összecímkézett értékeket az AVM gráfként való ábrázolása esetén úgy kell értelmezni, hogy az összecímkézett értékű jegyek ugyanabba a csomópontba mutatnak:

Az unifikációs nyelvtanokban nemcsak atomi vagy komplex értéke lehet egy jegynek, hanem lista értéke is, azonban a listák is jegy-érték mátrixként vannak definiálva. Ha a , b és c három α típusú objektum, akkor az a , b , c elemeket tartalmazó $\langle a, b, c \rangle$ háromelemű lista egy olyan jegy-érték mátrix, amelynek két jegye van. Az egyik jegye a FIRST jegy, amelynek az értéke az α típusú a érték. A másik jegyének a neve REST , az értéke pedig egy α típusú elemeket tartalmazó lista, nevezetesen $\langle b, c \rangle$ kételemű lista. Ezt a leírást rekurzívan alkalmazhatjuk mindaddig, amíg el nem fogynak a lista elemei. Ekkor, vagyis a $\langle c \rangle$ egyelemű lista leírásánál a jegy-érték mátrix REST jegyének az értéke egy speciális α típusú elemeket tartalmazó lista lesz, az üres lista, az $\textit{elist}$.

(33) Az $\langle a, b, c \rangle$ lista részletesen kifejtve

$$\text{list}(\alpha) \left[\begin{array}{cc} \text{FIRST} & \alpha a \\ \text{REST} & \text{list}(\alpha) \left[\begin{array}{cc} \text{FIRST} & \alpha b \\ \text{REST} & \text{list}(\alpha) \left[\begin{array}{cc} \text{FIRST} & \alpha c \\ \text{REST} & \text{elist}(\alpha) \end{array} \right] \end{array} \right] \end{array} \right]$$

A jegy-érték struktúrák listája így teljesen hasonló módon épül föl mint a Prolog nyelvben megtalálható listák.

A listákhoz hasonlóan definiálhatunk halmaz-értékeket is.

A HPSG-ben a nyelvi kifejezések leírására a *sign* típusú AVM-ek szolgálnak. A *sign* típusnak két altípusa van, a lexikai elemeket megadó *word* típus, és az összetett kifejezéseket leíró *phrase* típus. Mint az unifikációs nyelvtanokban minden információt, úgy az összetett kifejezések összetevős szerkezetét is jegy-érték mátrixként adjuk meg: a *phrase* típusú kifejezésekben szerepel egy DAUGHTERS (vagy DTRS) jegy, amely a frázis közvetlen összetevőit adja meg az összetevők funkciói szerint csoportosítva. Külön adjuk meg a frázis fejét (ezen nem feltétlenül lexikai fejet értve) (HEAD-DTR), a fej komplementumait (COMP-DTRS), valamint szükség esetén a később ismertetendő *filler* összetevőt (FILLER-DTR):

(34)

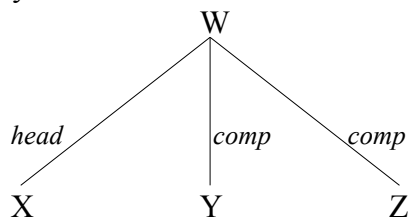
$$\text{phrase} \left[\begin{array}{cc} \text{DTRS} & \left[\begin{array}{cc} \text{HEAD-DTR} & \text{sign} \\ \text{COMP-DTRS} & \text{list}(\text{sign}) \\ \text{FILLER-DTR} & \text{sign} \end{array} \right] \end{array} \right]$$

A dolgozatban a könnyebb olvashatóság kedvéért az összetevős szerkezetet jegy-érték mátrix helyett a hagyományosan alkalmazott ágrajzzal adom meg, az összetevők funkciói szerint címkézve az ágakat:

(35) a. $W = \text{phrase} \left[\begin{array}{cc} \text{DTRS} & \left[\begin{array}{cc} \text{HEAD-DTR} & X \\ \text{COMP-DTRS} & \langle Y, Z \rangle \end{array} \right] \end{array} \right]$

helyett

b.

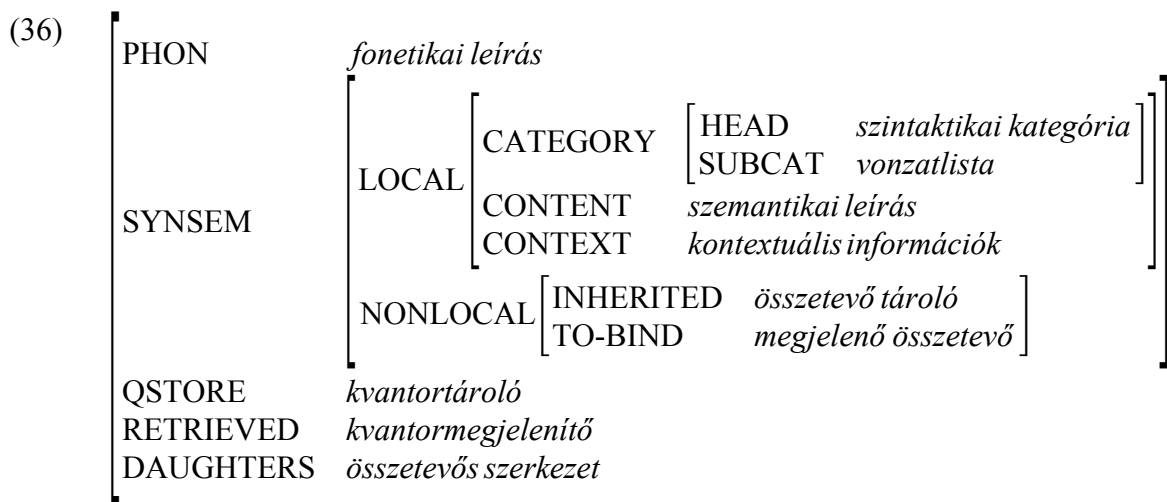
A HPSG legáltalánosabban elfogadott változata, a Pollard-Sag (1994) szerint a nyelvi

kifejezések – legyen az akár *word*, vagy *phrase* típusú – a következő jegyekkel jellemezhetőek:

Minden nyelvi kifejezésnek van fonológiai alakja, ezt a PHONOLOGY (vagy PHON) jegy kódolja. A kvantifikációs jelenségeket a QSTORE kvantor-tároló és a RETRIEVED (vagy RETR) jegy segítségével kezelhetjük. A kifejezések további szintaktikai és szemantikai tulajdonságai a SYNSEM jegy értékéül szolgáló jegystruktúrában vannak kódolva. Ebben két jegy található, a LOCAL (vagy LOC) és a NONLOCAL (vagy NONLOC, vagy NLOC) jegyek.

A LOCAL jegy értéke adja meg a kifejezés lokális tulajdonságait, mint például a szűkebb értelemben vett szintaktikai tulajdonságokat tartalmazó CATEGORY (vagy CAT) jegy, a szemantikai leírást tartalmazó CONTENT (vagy CONT) jegy, és a kontextuális információkat megadó, de a dolgozatban nem érintett CONTEXT jegy. A CATEGORY jegyen belül található a kifejezés szintaktikai kategóriáját leíró HEAD jegy, valamint az argumentumszerkezetét, vagyis az alkategóriáját megadó SUBCAT jegy.

A NONLOCAL jegy értéke, amely a nem lokális tulajdonságokat kódolja, egy két jegyből álló jegystruktúra. Ennek egyik jegye az INHERITED (vagy INHER vagy INH), amely az öröklött hiányzó összetevőket tartalmazza, a másik pedig a TO-BIND, amely a tovább nem örökítendőket jeleníti meg. A HPSG nyelvi jeleit tehát a következő sematikus jegystruktúrával lehet összefoglalni:

Ahhoz, hogy a HPSG egy nyelvi kifejezést leíró AVM-ről azt állítsa, hogy az jólformált, szükséges, hogy az teljesen specifikált legyen. Ez azonban nem elégséges feltétel, a leírásoknak más jellegű megszorításoknak is eleget kell tenniük. Ezek a megszorítások a nyelvi adatok megfigyeléséből származó általánosítások, amely általánosításokat a HPSG-ben szintén jegy-érték mátrixok formájában adunk meg. A megszorításokat általában *ha-akkor* alakban adjuk meg: $X \rightarrow$

Y, ahol X és Y egy-egy alulspecifikált jegy–érték mátrix. Egy nyelvi kifejezés Z leírását akkor ítéli meg ez a szabály jólformáltnak, ha amennyiben Z egyesíthető X-szel, akkor Z-nek Y-nal is egyesíthetőnek kell lennie. Ha a mondatoknak a (31) példában láthatóhoz hasonló leírást adhatnánk (de a HPSG nem tesz így, csak a példa kedvéért tegyük fel), akkor az a megszorítás, hogy a mondat igéjének egyeznie kell számban és személyben a mondat alanyával, a következőképpen nézhetne ki:

$$(37) \quad \begin{array}{c} [\text{CAT} \quad s] \\ \downarrow \\ \left[\begin{array}{l} \text{SUBJ} \quad [\text{AGR} \quad \boxed{1}] \\ \text{VERB} \quad [\text{AGR} \quad \boxed{1}] \end{array} \right] \end{array}$$

Amennyiben egy $X \rightarrow Y$ alakú megszorítás olyan, hogy az X és az Y alulspecifikált leírások csak olyan információkat tartalmaznak, amelyek a kifejezésre, vagy annak közvetlen összetevőjére vonatkoznak, de az összetevők összetevőjére már nem, akkor a megszorítást lokálisnak nevezhetjük. Látni fogjuk majd, hogy az elemzéseinkben csak ilyen lokális megszorításokat alkalmazunk, vagyis a használt szintaktikai szabályok lokálisak.

Az egyik legalapvetőbb elv a fej-jegy elv:

(38) Fej-jegy elv³

Fejfel rendelkező frázisok esetében a $\text{SYNSEM|LOCAL|CATEGORY|HEAD}$ jegynek az értéke megegyezik a $\text{DTRS|HEAD-DTR|SYNSEM|LOCAL|CATEGORY|HEAD}$ jegy értékével.
formálisan

$$[\text{DTRS} \quad \text{head-struct}] \rightarrow \left[\begin{array}{l} \text{SYNSEM|LOCAL|CATEGORY|HEAD} \quad \boxed{1} \\ \text{DTRS|HEAD-DTR|SYNSEM|LOCAL|CATEGORY|HEAD} \quad \boxed{1} \end{array} \right]$$

Az elv azt a megfigyelést általánosítja, hogy egy frázisnak a főbb szintaktikai tulajdonságai (kategóriája, főnevek esetében az esete stb.) megegyezik az ő fejének ugyanezen tulajdonságával. A fej-jegy elv lokális, mivel csak az anya egyik tulajdonságaira hivatkozik (DTRS jegyének értéke *head-struct* típusú legyen, valamint $\text{SYNSEM|LOCAL|CATEGORY|HEAD}$ jegyének az értékére), továbbá az egyik közvetlen összetevőjének, a fej-leányának a tulajdonságára (annak $\text{SYNSEM|LOCAL|CATEGORY|HEAD}$ jegyének az értékére).

A HPSG-ben akkor nevezzük egy kifejezés leírását jólformáltnak, ha az a nyelvtan által megfogalmazott összes megszorításnak eleget tesz (azaz egyesíthető vele). Ezek a megszorítások

3 (Pollard-Sag 1994:398): In a headed phrase, the values of $\text{SYNSEM|LOCAL|CATEGORY|HEAD}$ and the $\text{DAUGHTERS|HEAD-DAUGHTER|SYNSEM|LOCAL|CATEGORY|HEAD}$ are token-identical.

lehetnek univerzálisak, vagy nyelvspecifikusak. A fejezet további részeiben megismerkedünk azokkal az univerzális elvekkkel, megszorításokkal, amelyeket a magyar nyelvi problémák leírásánál is használni fogunk, majd a következő fejezetekben a magyar nyelvet leíró nyelvspecifikus szabályokat fogalmazzuk meg.

3.2. ID/LP szabályok

Kontextus-független nyelvtanok esetében a nyelvi kifejezéseket leíró összetevős szerkezetet újraírószabályokkal hozzuk létre. Az újraírószabályok tartalmazzák azt az információt, hogy az összetevős szerkezetben egy csomópont milyen más csomópontokat dominál közvetlenül, és hogy ezek a közvetlen összetevők milyen sorrendben találhatók. Ezt a kétfajta információt azonban nem szükséges egyetlen szabályba sűríteni. Fontos általánosításokat fogalmazhatunk meg, ha közvetlen összetevőséget és az összetevők sorrendjét egymástól függetlenül kezeljük.

Az angol nyelvvel kapcsolatban például megfigyelhető, hogy ha a kifejezéseket az X' elméletnek megfelelő szerkezetekkel írjuk le, akkor a lexikai fej mindig megelőzi a többi testvérét, a főnévi csoportok megelőzik a nem főnévi csoportokat, és végül hogy a mondat-összetevők mindig követik a többi összetevőt. Ezeket az általánosításokat a következőképpen lehet megfogalmazni (Borsley 1996:44-48):⁴

- (39) a. $X^0 > YP$
b. $NP > XP$ ($X \neq N$)
c. $XP > S$

Az ilyen jellegű szabályokat lineáris megelőzési szabályoknak (*linear precedence* (LP) rules) nevezzük, a sorrendi megszorítástól megszabadított újraírószabályokat pedig közvetlen dominancia szabályoknak, vagy sémáknak (*immediate dominance* (ID) rules).

Az ID/LP szabályok használata nemcsak az angol nyelv leírásánál jár azzal a haszonnal, hogy fontos általánosításokat fogalmazhatunk meg segítségével, hanem a magyar nyelv esetében is. Az ige utáni szabad szórendet ugyanis az összetevők permutációinak a magas számából adódó számos újraíró szabály helyett egyetlen közvetlen dominancia szabállyal tudjuk megadni, valamint azzal a lineáris megelőzési szabállyal, hogy a lexikai igének meg kell előznie az összes testvérét. A szükséges nagy számú újraíró szabály helyett tehát elegendő egy-egy ID és LP szabályt

4 A szakirodalomban használthoz képest én fordított jelölést használlok. Ennek az az oka, hogy majd a hatóköri viszonyokat leíró relációs jelhez hasonló állású sorrendezési jeleket használhassak, ti. ha egy kifejezésnek nagyobb a hatóköre, mint egy másiknak ($X > Y$), akkor a kifejezés megelőzi a másikat ($X > Y$).

megfogalmazni, ami a nyelvtan egyszerűsödéséhez vezet.

A HPSG nem újraíró szabályokat használ az összetevős szerkezetek létrehozására, hanem ilyen ID/LP szabályrendszert. Az elmélet azonban nem derivációs jellegű, hanem megszorítás alapú, ezért a közvetlen dominancia sémákat sem a szerkezetek létrehozására használja, hanem a leírások jólformáltságának az ellenőrzésére: egy szerkezet akkor jólformált, ha a benne szereplő minden lokális szerkezet (értve ez alatt az anyát és az ő leányait) megfelel egy ID séma által tett megszorításnak. Pontosan ezt fogalmazza meg az ID elv:

(40) ID elv⁵

Minden fejfel rendelkező frázisnak meg kell felelni pontosan egy ID sémának.

A nyelvspecifikus ID sémákat a HPSG alulspecifikált jegy-érték mátrixként adja meg. Pollard-Sag (1994) az angol nyelvet csupán hat séma segítségével írja le.

Egy nyelv HPSG leírásában több LP szabály található. Ezek egyenrangúak egymással, az összes lokális szerkezetnek meg kell felelnie az összes LP szabály által támasztott követelménynek.⁶

3.3. Vonzat- és argumentumszerkezet a HPSG-ben

Azok a lexikai elemek, amelyek önmagukban nem képesek frázisszintű kifejezést alkotni, vonzatokat kívánnak maguk mellé. Azt, hogy melyik lexikai egységnek mekkora a vonzatigénye és hogy ezt a vonzatigényt milyen tulajdonságú kifejezések elégítik ki, a lexikai elem szótári leírása tartalmazza. A *fut* ige például egy alanyesetű főnévi csoportot kíván maga mellé, a *bízik* két főnévi csoportot, egy alanyesetűt és egy inesszívuszt.

A HPSG-ben is a szavak lexikai jellemzésében találhatjuk meg ezeket az információkat. Azok a megszorítások, amelyeknek a vonzatoknak eleget kell tenniük, egy lista elemeiként szerepelnek.

3.3.1. Vonzatok és adjunktumok Pollard–Sag (1987) szerint

3.3.1.1. Vonzatok

Pollard-Sag (1987) szerint a vonzatok a SUBCAT jegy értékéül szolgáló listán vannak felsorolva, így adva meg a lexikai egység alkategóriáját. A *fut* ige SUBCAT listája például egy egyelemű lista, rajta az ige egyetlen vonzatának, az alannak a megkívánt tulajdonságaival:

⁵ (Pollard-Sag 1994:399) Every headed phrase must satisfy exactly one of the ID schemata.

⁶ Létezik olyan megközelítési mód is, amelyben az LP szabályok nem egyenrangúak, hanem rendezettek (pl. Uszkoreit 1987), másnál az LP szabályok érzékenyek a lokális szerkezetet közvetlenül domináló csomópont típusára (pl. Abeillé-Godard 1999), vagy implikációs megszorításokként szerepelnek (pl. Kupsc 1999).

$$(41) \quad \left[\begin{array}{ll} \text{PHON} & \textit{fut} \\ \text{SUBCAT} & \langle \text{NP}[\textit{nom}]_{3\text{sg}} \rangle \end{array} \right]$$

A *fut* ige tehát egy olyan vonzatot kíván maga mellé, amely főnévi csoport kategóriájú, alanyesetű és egyes szám harmadik személyű. A *bízik* ige SUBCAT listája ezzel szemben egy kételemű lista:

$$(42) \quad \left[\begin{array}{ll} \text{PHON} & \textit{bízik} \\ \text{SUBCAT} & \langle \text{NP}[\textit{ine}], \text{NP}[\textit{nom}]_{3\text{sg}} \rangle \end{array} \right]$$

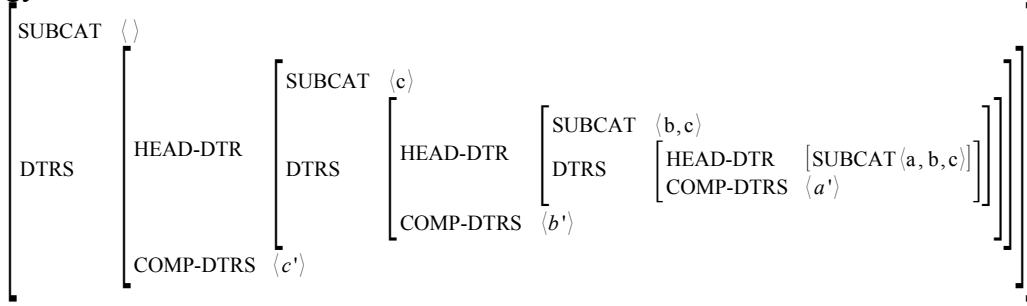
Ennek az igének két vonzata van, egy inessivusi főnévi csoport (amelynek a száma és a személye tetszőleges), valamint egy egyes szám harmadik személyű alanyesetű főnévi csoport.

A SUBCAT jegy értéke egy lista, azaz egy rendezett lánc. A listán az elemek sorrendje nem tetszőleges, hanem kötött – a vonzatok függősége szerint sorbarendezett⁷, balról a legfüggőbb vonzat, jobbra pedig a kevésbé függők. A listán levő elemek sorrendjének meghatározásában szerepet játszanak a következő tényezők: kötött szórendű nyelvekben a szórend; kontroll–elméleti általánosítások; kötéselméleti általánosítások; lexikai szabályok alkalmazásának általánosításai (Pollard-Sag 1987:116).

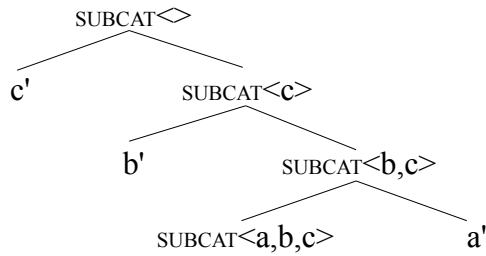
A SUBCAT lista tehát azokról az összetevőkről tárol információt, amelyeknek az adott lexikai egység mellett szükséges megjelenniük, hogy azokkal a lexikai egység egy teljes jólformált frázist alkothasson. Ha egy ilyen lexikai fejnek a SUBCAT listáján egynél több vonzat is szerepel, akkor ha a vonzatok a frázisba bináris szerkezetként, vagy legalábbis nem egy szinten kerülnek be, akkor a lexikai fej először egy olyan kifejezéssel alkot egy összetevőt, amely megfelel a fejnek a legfüggőbb vonzatával szemben támasztott követelményeknek. Az így kapott szerkezet még nem teljes kifejezés, hiányoznak belőle a kevésbé függő vonzatok. Vagyis ennek a szerkezetnek is vannak vonzatai, amelyek megegyeznek a lexikai fej vonzatai közül a szerkezetben még meg nem jelenőkkel. Egy háromelemű SUBCAT listával rendelkező lexikai egység tehát például a következőképpen lehet feje egy jólformált frázisnak:

⁷ Az eredeti angol terminológia szerint az *obliquenes hierarchy* szerint sorbarendezett.

(43) a. jegy-érték mátrixként

b. ágrajzként

A (43a) példában a HEAD-DTRS jegy értékeként található a frázis fej-leányának a leírása, a COMP-DTRS jegy értékeként pedig a frázis komplementum-lányokat tartalmazó lista – a példában ezek a listák csak egy elemet tartalmaznak. A példában az a és az a' leírások kompatibilis információkat tartalmaznak, HPSG terminológiával unifikálhatóak, vagyis az a' összetevő eleget tesz a lexikai fej által tett megszorításoknak. Ez azt jelenti, hogy a SUBCAT listán ugyanolyan típusú, csak nem teljesen specifikált kifejezések találhatóak, mint a COMP-DTRS listán: *sign* típusúak. A (43b) példában ugyanez látható ágrajzként ábrázolva.

Arról, hogy egy jólformált szerkezetben a komplementum-lányok és a SUBCAT jegyek az imént leírt módon viselkedjenek, az alkategorizációs elv (*Subcategorization Principle*) gondoskodik:

(44) Alkategorizációs elv (Pollard-Sag 1987:71)

$$[DTRS_{headed-structure}[]] \rightarrow \left[\begin{array}{l} SYN|LOC|SUBCAT[2] \\ DTRS \left[\begin{array}{l} HEAD-DTRS|SYN|LOC|SUBCAT[1] \oplus [2] \\ COMP-DTRS[1] \end{array} \right] \end{array} \right]$$

Az alkategorizációs elv kimondja, hogy ha egy frázisban a DTRS jegy értéke *headed-structure*, azaz van feje, akkor a fej-leány a SUBCAT jegyének az értékének unifikálhatónak kell lennie a komplementum-lányok és az anya SUBCAT jegyének az egymás után fűzésével, azaz a konkatenációjával. A $\oplus$ jel a konkatenáció jele.

Pollard-Sag (1987) az ige és az alanya kapcsolatához hasonlóan kezeli a főnév és a

determináns kapcsolatát is: a determináns a főnév vonzata, ugyanis nélküle nem kaphatunk olyan teljes főnévi csoportot, amelynek a feje az adott főnév lenne:

$$(45) \quad \left[\begin{array}{ll} \text{PHON} & \text{füst} \\ \text{SUBCAT} & \langle \text{det} \rangle \end{array} \right]$$

3.3.1.2. Adjunktumok

Pollard-Sag (1987) eltérő módon kezeli az adjunktumokat és a vonzatokat. A vonzatok a lexikonban a SUBCAT listán vannak felsorolva, majd a szerkezetben a COMP-DTRS listán, komplementum-lányként jelennek meg. A vonzatlistán feltüntetett kifejezések megjelenése kötelező a szerkezetben. Az adjunktumok ezzel szemben nem kötelezően megjelenő összetevők a szerkezetben, ezért nem lehetnek a SUBCAT listán. Ugyanakkor nem is teljesen megszorítások nélkül jelenhetnek meg a szerkezetben adjunktumok. Melléknévi adjunktum például megjelenhet főnévi fej mellett, de határozói nem, igei fej mellett viszont pont fordított a helyzet (Szécsényi T. 1998):

- (46) a. a fekete/titokzatos/látszólagos füst
 b. a jegesmedve hangosan/a dzsungelben üvölt
 c. *a hangosan füst
 d. *a jegesmedve fekete üvölt

Pollard-Sag (1987) szerint minden lexikai elem rendelkezik olyan információkkal, amelyek megmondják, hogy milyen adjunktumok szerepelhetnek abban a frázisban, amelynek ő a feje. Mivel többfajta adjunktum is szerepelhet egy frázisban, de azok között nem lehet olyan hierarchikus különbséget tenni, mint egy lexikai egység vonzatai között, a potenciális adjunktumok nem listán, hanem egy halmazban vannak felsorolva – ebben az elemek sorrendje nem fontos. A lehetséges adjunktumokat tartalmazó halmaz a lexikai egység HEAD jegyei között szereplő ADJUNCTS jegy értékeként szerepel.

$$(47) \quad \text{az üvölt lexikai leírása} \quad \left[\begin{array}{ll} \text{HEAD} & [\text{ADJUNCTS} \{ \text{AdvP}, \text{NP}[\text{ine}], \dots \}] \\ \text{SUBCAT} & \langle \text{NP}[\text{nom}]_{3\text{sg}} \rangle \end{array} \right]$$

A *üvölt* lexikai leírásában szerepel, hogy őt módosíthatja többek között határozói frázis is (pl. *fülrepezető hangon*) vagy helyhatározó is (pl. *a dzsungelben*). Az *üvölt* a következő szerkezetben

kapcsolódhat össze a helyhatározói adjunktumával:

$$(48) \quad a \text{ dzsungelben} \text{ üvölt}$$

$$\left[\begin{array}{l} \text{PHON} \quad a \text{ dzsungelben} \text{ üvölt} \\ \text{HEAD} \quad [1] \\ \text{SUBCAT} \quad \langle \text{NP}[\text{nom}]_{3\text{sg}} \rangle \\ \text{DTRS} \quad \left[\begin{array}{l} \text{HEAD-DTR} \quad \left[\begin{array}{l} \text{PHON} \quad \text{üvölt} \\ \text{HEAD} \quad [1] \text{ADJUNCTS} \{ \text{AdvP}, [2] \text{NP}[\text{ine}], \dots \} \\ \text{SUBCAT} \quad \langle \text{NP}[\text{nom}]_{3\text{sg}} \rangle \end{array} \right] \\ \text{ADJ-DTR} \quad [2] \text{NP}[a \text{ dzsungelben}] \end{array} \right] \end{array} \right]$$

Mivel a szerkezetben nincs komplementum összetevő, az anyának és az ő fej-leányának a SUBCAT jegye megegyezik. A szerkezet adjunktum összetevője viszont kompatibilis a fej ADJUNCTS halmazán szereplő elemek egyikével, azaz az adjunktum megfelelő módosítója a fejnek.

Az adjunktumok megjelenését egy szerkezetben a következő általánosított szabály engedélyezi:

$$(49) \quad \text{Head-adjunct szabály}$$

$$\left[\text{DTRS} \left[\begin{array}{l} \text{HEAD-DTR} | \text{SYN} | \text{LOC} | \text{HEAD} | \text{ADJUNCTS} \{ \dots, [1], \dots \} \\ \text{ADJ-DTR} | \text{SYN} \quad [1] \end{array} \right] \right]$$

vagyis grammatikusak az olyan szerkezetek (*head-adjunct* szerkezet), ahol az adjunktum-leány szintaktikai tulajdonságai összeegyeztethetőek a fej-leány adjunktum-halmazán szereplő egyik elemmel.

3.3.2. Vonzatok és adjunktumok Pollard–Sag (1994) szerint

A HPSG 1994-es összefoglaló leírásában (Pollard–Sag 1994) számos változást tapasztalhatunk az 1987-es korábbi változathoz képest. A változtatások érintik a vonzatszerkezet leírását és az adjunktumot tartalmazó frázisok létrehozásának a módját is.

3.3.2.1. Vonzatok

Az első szembevetendő változás az, hogy a SUBCAT listán a vonzatok fordított sorrendben szerepelnek. Míg korábban a lista legelső eleme volt a legfüggőbb vonzat, most a legkevésbé függő a legelső. Igék esetében a SUBCAT lista legelső eleme így az alany. A változtatás nem indokolja különösebben semmi, egyszerűen így olvashatóbb a felírási mód.

A másik, már tényleg lényeges változtatás a SUBCAT lista elemeinek a típusát illeti: míg az 1987-es változatban a vonzatlistán *sign* típusú (alulspecifikált) leírások voltak találhatóak, addig az 1994-ben megjelentben már *synsem* típusúak. A változást egy fontos általánosítás megtétele teszi szükségessé. A vonzattal rendelkező lexikai egységek ugyanis soha nem tesznek megszorításokat sem a vonzatuk fonológiai alakjára, sem pedig a vonzatuk összetevős szerkezetére, vagyis csakis olyan információkat tartalmaznak a SUBCAT listán található leírások, amelyek nem a PHON jegy és nem is a DTRS jegy értékei között találhatóak. Nem szükséges tehát – s így az egyszerűsítés elvének megfelelően nem is szabad – ezeknek a jegyeknek megjeleníteniük a SUBCAT lista elemein. Olyan lista-típusú objektumnak kell tehát lennie a SUBCAT jegy értékének, amely nem tartalmazza az említett jegyeket, tartalmazhat viszont minden olyan információt, amelyet a lexikai egységek a vonzatukkal szemben támaszthatnak. A *synsem* típus pontosan ilyen: az ilyen típusú értékek tartalmaznak minden szintaktikai és szemantikai információt egy frázisról, de csakis azokat.

Mivel a SUBCAT jegy értékének a szerkezete megváltozott, szükségessé vált az alkategorizációs elv módosítása. Az alkategorizációs elv (44) szerint a lexikai fejhez először a SUBCAT lista legelső elemének megfelelő összetevő csatlakozott, majd sorban mindig a lista baloldaláról fogytak a vonzatok. Mivel most a listán az elemek fordított sorrendben találhatóak, az új alkategorizációs elv a lista végéről veszi el az elemeket. Továbbá, mivel a lista nem *sign* típusú elemeket tartalmaz, hanem *synsem* típusúakat, az anya SUBCAT listájáról hiányzó, de a fej-leányának a listáján még megtalálható elemekkel nem a teljes komplementumlányoknak kell kompatibilisnek lenniük, hanem csak azok SYNSEM jegyének az értékének:

(50) a. Alkategorizációs elv (Pollard-Sag 1994:34):

Egy fejfel rendelkező frázisban (azaz egy olyan frazális jelben, amelynek a DTRS jegyének az értéke *head-struct* típusú) a fej-leány SUBCAT listája megegyezik a frázis SUBCAT listájának és a komplementum-leányok SYNSEM jegyeinek a (függőségi sorrendbeli) listájának a konkatenációjával.⁸

8 In a headed phrase (i.e. a phrasal sign whose DTRS value is of sort *head-struct*), the SUBCAT value of the head daughter is the concatenation of the phrase's SUBCAT list with the list (in order of increasing obliqueness) of SYNSEM values of the complement daughters.

b. formalizálva (Sag 2007):

$$\begin{array}{c} [DTRS \quad head-struct] \\ \downarrow \\ \left[\begin{array}{l} SYNSEM|LOC|CAT|SUBCAT \quad [1] \\ DTRS \quad \left[\begin{array}{l} HEAD-DTR|SYNSEM|LOC|CAT|SUBCAT \quad [1] \oplus s2s([2]) \\ COMP-DTRS \quad [2] \end{array} \right] \end{array} \right] \end{array}$$

ahol a *s2s* (vagy *sign-to-synsem*) függvény a *sign* típusú lista elemeit képezi le a megfelelő *synsem* típusú listára.

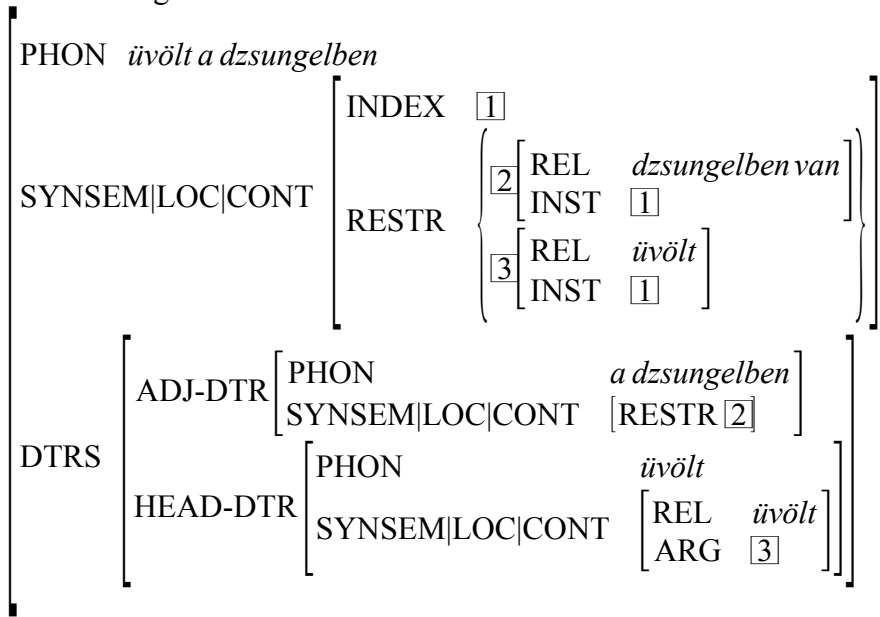
3.3.2.2. Adjunktumok

Pollard-Sag (1994) szerint – korábbi álláspontjukkal szemben – a lehetséges adjunktumok nincsenek felsorolva a lexikai egységek leírásában. Nem a fej választja ki az adjunktumát, hanem éppen fordítva, az adjunktumként előfordulható lexikai egységek leírásában szerepel, hogy milyen kifejezést módosíthatnak. Erre azért van szükség mert az adjunktumok különböző módon módosíthatják a fejet. Interszekatív módosítás esetében például a fejet és a módosítót tartalmazó szerkezet jelentése előáll a fej és a módosító jelentésének egyszerű „összeadásaként”:

(51) a. fekete füst

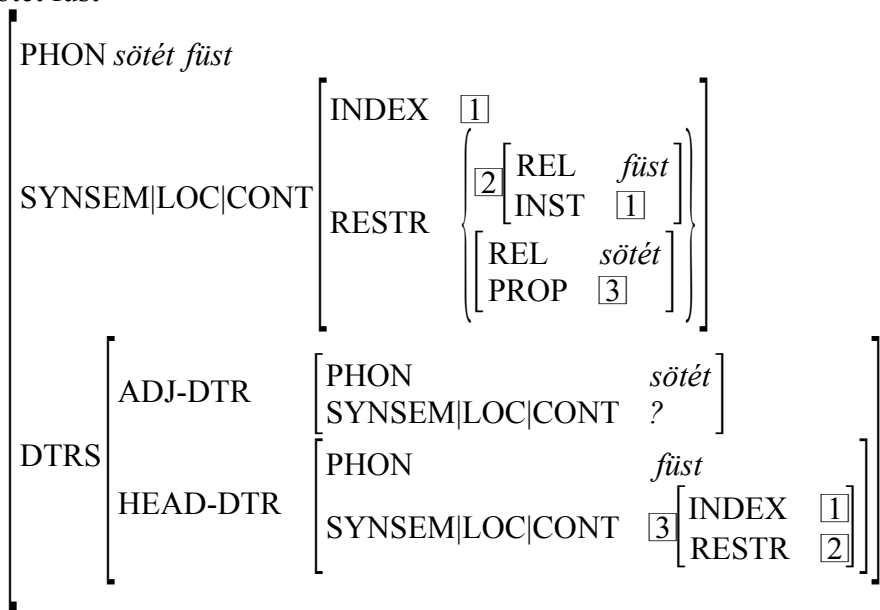
$$\begin{array}{c} PHON \quad fekete \quad füst \\ \\ SYNSEM|LOC|CONT \quad \left[\begin{array}{l} INDEX \quad [1] \\ RESTR \quad \left\{ \begin{array}{l} [2] \left[\begin{array}{l} REL \quad fekete \\ INST \quad [1] \end{array} \right] \\ [3] \left[\begin{array}{l} REL \quad füst \\ INST \quad [1] \end{array} \right] \end{array} \right\} \end{array} \right] \\ \\ DTRS \quad \left[\begin{array}{l} ADJ-DTR \quad \left[\begin{array}{l} PHON \quad fekete \\ SYNSEM|LOC|CONT \quad \left[\begin{array}{l} INDEX \quad [1] \\ RESTR \quad [2] \end{array} \right] \end{array} \right] \\ HEAD-DTR \quad \left[\begin{array}{l} PHON \quad füst \\ SYNSEM|LOC|CONT \quad \left[\begin{array}{l} INDEX \quad [1] \\ RESTR \quad [3] \end{array} \right] \end{array} \right] \end{array} \right] \end{array}$$

b. *üvölt a dzsungelben*

Nem interszekatív módosítók esetében azonban ez nem igaz, a módosítóknak ebben az esetben nincs önálló jelentésük:

(52) a. *sötét füst*

Pontosabban van önálló jelentésük, csak az nem független az általuk módosított kifejezés jelentésétől, annak CONTENT jegyére is hivatkozik. Ráadásul nem is uniformizált módon kerül a frázis jelentésébe a fej jelentése, hanem az adjunktum által meghatározott módon:

- (53) a. $\text{fekete_füst}(x) = \text{fekete}(x) \wedge \text{füst}(x)$
 b. $\text{fekete_bolha}(x) = \text{fekete}(x) \wedge \text{bolha}(x)$
- (54) a. $\text{sötét_füst}(x) = \text{sötét}(\text{füst})(x) \wedge \text{füst}(x)$
 b. $\text{sötét_bolha}(x) = \text{sötét}(\text{bolha})(x) \wedge \text{bolha}(x)$
- (55) a. $\text{állítólagos_füst}(x) = \text{állítólag}(\text{füst})(x) \wedge \sim \text{füst}(x)$
 b. $\text{állítólagos_bolha}(x) = \text{állítólag}(\text{bolha})(x) \wedge \sim \text{bolha}(x)$

A (54) példában látszik, hogy a *sötét füst* és a *sötét bolha* kifejezések jelentése ugyanolyan módon használja fel a fej *füst* és *bolha* kifejezések jelentését. Ez a felhasználási mód független a módosított fej mibenlététől, tetszőleges főnévi fej jelentése ugyanolyan módon épül be a *sötét* adjunktumot tartalmazó frázisba. Ugyanakkor az *állítólagos* adjunktumot tartalmazó frázisok jelentésleírásában más módon jelenik meg a módosított fej jelentése: míg a (54) példában a teljes frázis jelentésleírásában állítva szerepel a fej jelentése, addig a (55) fej jelentése tagadásban szerepel. Az adjunktum határozza meg tehát azt, hogy a fej jelentése milyen formában járul hozzá a teljes frázis jelentéséhez. Ezért kellett megváltoztatni a korábbi gyakorlatot a *head-adjunct* szerkezet létrehozására.

Pollard-Sag (1994) bevezet egy új jegyet a lexikai egységek *HEAD* jegyei között, a *MOD* jegyet, amely azt az információt tartalmazza, hogy ha a lexikai egység adjunktumként szerepel egy frázisban, akkor milyen tulajdonságúnak kell lennie a frázis fejének. A frázis fejére tett megszorítás egy *synsem* típusú alulspecifikált leírásként jelenik meg. Ezen leírás segítségével lehet megvalósítani a (46) példákban látott fej-adjunktum egyeztetést a következő séma segítségével:

- (56) a. *Head-adjunct* séma (Pollard-Sag 1994:56)
 Az olyan frázisok esetében, ahol a *DTRS* jegy *head-adjunct-structure* típusú, az adjunktum-lány *MOD* jegyének azonosnak kell lenni a fej-leány *SYNSEM* jegyének értékével.⁹
- b. formalizálva:
- $$\left[\text{DTRS} \begin{array}{l} \text{HEAD-DTR|SYNSEM} \\ \text{ADJ-DTR|SYNSEM|LOC|CAT|HEAD|MOD} \end{array} \begin{array}{l} \boxed{1} \\ \boxed{1} \end{array} \right]_{\text{head-adj-struct}}$$

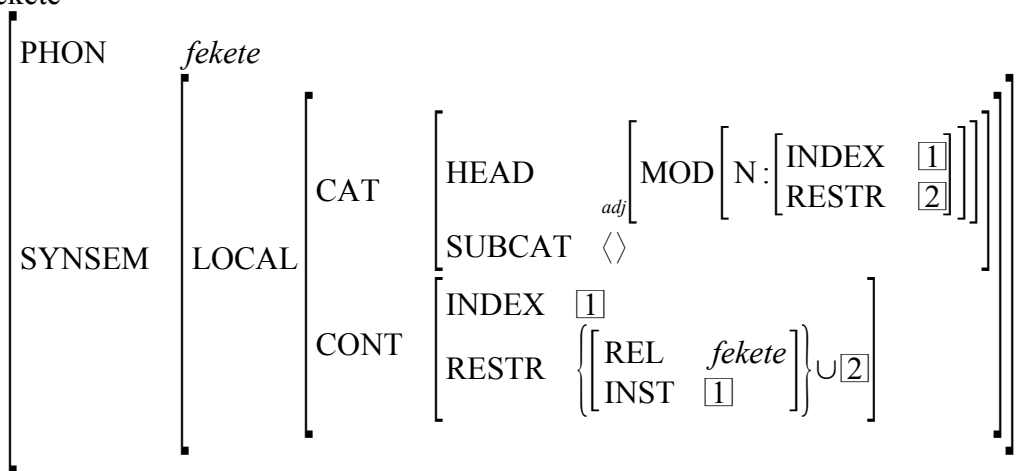
A (56) séma engedélyezi az olyan szerkezeteket, amelyekben van fej-leány és adjunktum-

⁹ A phrase with *DTRS* value of sort *head-adjunct-structure*, such that the *MOD* value of the adjunct daughter is token-identical to the *SYNSEM* value of the head daughter.

leány is, amennyiben a fej-leány *SYNSEM* jegye kompatibilis az adjunktum *MOD* jegyével, azaz a fejet kiválasztja az adjunktum. A *sötét* melléknév például olyan fejet választ maga mellé, amely *noun* kategóriájú, a *félelmetesen* határozó pedig igét.

Ugyanakkor a (56) séma nemcsak az adjunktum és a fej összeillőségének a vizsgálatát teszi lehetővé, hanem általa az adjunktum bele is láthat a fej belső szerkezetébe, és így hivatkozhat annak tulajdonságaira is anélkül, hogy arra megszorításokat tenne. Esetünkben ezt arra lehet felhasználni, hogy az adjunktum lexikai leírásában kódoljuk azt, hogy milyen módon módosítja a fej jelentését:

(57) a. fekete

A *fekete* melléknév olyan fejet módosíthat, amelynek kategóriája N, jelentése, azaz *CONTENT* jegye pedig tartalmaz egy *INDEX* jegyet, amelynek értékére az [1] taggal lehet hivatkozni. Ez tulajdonképpen egy individuum-változó, ennek segítségével lehet azonosítani a főnévi fej extenziójából vett tetszőleges individuumot. A fej *CONTENT* jegyének tartalmaznia kell továbbá egy *RESTR* jegyet is, amelynek az értéke – ami szintén specifikálatlan, csak [2]-vel van jelölve – a fej által a individuum-változóra tett megszorítást adja meg, azaz a főnévi fej jelentését. A melléknév lexikai leírásában megtalálható még a *CONTENT* jegy értékeként az, hogy hogyan módosítja a főnév jelentését: a melléknév segítségével is a főnév által bevezetett [1] individuum-változóra teszünk megszorítást, mégpedig azt, hogy az *fekete*, továbbá a fej által tett, itt nem specifikált [2] megszorítást.

3.3.3. Subj–Comps keret (Borsley 1987)

Már Pollard-Sag (1994) megemlíti egy alternatív vonzatszerkezet-leírási módot is. A 9. fejezetben, amely a *Reflections and Revisions* címet viseli, ismertetik Borsley (1987) érvelését arra

vonatkozóan, hogy a vonzatok ne egy osztatlan SUBCAT listán legyenek felsorolva, hanem a különböző vonzatokat a lexikai leírásban is különböztessük meg.

Borsley az angol mondszerkezet alapján feltételezi, hogy az ige a nem-alanyi vonzataival egy összetevőt alkot, s az így kapott kifejezéshez kapcsolódik az alany. A *Desmond loves Penny* ('Desmond szereti Pennyt') mondatban szereplő *loves* ('szeret') ige két vonzattal rendelkezik, lexikai leírásában a vonzatlistán két kifejezés szerepel: egy alanyesetű és egy tárgyesetű főnévi csoport:

(58)

[	PHON	<i>loves</i>				]
	SYNSEM LOCAL	[	CAT	[		
				]		
					REL	<i>love</i>
]	]	CONT	[	ARG1	1	]
				ARG2	2	

Mondszerkezetbe épülve az ige először a tárgyalkapcsolódik össze, így alkotva igei csoportot, amelynek a SUBCAT listáján már csak egy kifejezés, az alany található. Az egyelemű vonzatlistás kifejezéshez csatlakozik ezután a *Desmond* főnévi csoport, s így alakul ki a mondat. Az összetevők sorrendjére szigorú szabály vonatkozik az angolban, az alanynak meg kell előznie az igei csoportot. Az X-vonás elmélet szerint ez nem csak az alany és az igei csoport esetében kell, hogy így legyen, hanem minden szerkezet esetében: az utolsó argumentum (specifikáló, alany, determináns, stb.) balról csatlakozik a fejet tartalmazó kifejezéshez:

- (59) a. *Desmond loves Penny.*
 'Desmond szereti Pennyt.'
 b. **Loves Penny Desmond.*

Ez a megfigyelés szabályként is megfogalmazható:

(60) *comp-dtr* > *head-dtr* [SUBCAT <[]>]

azaz a komplementum-leánynak meg kell előznie a fej-leányt, ha annak a SUBCAT listája egyelemű.

Ugyanakkor Borsley rámutat, hogy az angolban vannak olyan lexikai fejek, amelynek ugyan csak egy vonzatuk van, az mégsem előzi meg a fejet. A nempredikatív prepozíciók rendelkeznek egy vonzattal, de az követi őket, nem pedig megelőzi:

- (61) a. *Claire depends [Charlie on].
 b. Claire depends [on Charlie].
 'Claire bízik Charlieban.'

A prepozíciós szerkezetek tehát kibújni látszanak a (60) sorrendi szabály alól.

Borsley szerint a megoldás az, hogy az alanyt ki kell venni a többi vonzat közül. Így kétfajta vonzat lehet: alany és egyéb vonzat, vagyis a korábbi SUBCAT lista helyett ezentúl két vonzatlistával jellemezhetjük a kifejezéseket, a SUBJ lista tartalmazza az alanyt, a COMPS pedig a többi vonzatot. A *loves* ('szeret') ige lexikai leírása ennek megfelelően (58)-ról (62)-re változik, a (60) szabály helyett pedig (63)-t használhatjuk:

- (62)
$\left[\begin{array}{c} \text{PHON} \\ \text{SYNSEM LOCAL} \end{array} \right]$	<i>loves</i>	$\left[\begin{array}{c} \text{CAT} \\ \text{CONT} \end{array} \left[\begin{array}{c} \left[\begin{array}{cc} \text{HEAD} & \textit{verb} \\ \text{SUBJ} & \langle \text{NP}_{[1]}[\textit{nom}] \rangle \\ \text{COMPS} & \langle \text{NP}_{[2]}[\textit{acc}] \rangle \end{array} \right] \\ \left[\begin{array}{cc} \text{REL} & \textit{love} \\ \text{ARG1} & [1] \\ \text{ARG2} & [2] \end{array} \right] \end{array} \right]$

- (63) $\textit{comp-dtr} > \textit{head-dtr} \left[\begin{array}{cc} \text{SUBJ} & \langle [1] \rangle \\ \text{COMPS} & \langle \rangle \end{array} \right]$

A prepozícióknak a intranszítív igékhez hasonlóan csak egy vonzatuk van, azonban az igékkel szemben ez az egyetlen vonzat nem alanyi vonzat, hanem egyszerű komplementum:

- (64)
$\left[\begin{array}{c} \text{PHON} \\ \text{SYNSEM LOCAL} \end{array} \right]$	<i>on</i>	$\left[\begin{array}{c} \text{CAT} \\ \text{CONT} \end{array} \left[\begin{array}{c} \left[\begin{array}{cc} \text{HEAD} & \textit{prep} \\ \text{SUBJ} & \langle \rangle \\ \text{COMPS} & \langle \text{NP}[\textit{acc}]:[1] \rangle \end{array} \right] \\ [1] \end{array} \right]$

Pollard-Sag (1987) és Pollard-Sag (1994) a determinánsokat a főnév vonzataként kezeli. Borsley (1987) javaslata alapján a determináns nem a főnév SUBJ listáján, és nem is a COMPS listán

szerepel, hanem egy harmadik, úgynevezett *SPR* listán. A determináns vonzat ugyan megelőzi a főnévi fejet, mint ahogyan az alany is megelőzi az igét, a determinánst mégsem lehet alanynak tekinteni. Ennek az az oka, hogy a predikatív főnevek rendelkezhetnek determinánssal, de predikatív mivoltukból kifolyólag saját alanyuk is lehet. A *Péter egy hős* mondat *hős* főneve például ilyen tulajdonságú:

(65)

$$\left[\begin{array}{c} \text{PHON} \\ \text{SYNSEM|LOCAL} \end{array} \left[\begin{array}{c} \text{CAT} \\ \text{CONT} \end{array} \left[\begin{array}{c} \text{HEAD} \text{ } \textit{hős} \\ \text{SUBJ} \text{ } \langle \text{NP}_{\boxed{1}}[\textit{nom}] \rangle \\ \text{SPR} \text{ } \langle \textit{det} \rangle \\ \text{COMPS} \text{ } \langle \rangle \\ \text{REL} \text{ } \textit{hős} \\ \text{ARG} \text{ } \boxed{2} \end{array} \right] \right] \right]$$

A *SUBJ*, *SPR* és a *COMPS* jegyeket valenciajegyeknek nevezzük.

A vonzatigény lexikai reprezentációjának a megváltozása maga után vonja a vonzatok mondat szerkezetbeni megjelenéséért felelős (50) alkategorizációs elv megváltoztatását is:

(66) Valencia elv¹⁰

Fejvel rendelkező frázisokban mindegyik *F* valenciajegy esetén a fej-leány *F* jegye előáll a frázis *F* jegyének és az *F-DTRS* *SYNSEM* jegyeinek a konkatenációjaként.
formalizálva

$$\begin{array}{c} [\text{DTRS } \textit{head-struct}] \\ \downarrow \\ \left[\begin{array}{c} \text{SS|LOC|CAT} \\ \text{DTRS} \end{array} \left[\begin{array}{c} \text{SUBJ} \text{ } \boxed{1} \\ \text{SPR} \text{ } \boxed{2} \\ \text{COMPS} \text{ } \boxed{3} \\ \text{HEAD-DTR|SS|LOC|CAT} \left[\begin{array}{c} \text{SUBJ} \text{ } \boxed{1} \oplus s2s(\boxed{4}) \\ \text{SPR} \text{ } \boxed{2} \oplus s2s(\boxed{5}) \\ \text{COMPS} \text{ } \boxed{3} \oplus s2s(\boxed{6}) \end{array} \right] \\ \text{SUBJ-DTRS} \text{ } \boxed{4} \\ \text{SPR-DTRS} \text{ } \boxed{5} \\ \text{COMP-DTRS} \text{ } \boxed{6} \end{array} \right] \right]$$

10 (Pollard-Sag 1994:348): In a headed phrase, for each valence feature *F*, the *F* value of the head daughter is the concatenation of the phrase's *F* value with the *SYNSEM* values of *F-DTRS* value.

Mivel a SUBJ jegy értéke nem az osztatlan SUBCAT lista elején (vagy éppen a végén) foglal helyet, a Valencia elv nem rendelkezik arról, hogy az alany utolsó, legfelső elemként kerüljön be az igei fejű frázisba, mint az a korábbi elgondolás szerint történt. Ezt az angolban egy külön közvetlen dominancia séma, azaz újraírószabály szabályozza, amely kimondja, hogy egy frázis, amelynek a SUBJ jegye üres lista, előállítható egy fejből, amelynek a SUBJ jegye egyelemű, és a COMPS jegy üres, valamint egy SUBJ leányból:

- (67) Subject–predicate rule (Borsley 1996:94)

$$[\text{SUBJ} \langle \rangle] \rightarrow_{\text{head-dtr}} [\text{SUBJ} \langle [] \rangle, \text{COMPS} \langle \rangle],_{\text{subj-dtr}} []$$

3.3.4. Visszatér a vonzatlista (Manning-Sag 1999)

Ivan A. Sag és Christopher D. Manning azt javasolják 1999-es tanulmányukban, hogy a lexikai egységek vonzatigényeit ne csak külön SUBJ, SPR és COMPS listaként szerepeltessük, hanem legyen egy egységes argumentumszerkezeti lista is.

Pollard-Sag (1994) alapján a kötési elvek a HPSG-ben a régensek SUBCAT listája alapján működnek. A *Kormányzás és kötés elméletéből* ismert k-vezérlés helyett itt ugyanis a lokális o-vezérlés fogalmát használják:

- (68) lokális o-vezérlés:¹¹
 Legyen Y és Z két *synsem* típusú objektum különböző LOCAL jegyekkel, és Y legyen referenciális. Ekkor azt mondjuk, hogy Y akkor és csakis akkor o-vezérli lokálisan Z-t, ha
 i. Y kevésbé függő, mint Z, vagy
 ii. Y lokálisan o-vezérel egy olyan X-et, amelynek a SUBCAT listáján szerepel Z.

A definícióban szereplő *függő* kifejezés arra utal, hogy a két kifejezés közül Y előbb szerepel Z-nél az őket vonzó régens SUBCAT listáján, vagyis amely alkategorizálja őket. A definíció tulajdonképpen arra utal, hogy a kötési viszonyok az ige SUBCAT listája alapján vannak értelmezve, a SUBCAT lista elemeinek a rendezése által: a SUBCAT lista elején található elemek köthetik a SUBCAT lista végén található elemeket.

Az (68) definíció SUBJ–COMPS rendszerben nyilván nem használható, mivel nincs egységes SUBCAT lista. A definíció feltételezi, hogy a vonzatok egyetlen listán vannak felsorolva, sorba

¹¹ Az eredeti definíció (Pollard-Sag 1994:278):

Let Y and Z be *synsem* objects with distinct LOCAL values, Y referential. Then Y *locally o-commands* Z just in case either:

i. Y is less oblique than Z; or
 ii. Y locally o-commands some X that subcategorizes for Z.

rendezve. Manning-Sag (1998) azt javasolja, hogy lexikai egységek leírásában mind a korábbi SUBCAT jegynek megfelelő ARG-ST, mind pedig a SUBJ és a COMPS jegy szerepeljen. Látszólag ez a lépés a lexikai információk megkettőződését jelenti, hiszen az ARG-ST jegy előállítható a SUBJ és a COMPS jegyekből, azok egymás után fűzésével.

Ugyanakkor a vonzatok kétszeres megjelenése nem öncélú, mivel a két lista különböző szabályokban szerepel. A SUBJ és a COMPS jegyek az összetevős szerkezet kialakításában játszanak szerepet, a már megismert valencia elv (66) segítségével, az újra bevezetett ARG-ST jegy pedig a kötési elvek érvényre juttatásánál kap szerepet. A szerepeknek ez a megoszlása lehetővé teszi, hogy az olyan nem-reguláris eseteket is helyesen kezeljük, ahol az összetevős szerkezet nem áll összhangban a kötési elvekkel.

A *Látom magam* mondatban például nincs kiejtett alany, ugyanakkor a reflexív névmási tárgyat kötnie kell valaminek. A *látom* ige (69) lexikai leírásában a SUBJ jegy értéke egy üres lista maradhat (hiszen nem jelenik meg mellette alany) és egyelemű COMPS listával rendelkezik, miközben az ARG-ST lista nem egyelemű, hanem kételemű, amelyben érvényesülhetnek a kötési elvek.

(69)

PHON	<i>látom</i>	
	SYNSEM LOCAL	
	CAT	$\left[\begin{array}{ll} \text{SUBJ} & \langle \rangle \\ \text{COMPS} & \langle \text{NP}_{[2]}[acc] \rangle \\ \text{ARG-ST} & \langle \text{NP}_{[1]pro[1sg]}[nom], \text{NP}_{[2]}[acc] \rangle \end{array} \right]$
	CONT	$\left[\begin{array}{ll} \text{RELN} & lát \\ \text{ARG1} & [1] \\ \text{ARG2} & [2] \end{array} \right]$

A valenciajegyek (SUBJ és COMPS) és az argumentumok (ARG-ST) különválasztása lehetőséget nyújt arra is, hogy a valenciajegyek különböző kombinációkban adják meg az argumentumlistát az ige akkuzatív/ergatív jellemzőjének megfelelően. Az akkuzatív tranzitív igeek valencia/argumentum jegyeinek az összefüggéseit (70), az ergatív tranzitív igeéket pedig (71) minta alapján kaphatjuk meg Manning-Sag (1999) szerint.

(70)

$$acc-canon-lxm \left[\begin{array}{ll} \text{SUBJ} & \boxed{1} \\ \text{COMPS} & \text{compression}(\boxed{2}) \\ \text{ARG-ST} & \boxed{1} \oplus \boxed{2} \end{array} \right]$$

(71)

$$erg-canon-trans-lxm \left[\begin{array}{ll} \text{SUBJ} & \boxed{1} \\ \text{COMPS} & \text{compression}(\langle \boxed{3} \rangle \oplus \boxed{2}) \\ \text{ARG-ST} & \langle \boxed{3} \rangle \oplus \boxed{1} \oplus \boxed{2} \end{array} \right]$$

A leírásokban szereplő *compression* függvény a testetlen névmásokat tünteti el az argumentumok közül. Az akkuzatív igék esetében tehát az argumentumlista első eleme(i) az alany(ok), amit a komplementumok követnek. Ergatív igék esetében viszont az argumentumlista első eleme megegyezik a komplementumlista első elemével, amit az alany követ, végül pedig a komplementumlista megmaradt elemei.

Mivel a kötési elveket csak egyszer alkalmazzuk, mégpedig a lexikai egységek kialakítása során, ahol az argumentumok koreferenciaviszonyait ellenőrzik, az ARG-ST jegyek csak a lexikai elemeknél vannak jelen, a frazálisoknál nem, szemben a valenciajegyekkel, amelyek mind a frazális, mind pedig a lexikai elemeknél relevánsak.

3.3.5. Adjunktumok mint vonzatok

Bouma *et al.* (2001) a távoli függőség jelenségének és az adjunktumoknak a kapcsolatát vizsgálva az argumentumszerkezet leírásának a kiterjesztését javasolja.

Azon kifejezések esetében, amelyek nem a várt helyükön jelennek meg – transzformációs terminológiával a kimozgatott összetevők – Pollard-Sag (1994) szerint az eredeti helyen egy üres fonológiai elem, *trace* jelenik meg, amely struktúra-azonos a szerkezet egy másik helyén jelen levő kifejezéssel. Ezekre a *trace* elemekre vonatkozik a *Trace elv*:

(72) Trace elv¹²

Minden *trace* elemet egy szubsztantív fejnek kell alkategorizálni.

Ez azt jelenti, hogy csak olyan elem jelenhet meg a várt helyétől távol, ami szerepel egy lexikai elem SUBCAT listáján. Ez az elv ezek szerint csak vonzatokat enged elmozgatni. Azonban számos nyelvben, így a magyarban is, nem csak vonzatok lehetnek alanyai a mozgó műveleteknek, hanem bizonyos adjunktumok is:

¹² (Pollard-Sag 1994:172): Every trace must be subcategorized by a substantive head.

- (73) a. Péter elküldte Marit reggel a boltba.
 b. Péter Marit küldte el reggel a boltba.
 c. Péter reggel küldte el Marit a boltba.

A (73a) mondatban a *reggel* adjunktum az ige két vonzata, a *Marit* és az *a boltba* között jelenik meg. A (73b) mondatban az egyik vonzatot, a (73c) mondatban pedig az adjunktumot fókuszáljuk. Ha elfogadjuk, hogy a vonzatok és az adjunktum eredeti helye az ige után van, mint a (73a) példa mutatja, valamint hogy a fókusz-konstrukció távoli függőséggel magyarázható, akkor meg kell engednünk azt is, hogy ne csak vonzatok helyén, hanem adjunktumok helyén is megjelenhessen *trace*. Ehhez viszont vagy a (72) elvet, vagy pedig az 'alkategorizál' kifejezést át kell értelmezni.

Bouma *et al.* (2001) a korábbi alkategorizációs lista mellé, azaz az ARG-ST lista mellé feltételeznek még egy hasonló jegyet, a DEPS listát. Az ARG-ST lista a lexikai elemek vonzatigényeit adja meg, a DEPS lista pedig a kibővített argumentumszerkezetet, amely az ARG-ST lista elemeiből és a szelektált adjunktumokból áll. Igék esetében ezek a szelektált adjunktumok az adott igt módosítani képes határozók lehetnek. Az ARG-ST lista elemei rögzítettek a lexikonban egy adott lexikai egység esetében, a DEPS lista pedig ezen vonzatlista és a lehetséges határozói kifejezések kombinációjaként jöhet létre egy lexikai szabály vagy egy lexikai megszorítás segítségével (Bouma *et al.* 2001:12):

$$(74) \quad verb \rightarrow \left[\begin{array}{ll} \text{ARG-ST} & \boxed{1} \\ \text{DEPS} & \boxed{1} \oplus list(adverbial) \end{array} \right]$$

Igei lexikai egységek esetén tehát a DEPS lista megegyezik az ARG-ST lista és egy néhány határozóból álló lista konkatenációjával.

A tényleges mondatszerkezetet meghatározó valenciajegyeket az így kapott DEPS lista segítségével fejezhetjük ki (Bouma *et al.* 2001:12):

$$(75) \quad word \rightarrow \left[\begin{array}{ll} \text{SUBJ} & \boxed{1} \\ \text{COMPS} & \boxed{2} \ominus list(gap-ss) \\ \text{DEPS} & \boxed{1} \oplus \boxed{2} \end{array} \right]$$

A megszorításban szereplő $\ominus$ jel eltünteti az előtte levő listából az utána levő lista elemeit. A *gap-ss* itt a *trace* elemek SYNSEM jegyeinek a típusa, vagyis a komplementumlistából hiányoznak a nyomok.

A különböző argumentumszerkezet-leíró jegyek tehát különböző funkciót töltenek be a

HPSG-ben. Az ARG-ST lista a lexikai egységek vonzatait tartalmazza. A HPSG kötési elvei erre a listára hivatkoznak.

A DEPS lista a lexikai egységek szelektált argumentumait tartalmazza, azaz a vonzatokat és az aktuálisan megjelenő adjunktumokat. ARG-ST és DEPS jegye csak a lexikai kifejezéseknek van, a frázisoknak nincs.

A valenciajegyek, azaz a SUBJ, a SPR és a COMP jegyek együttesen megadják a szelektált argumentumokat. Segítségükkel lehet a mondat szerkezetet felépíteni, a teljes frázis létrehozása során a valenciajegyek kiürülnek.

Az ARG-ST és a DEPS jegyek összefüggései nyelvspecifikusan változhatnak. Míg a (74) argumentumszerkezet-kibővítő szabály konkatenációval a DEPS lista végére helyezte a lehetséges adjunktumokat, van Noord-Bouma (1994) és Bouma (2003) a holland adjunktumok hatóköréit vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a hollandban az adjunktumok nem csak a DEPS lista végén, hanem annak a belsejében is megjelenhetnek. (Bouma 2003:18) a következő lexikai megszorítást alkalmazza (74) helyett:

$$(76) \quad word \rightarrow \left[\begin{array}{ll} \text{HEAD} & [2] \\ \text{DEPS} & [1] \circ list([MOD[HEAD[2]]]) \\ \text{ARG-ST} & [1] \end{array} \right]$$

ahol $\circ$ a szekvenciaegyesítés jele.¹³ A megszorítás szerint egy $[2]$ fej-jegyű lexikai egység DEPS jegye a lexikai egység vonzatainak és a $[2]$ -t módosítani képes adjunktumok listájának a szekvenciaegyesítéseként áll elő.

3.4. A távoli függőség kezelése a HPSG-ben

3.4.1. A jelenség hagyományos kezelése

A HPSG egyszintű nyelvtan, azaz csak egyetlen reprezentáció tartozik minden egyes mondathoz, nem pedig reprezentációk sora, mint ahogy a transzformációs nyelvtanokban. Ez azt jelenti, hogy nincs kiinduló szerkezete a mondatoknak, amelyből transzformációkkal, mozgások sorával létre lehetne hozni a felszíni szerkezetet, majd azon további transzformációkat végezve a

¹³ A szekvenciaegyesítés művelete két listát egyesít oly módon, hogy a két eredeti listában definiált rendezési relációkat megőrzi, vagyis ha a és b ugyanannak az α listának voltak az elemei, és a a b elem előtt volt található, akkor az a elem az $\alpha \circ \beta$ listán is megelőzi a b elemet. Ha viszont a az α listának volt az eleme, b pedig a β listának, akkor az $\alpha \circ \beta$ listán az a és a b elemek sorrendje nem meghatározott. A művelet két kártyapakli egymásba csúsztatásához hasonlítható.

mondat logikai formáját. Helyette egyetlen szerkezet tartozik a mondathoz, amely az összetevőket megjelenési sorrendjükben tartalmazza. Mindez összhangban áll a HPSG reprezentációs szemléletével is, szemben a transzformációs nyelvtanok derivációs grammatika-felfogásával.

A HPSG-ben az összetevők többféle módon kapcsolódhatnak össze egymással egy nagyobb frázissá. A legáltalánosabb szerkezet a *head-complement* szerkezet, amelyben az ige először a legfüggőbb vonzataival alkot egy frázist, majd az így kapott kifejezés a kevésbé függőkkel, vagyis az alannyal kapcsolódik össze legkésőbb. Azonban szükség van egy olyan szerkezetre is, amely a várható helyüktől távol megjelenő összetevőket kezeli. Ilyen összetevők az angolban a kérdő kifejezések, a topikalizált összetevők stb. (Pollard-Sag 1994:157 példái):

- (77) a. Sandy loves Kim.
b. Kim, Sandy loves ____.
c. I wonder [who Sandy loves ____].
d. This is the politician [who Sandy loves ____].

A HPSG az ilyen jelenségeket a GPSG-ből kölcsönzött (Gazdar *et al.* 1985), eredetileg a kategoriális nyelvtanokra visszavezetett SLASH jegy segítségével elemzi.

A *slash*, azaz '/' a kategoriális nyelvtanban valamiféle hiányt jelöl: ha egy kifejezés X kategóriájú lenne, ha nem hiányozna mellőle/belőle egy Y kategóriájú összetevő, akkor X/Y kategóriájú lesz. Az egyargumentumú igék így S/NP kategóriájúak: ha lenne mellettük még egy főnévi csoport (NP), akkor együtt mondatot alkotnának (S). A (77b-d) mondatokban a *Sandy loves* kifejezés ez alapján S/NP[acc] kategóriájú lesz, azaz olyan kifejezés, amely mondat lenne, ha nem hiányozna mellőle egy tárgyesetű főnévi csoport.

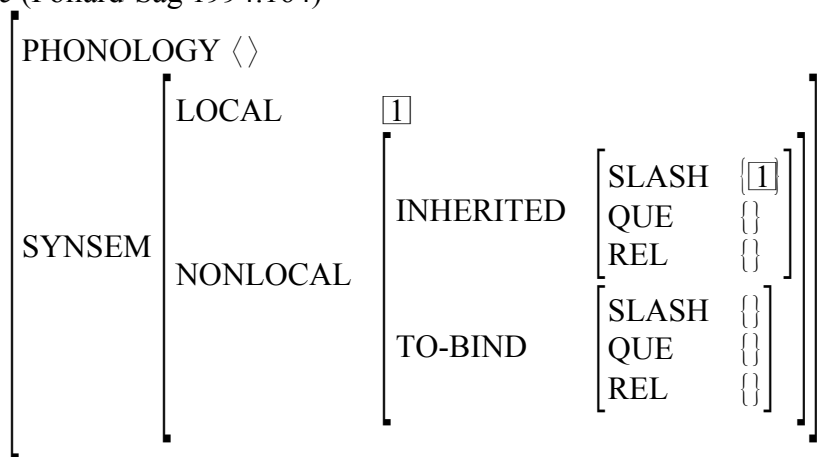
A HPSG a távoli függőség jelenségét mutató kifejezéseket egy három-fázisú technikával elemzi. Az első fázisban a helyüktől távol megjelenő összetevőket eredeti helyükön elraktározza egy összetevő-tárolóba (SLASH), majd a második fázisban az eltárolt összetevőket összegyűjti és fölfelé örökíti a mondatszerkezet magasabb részeire, végül a harmadik fázisban a megfelelő helyen beépíti azokat a mondatszerkezetbe, miközben eltünteti őket a tárolóból.

Az első fázisban a mondatszerkezetben egy üres elem jelenik meg abban a pozícióban, ahol a távoli összetevő eredetileg lenne, azaz ahol az ige a vonzatszerkezete alapján várná, és ahol *head-complement* szerkezetet alkotna azzal. Erre azért van szükség, mert az igenek *head-complement* szerkezetet kell alkotnia minden vonzatával. Ez az üres elem, *trace*, hasonló szerepű, mint a transzformációs nyelvtanokban a nyom. Az üres elem a lexikonban van tárolva, onnan kerül elő, és

majdnem teljesen alulspecifikált. Nem tartalmaz fonológiai, szintaktikai és szemantikai információkat. Az egyetlen információ, amit tartalmaz az, hogy a `LOCAL` jegyének az értéke bekerül a `INHERITED|SLASH` összetevő-tárolóba.

A *trace*, azaz az üres elem lexikai leírása a következő:

(78) *trace* (Pollard-Sag 1994:164)

A `QUE` és a `REL` jegyeket nem ismertetem, mivel a dolgozat szempontjából nem relevánsak.

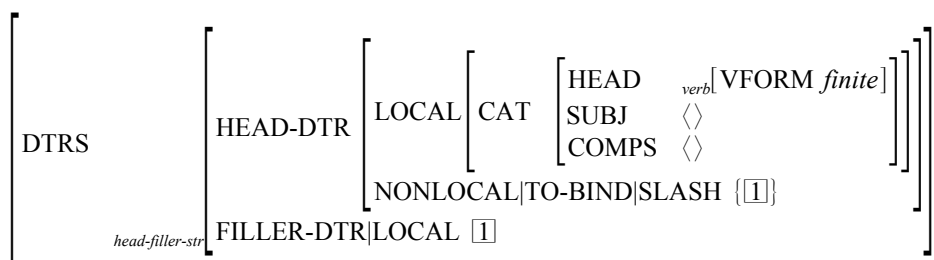
A hiányzó összetevő végül egy *filler-head* szerkezetben kapcsolódhat a mondat szerkezetbe. Ez a *head-complement* szerkezettől eltérően nem a fej argumentumszerkezeti jegyei alapján választja ki a fejhez csatlakozó összetevőt, hanem a `SLASH` jegyei alapján:

(79) *Filler-head* séma¹⁴

a. *Filler-head* szerkezetben a *filler* összetevő `LOCAL` jegyeinek azonosnak kell lenni az üres argumentumlistájú ragozott igei alapkategóriájú fej összetevő `NONLOCAL|TO-BIND|SLASH` halmazában levő egyetlen elemmel.

azaz

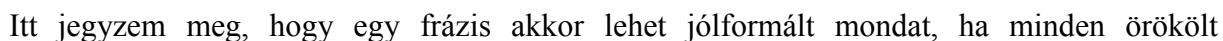
b.

14 (Pollard-Sag 1994:403) ennél körülményesebben fogalmaz, de a tartalom ugyanaz: The `DAUGHTERS` value is an object of sort *head-filler-struct* whose `HEAD-DAUGHTER|SYNSEM|LOCAL|CATEGORY` value satisfies the description `[HEAD verb[VFORM finite], SUBCAT <>]`, whose `HEAD-DAUGHTER|SYNSEM|NONLOCAL|INHERITED|SLASH` value contains an element token-identical to the `FILLER-DAUGHTERS|SYNSEM|LOCAL` value, and whose `HEAD-DAUGHTER|SYNSEM|NONLOCAL|TO-BIND|SLASH` value contains only that element.

(80) Nemlokális jegyek elve¹⁵

(81)

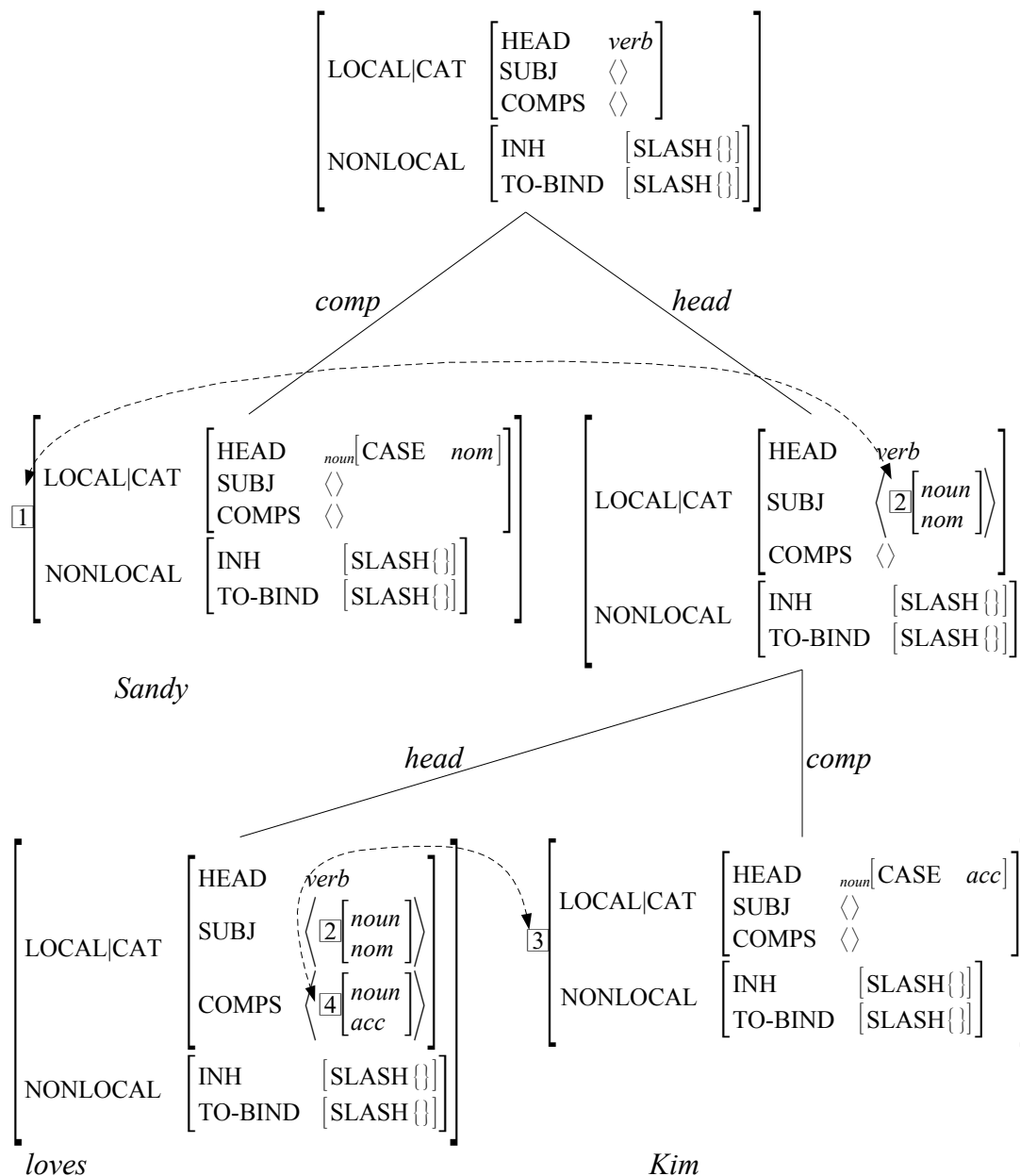

48

nemlokális jegye üres.

Nézzük meg példákon, hogyan is történik a távoli összetevők kezelése! Először lássunk egy olyan mondatot, amelyben nincs távoli függőség, csak *head-complement* szerkezet található benne:

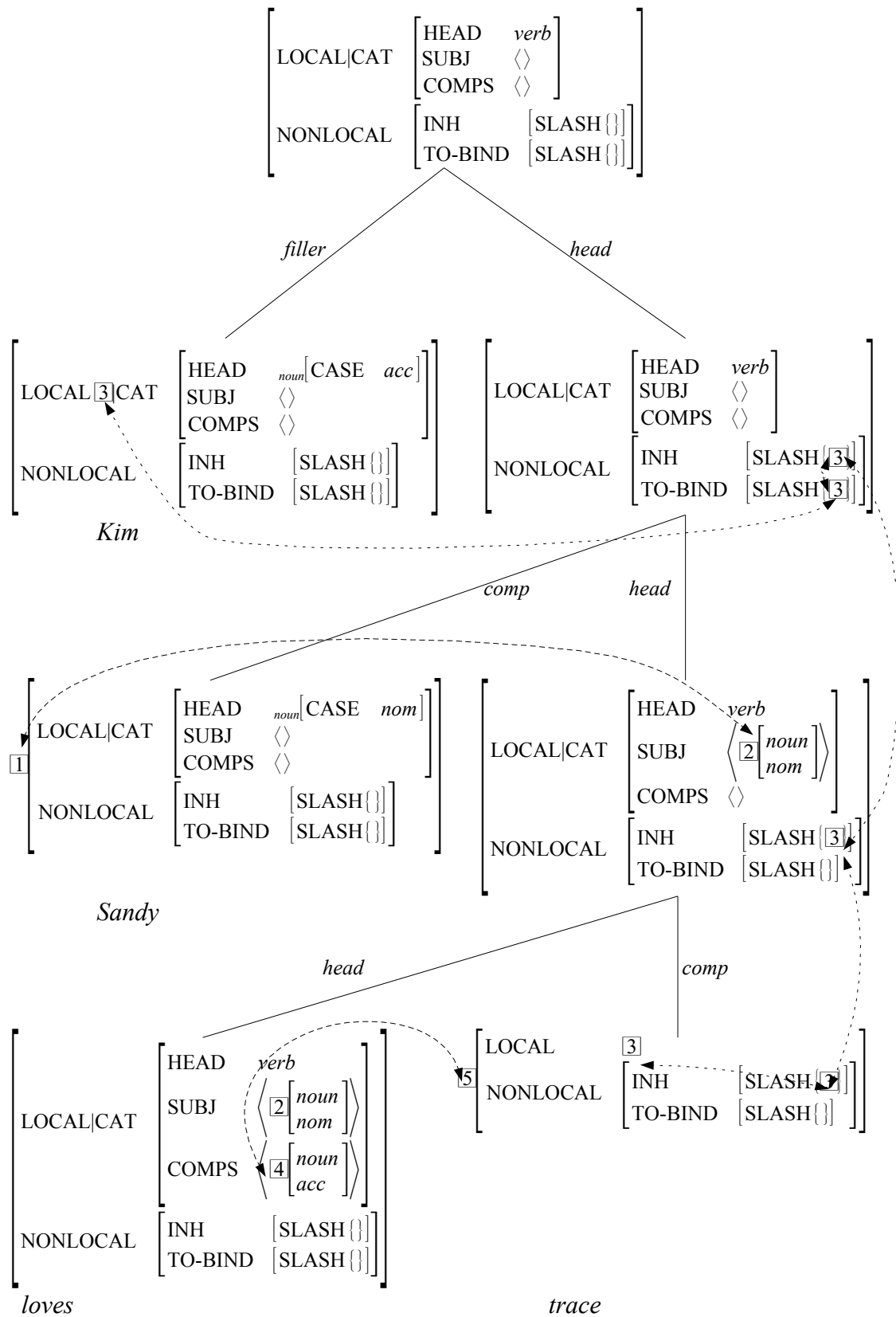
(82) Sandy loves Kim.

A mindkét végén nyilas szaggatott vonal a megfelelő értékek unifikálhatóságát mutatja; erről a korábban ismertetett *valencia-elv* gondoskodik. A HPSG ezáltal gondoskodik arról, hogy csak megfelelő tulajdonságú elemek szerepelhessenek az ige vonzataként.

A (83) példa a (77b) mondat szerkezetét mutatja. Itt már megfigyelhető a *trace* és a *filler-head* szerkezet is.

(83) Kim, Sandy loves _.

Látható, hogy az ige milyen megszorításokat tesz a tárgyi argumentumára: tárgyesetű főnév legyen. Ez a megszorítás ([4]) a lexikai fej komplementum testvéreire vonatkozik: annak LOCAL jegyének ([3]) kompatibilisnek kell lennie vele. Ez az érték megegyezik a tárgy, az azt domináló és az azt domináló csomópont NONLOCAL|INHER|SLASH jegyének értékével, azaz az összetevő tárolva van a mondat felsőbb szintjéig. Onnan az érték nem másolódik tovább a legfelső összetevőre, hanem átkerül a NONLOCAL|TO-BIND|SLASH halmazba, majd ez az összetevő *filler-head* szerkezetet alkot a *Kim* összetevővel: annak LOCAL jegye megegyezik a fej NONLOCAL|TO-BIND|SLASH jegyének értékével. Így az ige közvetett úton a távol levő összetevőre tesz megszorítást: csak olyan kifejezés kerülhet a *filler* csomópontba, amely megfelel az ige által a mondat szerkezet alapján tett megszorításoknak.

A HPSG a fentebb ismertetett módon szigorúan lokális megszorításokkal képes kezelni a várt helyüktől távol megjelenő összetevőket.

3.4.2. Távoli függőség nyom nélkül

Pollard-Sag (1994) kilencedik fejezetében, ahol a HPSG továbblépési lehetőségeit ismertetik, a távoli függőség kezelésének egy újabb változatát mutatják be Pickering-Barry (1991) eredményeire támaszkodva. Itt megmutatják, hogy hogyan lehet a távoli függőség kezelését *trace* összetevő nélkül megoldani.

A fentebb ismertetett módszer szerint a lexikai fej mellett annak komplementumaként egy fonológiailag üres elem, a *trace* jelenik meg. Erre azért volt szükség, hogy az ige vonzatigénye ki legyen elégítve: az ige lexikai leírásában a vonzatok között szerepelt ugyanis egy olyan összetevő, amely végül nem vonzat-pozícióban szerepelt. A *trace* teremtette meg a kapcsolatot az ige vonzatlistáján szereplő leírás és a *filler* pozícióban megjelenő összetevő között úgy, hogy a vonzatlistán megjelenő leírással azonosulva ezt a leírást a SLASH jegyek közé téve egészen a *filler* leányig juttatta azokat a megszorításokat, melyeket az ige tett a vonzatára. A *trace* lexikai leírásában nem is szerepelt semmi más, csak ez a kiüresített információátvitel:

$$(84) \quad \left[\begin{array}{cc} \text{LOCAL} & [1] \\ \text{NONLOCAL} & \left[\begin{array}{cc} \text{INH} & [\text{SLASH } [1]] \\ \text{TO-BIND} & [\text{SLASH } \{ \}] \end{array} \right] \end{array} \right]$$

A *trace* összetevő nélkül is a SLASH jegyek közé kerülhet ez az információ, közvetlenül az ígét felhasználva. Kivitelezhető ugyanis az, hogy egy lexikai szabály segítségével egy normális, teljes

argumentumszerkezetű igét átalakítunk úgy, hogy az egyik vonzata nem a vonzatlistán kerül felsorolásra, hanem onnan átkerül az ige SLASH jegyei közé:

(85) Complement Extraction Lexical Rule (Pollard-Sag 1994:378)

$$\begin{array}{c} \left[\begin{array}{l} \text{SUBCAT } \langle \dots, \boxed{3}, \dots \rangle \\ \text{COMPS } \langle \dots, \boxed{3}[\text{LOC } \boxed{1}], \dots \rangle \\ \text{INHER|SLASH } \boxed{2} \end{array} \right] \\ \Downarrow \\ \left[\begin{array}{l} \text{SUBCAT } \langle \dots, \boxed{4}[\text{LOC } \boxed{1}, \text{INHER|SLASH } \{\boxed{1}\}], \dots \rangle \\ \text{COMPS } \langle \dots \rangle \\ \text{INHER } [\text{SLASH } \{\boxed{1}\} \cup \boxed{2}] \end{array} \right] \end{array}$$

A (85) lexikai szabály azt biztosítja, hogy egy lexikai egység COMPS listájáról lehessen törölni elemeket, de csak akkor, ha a törölt elem megjelenik a SLASH jegyei között, és a törölt elem a SUBCAT listán helyettesítődik neki megfelelő *trace* leírással.

A (83) példában szereplő *loves* ige a lexikai szabállyal a következőképpen alakítható át:

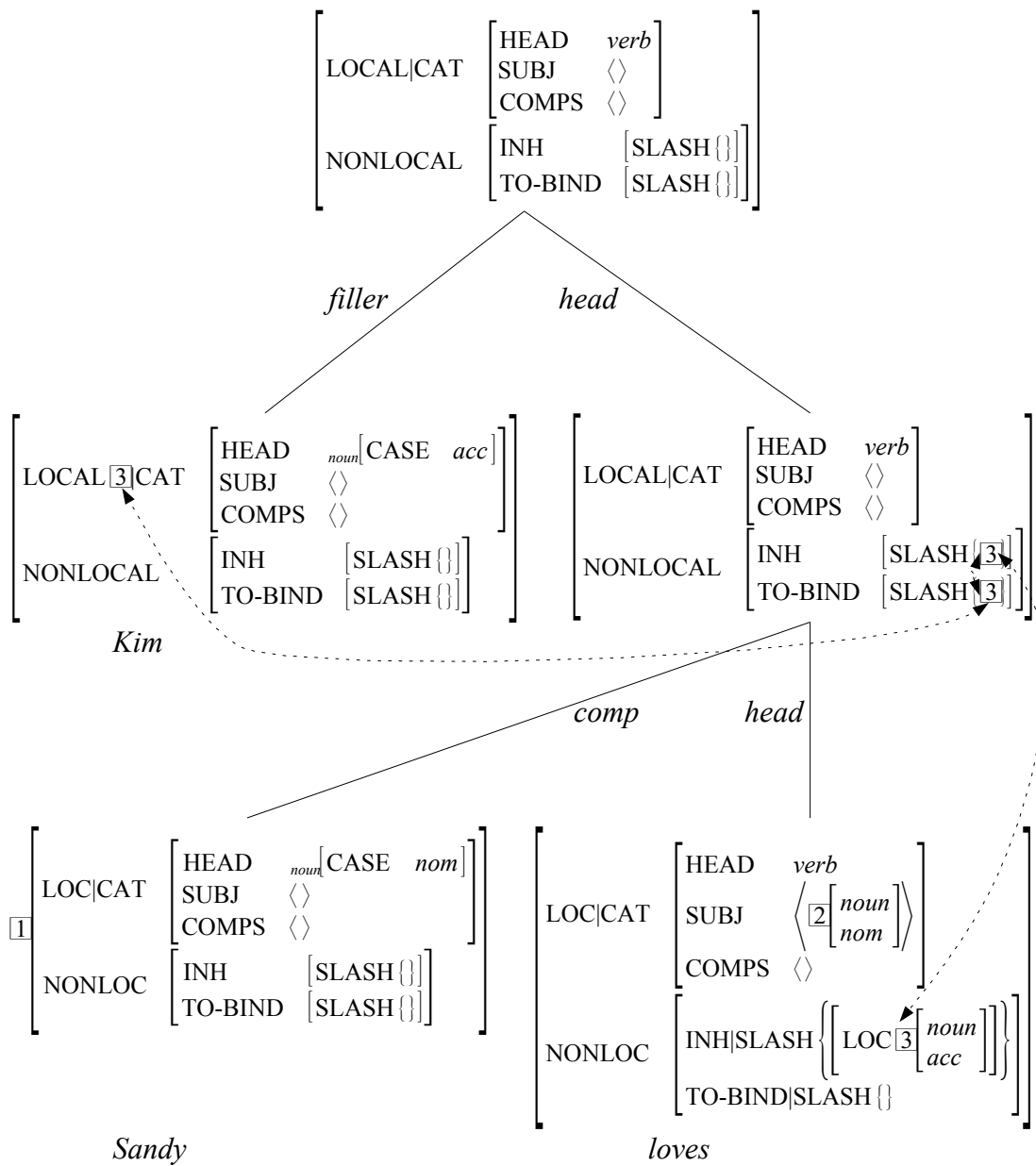
(86)

$$\begin{array}{c} \left[\begin{array}{l} \text{LOC|CAT} \\ \text{NONLOC} \end{array} \left[\begin{array}{l} \text{HEAD} \quad \textit{verb} \\ \text{SUBJ} \quad \langle \text{NP}[\textit{nom}] \rangle \\ \text{COMPS} \quad \langle \text{NP}[\text{LOC } \boxed{1}[\textit{acc}]] \rangle \\ \text{SUBCAT} \quad \langle \text{NP}[\textit{nom}], \text{NP}[\text{LOC } \boxed{1}[\textit{acc}]] \rangle \\ \text{INH} \quad [\text{SLASH } \{\}] \\ \text{TO-BIND} \quad [\text{SLASH } \{\}] \end{array} \right] \right] \\ \Downarrow \\ \left[\begin{array}{l} \text{LOC|CAT} \\ \text{NONLOC} \end{array} \left[\begin{array}{l} \text{HEAD} \quad \textit{verb} \\ \text{SUBJ} \quad \langle \text{NP}[\textit{nom}] \rangle \\ \text{COMPS} \quad \langle \rangle \\ \text{SUBCAT} \quad \left\langle \text{NP}[\textit{nom}], \text{NP} \left[\begin{array}{l} \text{LOC } \boxed{1}[\textit{acc}] \\ \text{NONLOC|INHER|SLASH } \{\boxed{1}\} \end{array} \right] \right\rangle \\ \text{INH} \quad [\text{SLASH } \{\boxed{1}\}] \\ \text{TO-BIND} \quad [\text{SLASH } \{\}] \end{array} \right] \right] \end{array}$$

Az ige ilyen lexikai átalakítása mellett nem kell a mondat szerkezetben a *trace* összetevőnek megjelennie, mert a hiányzó összetevő leírása már az igről bekerül a SLASH-be.

A *Kim, Sandy loves* _ mondat levezetése ezzel a lexikai átalakítással a következő lesz:

(87)

A távoli függőség jelenségének nyom nélküli kezelésének előnyeiről Sag-Fodor (1994), Bouma *et al.* (2001) és Sag (2005) nyújt bővebb tájékoztatót.

3.5. Hatókör-értelmezés

3.5.1. A jelenség ismertetése

A természetes nyelvi kifejezések többértelműségének többféle oka lehet. Az egyik ok a kvantifikált kifejezésekben szereplő kvantorok hatóköreinek az egymásra való hatásából ered, ezt hatóköri többértelműségnek nevezzük.

A kvantifikált kifejezésekben szereplő *minden*, *egy*, *legtöbb* stb. determinánsok szintaktikai szempontból egy főnévi csoport specifikálói, azaz egy főnévhez kapcsolódnak, a jelentés meghatározásához szükséges logikai formulában azonban a mondat igéjével kifejezett predikátumhoz is tartozniuk kell, azt hatókörükbe kell vonniuk. A logikai kvantorral lekötött változónak szerepelnie kell a főnévi fejjel kifejezett predikátum és az igével kifejezett predikátum argumentumaként is. Az (88a) mondatnak megfelelő logikai formula a (88b) példában látható:

- (88) a. Minden fiú fut.
b. $\forall x [\text{fiú}(x) \rightarrow \text{fut}(x)]$

Az igének persze lehet több argumentuma is, amint az a (89) példában szerepel:

- (89) a. Egy fiú látja Marit.
b. $\exists x [\text{fiú}(x) \wedge \text{lát}(x, \text{Mari})]$

Ha azonban az igének két argumentuma is kvantifikált (az előző példában a tárgy nem volt az), akkor az egyik kvantor belekerül a másik kvantor zárójelébe, azaz a hatókörébe. Ez figyelhető meg a *Minden fiú lát egy lányt* mondat esetében is, ahol a két logikai formula a (90b–c) példákban olvasható:

- (90) a. Minden fiú lát egy lányt.
b. $\forall x [\exists y [\text{fiú}(x) \rightarrow (\text{lány}(y) \rightarrow \text{lát}(x, y))]]$
c. $\exists y [\forall x [\text{fiú}(x) \rightarrow (\text{lány}(y) \rightarrow \text{lát}(x, y))]]$

Ezekhez a különböző formulákhoz azután különböző interpretáció, azaz jelentés is társul: a (90b) formula értelmezése az, hogy 'minden egyes fiúhoz tartozik egy olyan lány, akit lát', az alany nagyobb hatókörű, mint a tárgy; a (90c) formuláé pedig az, hogy 'van egy olyan lány, akit minden fiú lát', a tárgy nagyobb hatókörű, mint az alany. A *Minden fiú lát egy lányt* mondatnak valóban

megvan ez a két értelmezése: amikor a mondatban egy kifejezésnek megfelelő kvantor hatókörében benne van egy másik kifejezésnek megfelelő kvantor, akkor az utóbbi kifejezést szűk hatókörűnek nevezzük, ellenkező esetben pedig tág hatókörűnek. A (90) példában szereplő mondatban az első értelmezés szerint a tárgynak szűk hatóköre van, a második értelmezésben pedig tág a hatóköre.

Vannak azonban olyan mondatok is, amelyeknek nincs meg az összes lehetséges értelmezése:

(91) Minden fiú sok lányt meglátogatott.

A (91) mondatban a tárgynak csak szűk hatóköre lehetséges: 'minden fiúra igaz az, hogy ő sok lányt meglátogatott' vs. *'sok olyan lány van, akit minden fiú meglátogatott'. Az, hogy egy mondatban a kvantifikált kifejezéseknek lehet-e szűk és tág hatókörű olvasatuk is, több dologtól függhet: a kvantifikált kifejezések egyedi tulajdonságától (referencialitás, monotonitás, disztributivitás stb.), az ige tulajdonságaitól, illetve a szórendtől is. A magyar tipikusan olyan nyelv, amelyben a szórend szorosan összefügg a hatókörrel: az ige előtt az előbb álló kvantifikált kifejezésnek nagyobb a hatóköre, mint a hátrébb állónak, tehát a magyarban az ige előtti összetevők szórendje megegyezik a hatóköri sorrenddel. Mindez azonban csak az ige előtti kvantifikált kifejezésekre igaz. Ez a (90) példa esetében is látszik, ahol az ige utáni kvantifikált tárgy lehet tág hatókörű az ige előtti alanyra nézve.

Az ige előtti összetevők sorrendjét a magyarban nem az ige argumentumszerkezete befolyásolja, de nem is kizárólag az összetevők hatóköri viszonyai. A mondat ígét megelőző része elsősorban az aktuális tagolás alapján rendeződik. Az ígét megelőző összetevők sorát a topikalizált kifejezések nyitják, amelyek a mondat logikai alanyaként funkcionálnak. Az ígét közvetlenül a fókuszált összetevő előzi meg, amelynek fő funkciója az azonosítás és a szembeállítás. E két rész között helyezkedik el az ún. kvantormező, amely többek között az univerzálisan kvantifikált kifejezések helye.¹⁶ Az ezen pozíciókba kerülő elemeknek számos szintaktikai és szemantikai megszorításnak eleget kell tenniük. Ilyen megszorítás például, hogy csak referáló kifejezést lehet topikalizálni, univerzálisan kvantifikált kifejezést nem lehet sem topikalizálni, sem fókuszálni, a negatívan kvantifikált kifejezések nem kerülhetnek a kvantormezőbe stb.

Azon kvantifikált kifejezések, amelyek az ige mögött is megjelenhetnek, lehetnek szűk hatókörűek is, de lehetnek tág hatókörűek is: ekkor akkora lehet a hatókörük, mint amekkora akkor

16 A mondat ige előtti összetevőinek részletesebb elemzését például É. Kiss (1987, 1992, 1998, 2002b), Szabolcsi (1997) és Brody (1990) munkáiban találhatjuk.

lenne, ha az ige előtt jelennének meg. A *néhány fiú* kifejezést lehet topikalizálni és fókuszálni is: ez utóbbit az igező ige mögé kerülése jelzi:

- (92) a. Néhány fiú minden könyvet elolvasott.
néhány fiú > minden könyvet¹⁷
- b. Minden könyvet (csak) néhány fiú olvasott el.
minden könyvet > néhány fiú

Ha a *minden könyvet* az ige mögött található, akkor a szűk hatókörön kívül még olyan hatóköre is lehet, mint amelyet az ige előtt kaphatna. Mivel azonban a *minden N* alakú kifejezések kizárólag a kvantormezőben helyezkedhetnek el ige előtti pozícióban, a (93a) mondatban nem vehet föl tág hatókört a topikalizált alany fölött, míg a (93b) mondatban igen a fókuszált alany fölött:

- (93) a. Néhányan a fiúk közül elolvastak minden könyvet.
*minden könyvet > néhányan a fiúk közül
- b. (Csak) néhányan a fiúk közül olvastak el minden könyvet.
minden könyvet > néhányan a fiúk közül

A természetes nyelveket leíró grammatikaelméletek a hatóköri többértelműséget, illetve annak hiányát különböző módon kezelik. Magát a hatókört is más-más módon rendelik hozzá a kvantifikált kifejezésekhez. A transzformációs nyelvtanok (*Government and Binding Theory*, GB és *Minimalist Program*, MP (Haegeman 1994; Chomsky 1995b; Hornstein 1995)) és a kategoriális nyelvtan (*Categorical Grammar*, CG (Steedman 1996)) a mondat szerkezetből, pontosabban a mondat szintaktikai összetevős szerkezetéből vezeti le a hatókört: ugyanannak a mondatnak más hatóköri viszonyok esetében más szerkezete lesz. A fejközpontú frázisstruktúra nyelvtan (*Head-driven Phrase Structure Grammar*, HPSG (Pollard-Sag 1987, Pollard-Sag 1994, magyarul: Trón 2001)) ezzel szemben ugyanazon mondat különböző értelmezéseihez ugyanolyan szerkezetet rendel, a hatókör itt független a mondat szerkezettől.

A három grammatikaelmélet a hatóköri többértelműséghez is más módon viszonyul. A kategoriális nyelvtan és a HPSG potenciálisan „legyártja” az összes lehetséges olvasatot szolgáltató elemzést, majd kiszűri azokat, amelyek nem valódi értelmezései a mondatnak: ezeknek a nyelvtanoknak a többértelműség a természetes. Az MP ezzel szemben alapvetően egyetlen kiinduló mondat szerkezetet – s így egyetlen hatóköri sorrendet – rendel a mondathoz, majd szükség esetén

¹⁷ Értsd: az alanyak nagyobb a hatóköre, mint a tárgynak.

abból vezeti le a többi értelmezést: a transzformációs elemzésnek a többértelműséget kell külön eszközökkel magyarázni.

3.5.2. *A kvantorok hatóköre*

A HPSG-ben a kvantorok hatókörének a meghatározása a mondszerkezettől független módon történik. Ennek az oka az, hogy a HPSG-ben egyszintű a reprezentáció, azaz minden mondathoz csak egyetlen szerkezetet rendel, a „felszíni” szerkezetet. Ebben az elméletben tehát nincs lehetőség arra, hogy a kvantifikált összetevők rejtetten olyan pozícióba kerüljenek, amely megfelelő lenne a hatóköri viszonyoknak a transzformációs nyelvtanoknál megszokott módon történő kezelésére. Ehelyett a HPSG a Cooper (1983) által leírt kvantor-tárolási mechanizmust használja¹⁸, amelynek vázlatos működési elve a következő:

A kvantorok hatóköre nem a kvantifikált összetevő megjelenési helyén kerül meghatározása. Itt a kvantorok csak bekerülnek egy kvantor-tárolóba, amely arra szolgál, hogy összegyűjtse az adott kifejezésben – mondatban – előforduló kvantorokat. Az így összegyűjtött kvantorok a mondszerkezet egy megfelelő csomópontján átkerülnek egy rendezett kvantor-listára. Ez a rendezés adja meg a kvantorok hatóköreinek a sorrendjét. Nézzük meg részletesebben ezt a mechanizmust!

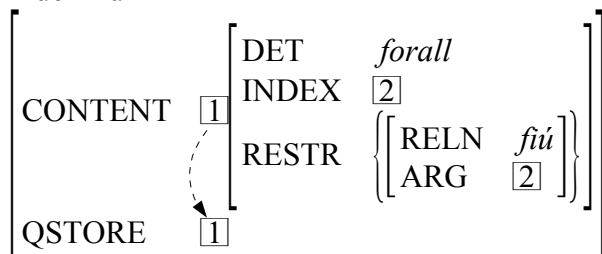
A HPSG-ben minden nyelvi jel – lexikai egység, frázis – rendelkezik egy *QSTORE* jeggyel, amely az adott egységben található, még hatókörrel nem rendelkező kvantorokat¹⁹ tartalmazza, így a jegy értéke egy kvantorokat tartalmazó halmaz. Új kvantorokat a lexikai egységek vezethetnek be: a determinánsok (pl. *minden*, *egy*, *sok*) és az önmagukban kvantifikált kifejezések (pl. *mindenki*, *valahol*, *sokszor*). A kvantorok ezekben az esetekben megegyeznek a jel *CONTENT* jegyének, azaz a szemantikai leírásának az értékével. Ez a szemantikai leírás tartalmazza a *DET* jegy értékeként a logikai kvantor megnevezését (*forall*, *exist* stb.), az *INDEX* jegy értékeként a logikai kvantor által lekötött individuum-változót, a *RESTR* jegy értékeként pedig determináns utáni pusztá főnév predikátum-argumentum szerkezetét. A HPSG-ben kvantorként használt kifejezések tehát teljes főnévi csoportok, azaz általánosított kvantoroknak tekinthetők, mivel nemcsak a kvantorszó leírása, hanem a kvantorszó által determinált főnév leírása is megtalálható benne, s így jelölete

18 A HPSG újabb változataiban egy, a korábbtól eltérő szemantikai leírást használnak, melynek neve: *Minimal Recursion Semantics* (Copestake *et al.* 2001). A hatóköri többértelműségről ebben a keretben (Bouma 2003) írt.

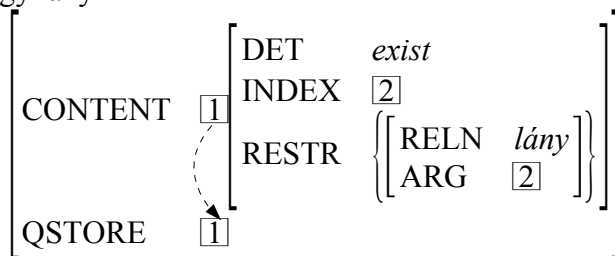
19 Logikai kvantornak nevezem a predikátumlogikában használt hagyományos kvantorokat (univerzális, egzisztenciális stb.), kvantornak a HPSG által *QSTORE*-ba helyezett objektumokat, kvantifikált kifejezésnek pedig azokat a szintaktikai összetevőket, amelyeknek a *CONTENT* jegyük értéke megtalálható a *QSTORE*-ban.

individuumhalmazok halmaza (Barwise-Cooper 1981, Gyuris *et al.* 2006). A legtöbb lexikai egység QSTORE jegyének az értéke az üres halmaz: $\{\}$.²⁰ Néhány főnévi csoport leírását láthatjuk a következő példákban:²¹

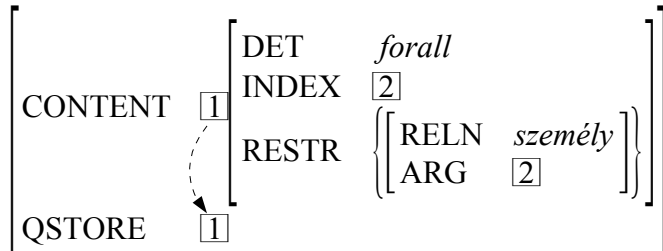
(94) a. minden fiú

b. egy lány

c. mindenki

Az igei alapkategóriájú összetevők²² – lexikai egységek, frázisok – CONTENT jegyének értéke, azaz szemantikai szerkezete különbözik a kvantifikált összetevőkéétől: az igeik CONTENT jegyének az értéke tartalmazza az ige predikátum-argumentum szerkezetét (NUCLEUS), valamint az ige hatókörükbe vonó kvantorok listáját. Ez utóbbi lista a QUANTS jegy értéke, amelyen a kvantorok hatókörük szerint sorrendbe szedve találhatóak: a listán előbb található kvantoroknak nagyobb a hatókörük, mint az őket követőknek:

20 Az egyszerűbb reprezentáció kedvéért a mondatban szereplő nem igei alapkategóriájú frázisokat (pl. *minden fiú*, *a legtöbb alkalommal*) lexikai egységként szerepeltetem.

21 A nyilak pontozott vonással a releváns jegyek értékének azonosságát szemléltetik, a tényleges reprezentációban nem szerepelnek.

22 Pontosabban azon kifejezések, amelyeknek a CONTENT jegyének az értéke *psoa*, azaz parametrizált körülmény típusú.

(95) fut: fut(x)

$$\left[\begin{array}{l} \text{QUANTS} \quad \langle \rangle \\ \text{NUCLEUS} \quad \left[\begin{array}{l} \text{RELN} \quad \text{fut} \\ \text{ARG} \quad \boxed{1} \end{array} \right] \end{array} \right]$$

(96) minden fiú fut: $\forall x (\text{fiú}(x) \rightarrow \text{fut}(x))$

$$\left[\begin{array}{l} \text{QUANTS} \quad \left\langle \left[\begin{array}{l} \text{DET} \quad \text{forall} \\ \text{INDEX} \quad \boxed{1} \end{array} \right] \left[\begin{array}{l} \text{RESTR} \quad \left\{ \left[\begin{array}{l} \text{RELN} \quad \text{fiú} \\ \text{ARG} \quad \boxed{1} \end{array} \right] \right\} \right] \right\rangle \\ \text{NUCLEUS} \quad \left[\begin{array}{l} \text{RELN} \quad \text{fut} \\ \text{ARG} \quad \boxed{1} \end{array} \right] \end{array} \right]$$

(97) minden fiú lát egy lányt

a. $\forall x (\text{fiú}(x) \rightarrow \exists y (\text{lány}(y) \wedge \text{lát}(x, y)))$

$$\left[\begin{array}{l} \text{QUANTS} \quad \left\langle \left[\begin{array}{l} \text{DET} \quad \text{forall} \\ \text{INDEX} \quad \boxed{1} \end{array} \right] \left[\begin{array}{l} \text{RESTR} \quad \left\{ \left[\begin{array}{l} \text{RELN} \quad \text{fiú} \\ \text{ARG} \quad \boxed{1} \end{array} \right] \right\} \right] \right\rangle, \left[\begin{array}{l} \text{DET} \quad \text{exist} \\ \text{INDEX} \quad \boxed{2} \end{array} \right] \left[\begin{array}{l} \text{RESTR} \quad \left\{ \left[\begin{array}{l} \text{RELN} \quad \text{lány} \\ \text{ARG} \quad \boxed{2} \end{array} \right] \right\} \right] \right\rangle \\ \text{NUCLEUS} \quad \left[\begin{array}{l} \text{RELN} \quad \text{lát} \\ \text{ARG1} \quad \boxed{1} \\ \text{ARG2} \quad \boxed{2} \end{array} \right] \end{array} \right]$$

b. $\exists y (\text{lány}(y) \wedge \forall x (\text{fiú}(x) \rightarrow \text{lát}(x, y)))$

$$\left[\begin{array}{l} \text{QUANTS} \quad \left\langle \left[\begin{array}{l} \text{DET} \quad \text{exist} \\ \text{INDEX} \quad \boxed{2} \end{array} \right] \left[\begin{array}{l} \text{RESTR} \quad \left\{ \left[\begin{array}{l} \text{RELN} \quad \text{lány} \\ \text{ARG} \quad \boxed{2} \end{array} \right] \right\} \right] \right\rangle, \left[\begin{array}{l} \text{DET} \quad \text{forall} \\ \text{INDEX} \quad \boxed{1} \end{array} \right] \left[\begin{array}{l} \text{RESTR} \quad \left\{ \left[\begin{array}{l} \text{RELN} \quad \text{fiú} \\ \text{ARG} \quad \boxed{1} \end{array} \right] \right\} \right] \right\rangle \\ \text{NUCLEUS} \quad \left[\begin{array}{l} \text{RELN} \quad \text{lát} \\ \text{ARG1} \quad \boxed{1} \\ \text{ARG2} \quad \boxed{2} \end{array} \right] \end{array} \right]$$

A *minden fiú lát egy lányt* kifejezés hatóköri kétértelmősége a QUANTS listán megjelenő elemek

sorrendjének különbözőségéből, nem pedig a mondat összetevős szerkezetének többféle kialakításának lehetőségéből ered.

De hogyan kerülnek a kvantifikált kifejezésekben szereplő kvantorok az igei alapkategóriájú összetevők QUANTS listájára? Egyszerűen: a több összetevőből álló kifejezésekben az anyacsomópontban összegyűlnek a bennük szereplő kvantorok, így a frázisok Q_{STORE} jegyei az őket alkotó összetevők Q_{STORE} jegyeinek az uniójaként állnak elő. Ettől eltérő módon csak azon frázisok Q_{STORE} jegye határozódik meg, amelyeknél a tényleges hatókör-hozzárendelés megtörténik: az igei alapkategóriájú frázisoknál lehetőség van arra, hogy a leány-összetevők kvantor-tárolójában található kvantorok ne kerüljenek be az őket közvetlenül domináló (anya) csomópont kvantor tárolójába, hanem helyette annak kvantor-hatóköri listáján, a QUANTS listán jelenjenek meg. A QUANTS lista a leányok Q_{STORE} halmazán még előforduló, de az anyáén már meg nem jelenő kvantorokból álló lista és a fej-leány QUANTS listájából áll elő. A Q_{STORE}-ból kikerülő elemek egy RETRIEVED (röviden: RETR) listán foglalnak helyet. Ez a lista egy ideiglenes tároló, célja csupán csak az, hogy a Q_{STORE} halmazból kikerülő rendezetlen kvantorokat sorbarendeze.

A HPSG-ben tehát a kvantorok hatókörének a meghatározása három fázisban történik. Az első fázisban a kvantorok megjelennek a lexikai egységeken a Q_{STORE}-BAN: ez az elraktározási szakasz. A második fázisban a kvantorok fölfelé öröklődnek a mondaszerkezetben a közbülső Q_{STORE} jegyek segítségével: ez a tárolási szakasz. A harmadik fázisban a kvantorok kikerülnek a kvantortárolóból, és elfoglalják a helyüket egy igei alapkategóriájú kifejezés QUANTS listáján: ez a felhasználási szakasz. Bár a kvantifikáció három fázisban történő leírása azt sugallja, hogy azok három egymást követő művelet eredményei, a HPSG a következő elv megfogalmazásával mégsem derivációként kezeli a hatókör-meghatározást:

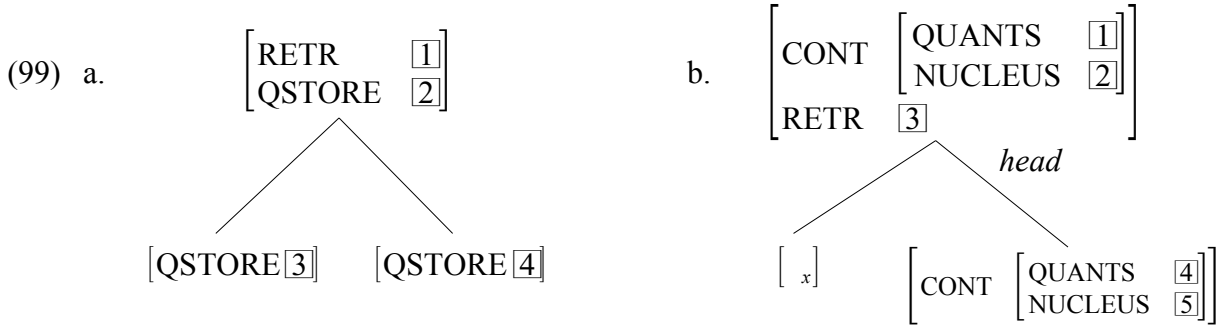
(98) Szemantikai elv (Pollard-Sag 1994:401 alapján)

- a. Egy frázis RETR jegyének az értéke egy olyan lista, amely lista elemeiből álló halmaz diszjunkt a frázis Q_{STORE} jegyének értékétől, és amely két halmaz uniója megegyezik a frázist alkotó összetevők Q_{STORE} jegyeinek az értékének az uniójával.
- b. Az igei alapkategóriájú frázisoknál az anya NUCLEUS jegyének az értéke megegyezik a szemantikai fej²³ NUCLEUS jegyének az értékével, a QUANTS jegyének az értéke pedig az anya RETR jegyének az értékének és a szemantikai fej QUANTS jegyének az értékének a konkatenációjával. Nem igei alapkategóriájú frázisoknál az anya RETR jegyének az értéke az üres lista, CONTENT jegyének az értéke pedig a szemantikai fej CONTENT jegyének értékével azonos.

23 Egy frázis szemantikai feje *head–adjunct* szerkezetben az adjunktum, más esetekben a fej.

Az (98a) elv azt fogalmazza meg, hogy egy frázis összetevőinek kvantorai továbbadónak az anya felé, kivéve azokat, amelyek a kikerülnek a kvantor-tárolóból: ezek a RETR listára kerülnek át. Az (98b) elv ezeknek a RETR jegybe került kvantoroknak a további sorsát mondja el: a kvantorokhoz hatókör rendelődik, azaz sorbarendeződnek a kvantortárolóból már kivett kvantorok.

Ha az [1], [2], [3], [4] és [5] kifejezések egy frázisban a (99a-b) ábra szerinti jegyek értékei, akkor a szemantikai elv következtében közöttük a (100)-ben leírt összefüggések figyelhetőek meg.

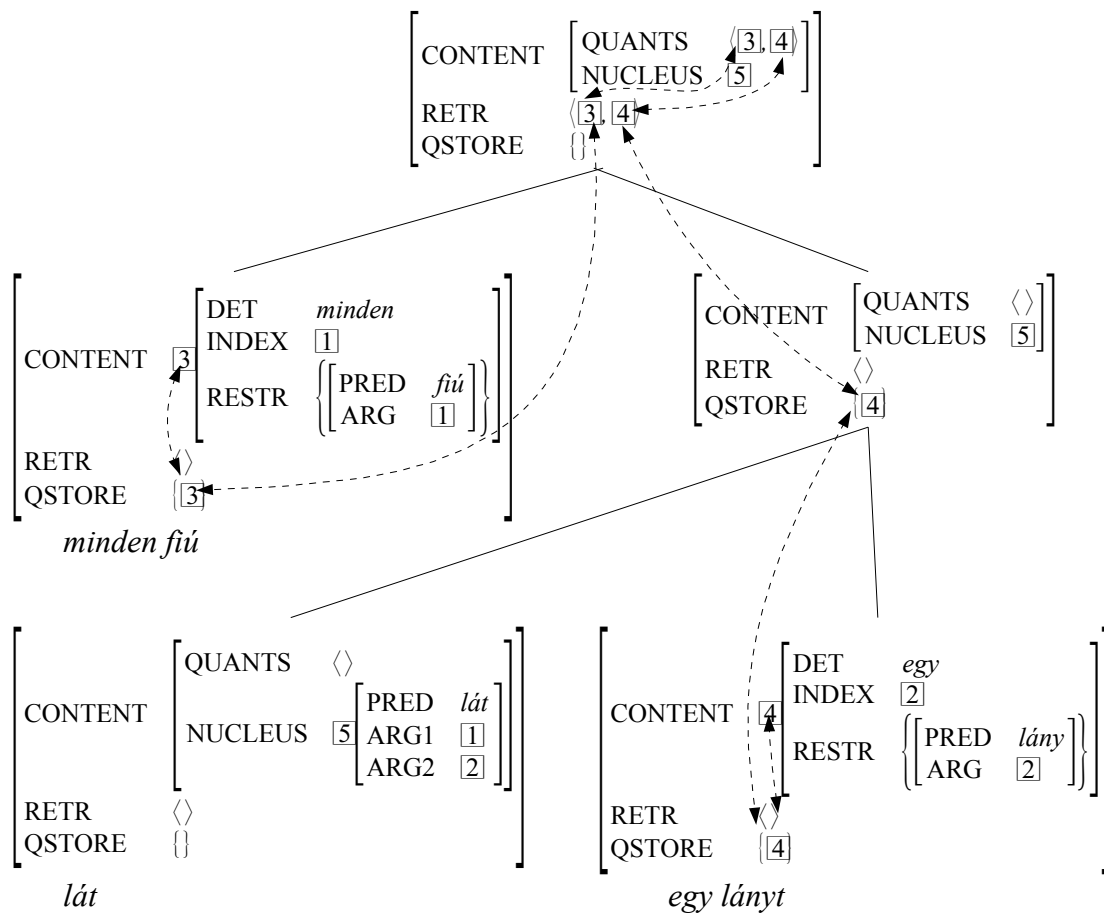
(100) a.
$$\begin{aligned} [1] \cap [2] &= \emptyset \\ [1] \cup [2] &= [3] \cup [4] \end{aligned}$$

b.
$$\begin{aligned} [2] &= [5] \\ [1] &= [3] \oplus [4] \end{aligned}$$

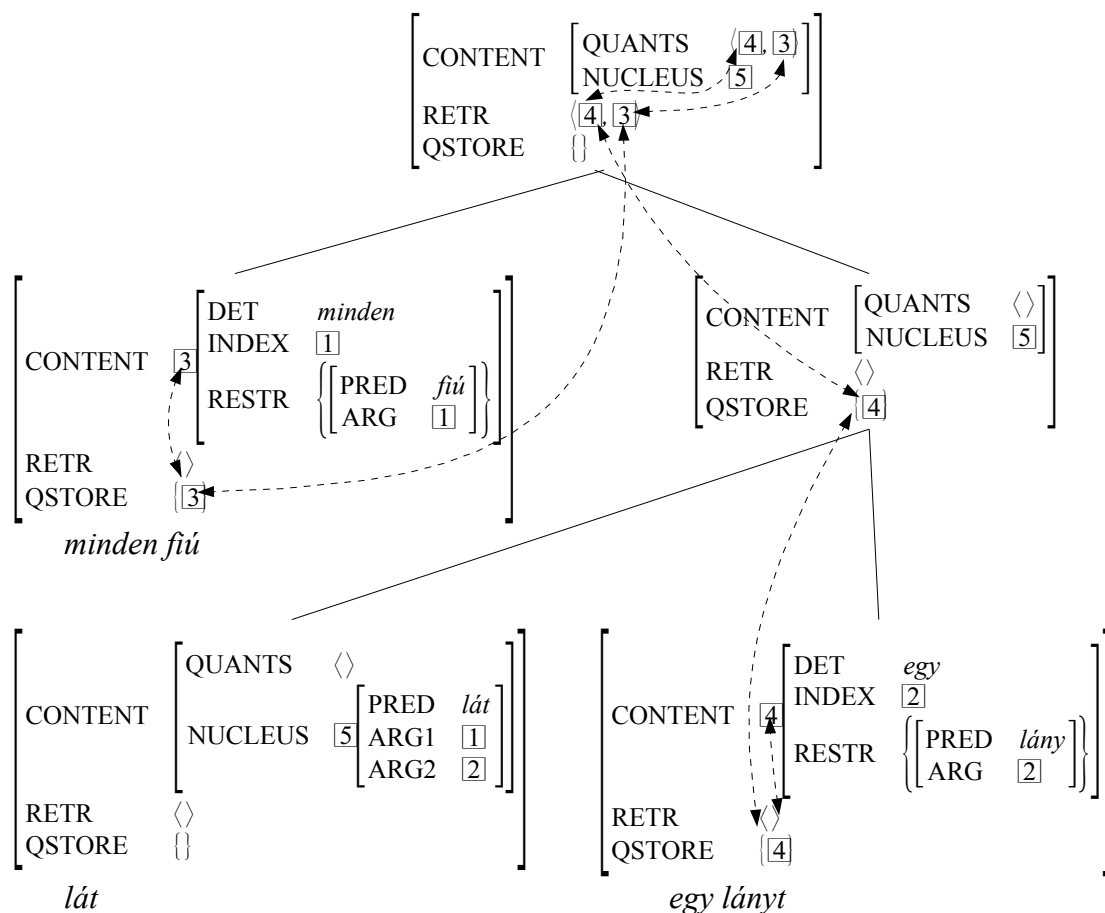
Az elv megfogalmazásából kitűnik, hogy a HPSG nem műveletként fogja fel a hatókör hozzárendelését a kvantorhoz: az elv csak azt mondja meg, hogy milyennek kell lennie egy jólformált frázisnak. Ez összhangban áll azzal, hogy a HPSG nem derivációs, hanem reprezentációs nyelvtan.

A *minden fiú lát egy lányt* mondatot hierarchikus szerkezetűnek feltételezve a kvantifikációban szereplő jegyek a következőképpen alakulnak:

(101) a hatóköri sorrend megegyezik a szórenddel: a tárgy szűk hatókörű

(102) a hatóköri sorrend nem egyezik meg a szórenddel: a tárgy tag hatókörű

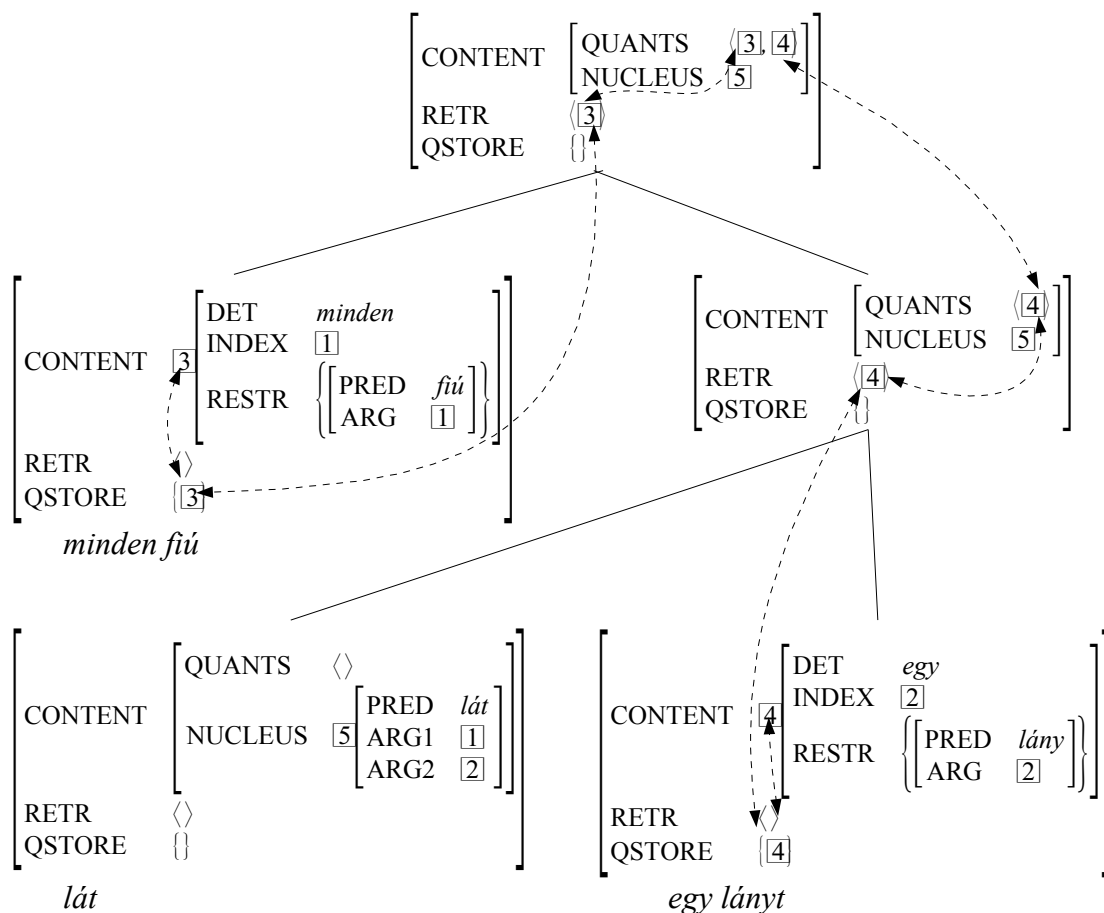

Látható, hogy a kvantorok a *minden fiú* és az *egy lányt* összetevőknél jelennek meg a kvantor-tárolóban, majd onnan kerülnek fel az őket közvetlenül domináló összetevőbe: a *lát* és az *egy lányt* esetében az anya QSTORE jegyébe – ez a kvantorok összegyűjtési fázisa –, a *minden fiú* és a *lát egy lányt* kifejezéseknél pedig az anya RETR jegyébe, majd a QUANTS listába – ez a hatókör-értelmezés fázisa. A mondat szerkezete mindkét esetben azonos, mint ahogy az összetevők leírása is, a legfelső, mondatszintű kategória kivételével, ahol az egyetlen különbség a RETR és a QUANTS lista elemeinek a sorrendje. A kvantorok hatóköre tehát független a mondat szerkezettől.

A kvantorok mind a (101), mind pedig a (102) szerkezetben a legfelső, mondatszintű csomópontnál kerülnek a RETR listára, majd a QUANTS kvantor-listára. A szemantikai elv megengedné azt is, hogy a mondaszerkezetben lejjebb található *egy lányt* kvantifikált összetevő kvantora már korábban átkerüljön a QUANTS listára. Ez a (103) elemzés azonban nem ad újabb értelmezést a mondatnak, hiszen a végső logikai szerkezete ugyanaz lenne, mint a (101) mondatnak: a legfelsőbb

kategóriák QUANTS listája megegyezik.²⁴ Érdekes megfigyelni, hogy abban az esetben, amikor egy kvantor nem a mondszerkezet legfelső szintjén kerül ki a kvantor-tárolóból, akkor ennek a kvantornak nem lehet nagyobb hatóköre, mint egy a kvantor-kipakolásnál följebb elhelyezkedő kvantifikált összetevőnek.

(103) a hatóköri sorrend megegyezik a szórenddel: a tárgy szűk hatókörű

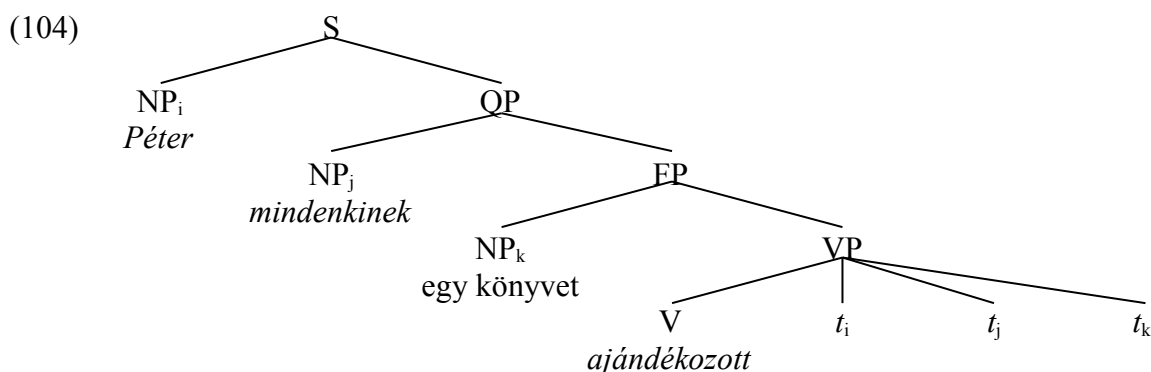
A HPSG a fent ismertetett módszerrel a mondszerkezettől független módon tetszőleges hatókör-sorrendet elő tud állítani. Ez előnyös azokban a nyelvekben, amelyekben a kvantorok hatóköri sorrendje független az összetevők sorrendjétől a mondatban. Ilyen nyelv az angol, ahol a

24 Problematikus lehet grammatika-elméleti szempontból, ha különböző szerkezetek nem különböző jelentéseket fejeznek ki. A konstrukciós nyelvtenban például a különböző formáknak különböző jelentéssel kell társulniuk, és fordítva, különböző jelentéseknek különbözőképpen kell megnyilvánulniuk (Goldberg 1995). A minimalista elemzés számára ugyanez úgy jelentkezik, hogy az opcionalitást tiltja (Chomsky 1995b).

Ugyanakkor a kijelentéslogikában például bár a $\forall x \forall y P(x,y)$ és a $\forall y \forall x P(x,y)$ kifejezések formája különböző, igazságfeltételeik megegyeznek. Mindezt úgy kell értelmezni – a HPSG esetében és itt is –, hogy a jelenségek megfogalmazását lehetővé tevő formális nyelv és a modell közötti kapcsolat nem bijektív, hanem szürjektív, azaz két vagy több (közbülső) forma jelentése egybeeshet.

szórend kötött. A magyarban azonban – mint azt korábban láthattuk – a szórend nem kötött – legalábbis nem az argumentumszerkezethez kötött – a kvantorok hatóköre pedig ehhez az előre nem rögzített szórendhez igazodik: az ige előtt előbbre levő összetevőnek nem lehet kisebb a hatóköre, mint egy őt követő másik ige előtti összetevőnek.

A magyar hierarchikus mondatszerkezetben – a transzformációs nyelvtani megoldás szerint – az ige előtti összetevők (topik, kvantifikált összetevő, fókusz) mozgatással kerülnek a helyükre. A *Péter mindenkinek egy könyvet ajándékozott* mondat szerkezete látható a (104) ábrán.²⁵

Ha a HPSG is ehhez hasonló szerkezetet rendelne a mondathoz, a mondatban szereplő kvantifikált kifejezések kvantorai az itt *S* címkét viselő legfelső kategóriáig tárolódnának, ahol a QUANTS listán sorbarendeződve jelennének meg. A mondatszerkezetnek ezen a pontján azonban már nem hivatkozhat arra a tényre, hogy az összetevő-szerkezet alsóbb részein először a tárgy kapcsolódott az igehez, majd a datívusz: mivel a HPSG elvei és szabályai szigorúan lokálisak, az *S* kategóriát csak az ő közvetlen összetevőinek a tulajdonságai határozhatják meg. Viszont így az elmélet nem tudja garantálni azt, hogy a mondatszerkezetben magasabban levő kvantifikált összetevő (*mindenkinek*) nagyobb hatókörű legyen a nála alacsonyabban található kvantifikált összetevőnél (*egy könyvet*).

Hogy az igehez előbb kapcsolódó kvantifikált összetevő mindenképpen szűkebb hatókörű legyen, az alacsonyabban levő kifejezés kvantorának már a kifejezés mondatszerkezetben való megjelenésekor a QUANTS listára kell kerülnie olyan módon, mint az a (103) ábrán is látható. Ugyanakkor nem minden kifejezéshez kell hatókört rendelnünk már a megjelenése pillanatában. Az itt megismételt (90) mondatban az ige utáni kvantifikált összetevőnek nagyobb hatóköre is lehet,

²⁵ Ez igen egyszerűsített változata a manapság használt mondatszerkezeteknek (É. Kiss 1998, É. Kiss 2002b; Szabolcsi 1997; Koopman-Szabolcsi 2000), de alapvetően ugyanúgy hierarchizált.

mint az igét megelőzőnek:

- (90) a. Minden fiú lát egy lányt.
b. $\forall x [\exists y [\text{fiú}(x) \rightarrow (\text{lány}(y) \rightarrow \text{lát}(x,y))]]$
c. $\exists y [\forall x [\text{fiú}(x) \rightarrow (\text{lány}(y) \rightarrow \text{lát}(x,y))]]$

Itt az ige utáni tárgy kvantora, miután bekerült a Q_{STORE} -ba, a mondatszerkezet bármely megfelelő pontján kikerülhet onnan, a legalsó, a lexikai igével összetevőt alkotó frázisnál éppúgy, mint a mondatszerkezet tetején.

4. A magyar egyszerű mondat szerkezete a HPSG-ben

A magyar mondat szerkezet a ma már hagyományosnak számító elemzések szerint két részre osztható: a mondat bal periferiáján, az ige (vagy az igekötős ige) előtt található kifejezések olyan funkcionális pozíciókban vannak, amelyek az összetevő értelmezését befolyásolják. Ezeket a pozíciókat rendre topikpozíciónak, kvantorpozíciónak illetve fókuszpozíciónak nevezzük. Az ige után az ilyen speciális jelentéstöbblettel nem rendelkező kifejezések foglalnak helyet, a mondatnak ezeket a pozícióit nevezhetjük argumentumpozíciónak. A mondatnak ez a két része – a preverbális és a posztverbális mező – máshogyan viselkedik. Ezek közül a különbségek közül a legfontosabb az, hogy míg a posztverbális összetevők sorrendje viszonylag szabad, szabadon keveredhetnek, addig a preverbális mező elemeinek sorrendje kötött: a mondat elején találhatóak a topikalizált összetevők, az igét közvetlenül megelőzi a fókusz, e kettő között pedig hatóköri sorrendjüknek megfelelően helyezkednek el a kvantifikált kifejezések.

Az igemódosítóknak nevezett kifejezések megjelenhetnek ige előtti és ige utáni pozícióban is. Az igemódosító pozícióját a mondat aspektusa és a fókusz megléte határozza meg. Fókuszos mondatban vagy progresszív vagy egzisztenciális aspektusú mondatban az igemódosító az ige mögötti mezőben helyezkedik el, egyébként pedig az igét közvetlenül megelőző pozíciót foglalja el.

Az olyan kötött szórendű nyelvekben, mint az angol, ahol a mondat összetevőinek a sorrendjét az alany–tárgy aszimmetria határozza meg, a mondatok szerkezetét hierarchikusnak szokták feltételezni. A magyar mondatok szerkezetének kialakításánál nem ez az aszimmetria dominál, a magyar szórend viszonylagosan szabad. Konfigurációs jelenséget produkál viszont a topik és a fókusz elhelyezkedése a mondat szerkezetben, hiszen ezeknek az összetevőknek meghatározott az igehez viszonyított pozíciójuk. A kérdés csak az, hogy valamiféle konfigurációs szerkezetet tulajdonítsunk-e a mondatoknak, külön pozícióba helyezve a mondat topikját, fókuszát, valamint a többi argumentumot, mint ahogyan É. Kiss Katalin (É. Kiss 1987, É. Kiss 1992, É. Kiss 1998, É. Kiss 2002b) is tette transzformációs nyelvtani megoldásánál, vagy pedig a teljesen szabad szórendet támogató nem-konfigurációs, azaz lapos mondat szerkezetet preferáljuk-e?

É. Kiss Katalin megoldása az, hogy az ige argumentumai a kiinduló szerkezetben a lexikális ige testvérei, majd a szintaxis ebből a pozícióból mozgatható segítségével viheti azokat az üresen generált topik- illetve fókuszpozícióba. Ezt úgy lehet értelmezni, hogy a topikság és a fókuszság szintaktikai fogalmak, a szintaxis révén lesz valami toppikká illetve fókusszá. Ezzel a

megközelítéssel áll szemben az a felfogás, amely szerint már a szintaxis előtt eldől, hogy egy mondat fókuszos-e vagy sem, már a lexikonból fókuszos vagy fókuszatlan ige kerül ki (Kálmán 1985b, Kálmán 1985a, Kálmán-Rádai 1996, Kálmán-Rádai 1998).

A transzformációs nyelvtanokban szükségeszerű a magyar mondat szerkezet konfiguracionalitása, mert a mondat bal periferiáján található különböző funkcionális kifejezéseket a mondat szerkezetben elfoglalt helyük azonosítja. Attól értelmeződik valami fókusznak (topiknak, kvantornak), ha a mondat szerkezet egy meghatározott pozíciójában található, megfelelő viszonyban állva a mondat igéjével: a fókuszált kifejezés az FP projekció specifikálójában, az ige pedig ugyanennek a projekciójának a lexikális fejében. Az újabb transzformációs elemzések – mint amilyen a minimalista elemzés – feltételezik ugyan, hogy a fókuszált kifejezések ettől a pozíciótól függetlenül rendelkeznek fókusz tulajdonsággal (nevezetesen FÓKUSZ + jeggyel), valamint a fókuszos ige is hasonló módon különbözik a fókuszatlan igétől, de a mondat grammatikusságához, vagyis a megfelelő fókuszértelmezéshez az szükséges, hogy ezek a meglevő jegyek a megfelelő funkcionális projekcióba jutva ellenőrzésre kerüljenek. A transzformációs nyelvtanokban ezek a kifejezések mozgatással kerülnek a megfelelő funkcionális pozíciókba, amely műveletekről korábban beláttuk, hogy nem felelnek meg a lokális feltételének.

A HPSG nem funkcionális projekciók terminusaiban írja le a mondat szerkezetben betöltött különféle funkciókat, hanem az összetevők között értelmezett relációkként. Ez lehetőséget teremt a magyar mondat szerkezet nem-konfigurációs leírására, bár a konfigurációs elemzést sem zárja ki. A következő alfejezetek megmutatják, hogy milyen lehet a konfigurációs értelmezett mondat szerkezet.

Az ige utáni összetevők szabad szórendjét figyelembe véve feltételezzük, hogy a mondat ige utáni összetevői az igének testvérei, rájuk csak egyetlen szórendi szabály vonatkozik: az ige megelőzi őket. Mivel a posztverbális mezőben nem csak az ige vonzatai, hanem annak szabad bővítményei is megtalálhatóak, az ige adjunktumait is ebben a pozícióban levőnek értelmezzük. Ennek érdekében a 3.3.5 fejezetben ismertetett Bouma *et al.* (2001)-féle argumentum szerkezet-leírást alkalmazzuk. Eszerint egy lexikai szabállyal az ige saját vonzatait tartalmazó ARG-ST listához hozzácsatolunk egy, az igét módosító határozókból álló listát, s így az ige függő argumentumait mutató DEPS listát kapjuk:

$$(105) \quad word \rightarrow \left[\begin{array}{ll} \text{HEAD} & [2] \\ \text{DEPS} & [1] \oplus list([MOD[HEAD[2]])] \\ \text{ARG-ST} & [1] \end{array} \right]$$

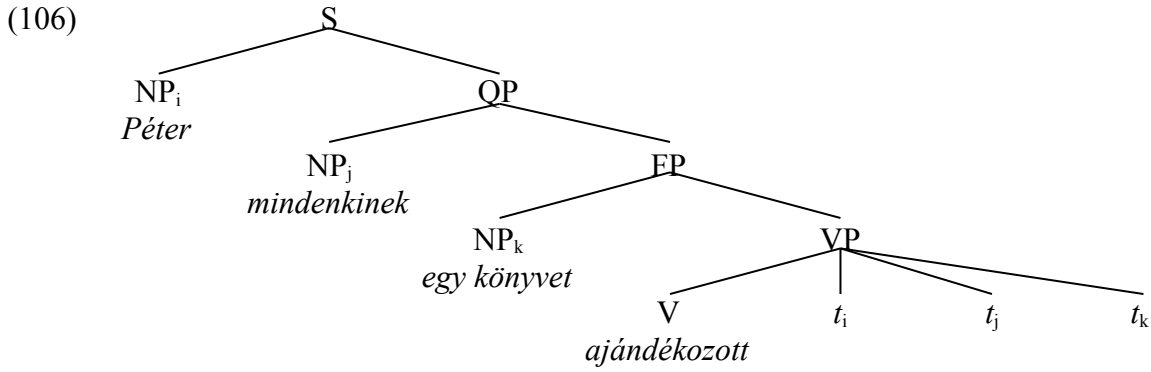
Mivel az alany–tárgy aszimmetria nem releváns vizsgálatunk szempontjából, a mondat szerkezet létrehozásában ténylegesen szerepet játszó valencia-jegyeket nem bontjuk külön SUBJ és COMPS listára, hanem csak egyetlen COMPS jegyet feltételezünk. Erre a jegyre az a megszorítás vonatkozik, hogy értéke megegyezik a DEPS lista üres elemeket nem tartalmazó értékével.

A távoli függőségi jelenségeket mutató mondatok elemzésénél nem használunk nyomokat, mint az a 3.4.2. fejezetben látható. Ennek indoklása később, a főnévi igeneves szerkezeteket leíró fejezetben történik.

Ebben a szakaszban megvizsgáljuk, milyen HPSG elvek szükségesek ahhoz, hogy a magyar mondat szerkezetet hierarchikusnak elemezzük. Célunk az, hogy olyan mondat szerkezetet kapjunk, amelyben a mondat bal periferiáján található kifejezések egyenként kapcsolódnak az őket követő mondat szakaszhoz.

A dolgozat ezen szakaszában javaslatot teszek néhány olyan szigorúan lokális szintaktikai szabályra, amelyek lehetővé teszik a magyar egyszerű mondatok szerkezetének HPSG stílusú leírását. A javasolt új szabályok szervesen illeszkednek a HPSG eszköztárba, mivel ott általánosan elfogadottak és széleskörűen használatosak az ilyen alakú megszorítások, megtartva azt a vonzerőt, amely a megszorítás alapú, szigorúan lokális műveletekkel operáló nyelvtanokat jellemzi a derivációs összetevő-szerkezeti relációkkal is dolgozó transzformációs nyelvtanokkal szemben.

A hierarchikus mondat szerkezet átvétele lehetővé teszi, hogy más nyelvtanok elemzései könnyen implementálhatóak legyenek a HPSG-ben is. Ez a mondat szerkezet leginkább az É. Kiss (1992) által használt mondat szerkezethez hasonlít:

Ebben a modellben a mondat topikja(i), kvantifikált kifejezése(i) és a fókusza a távoli függőség jelenségét mutatják.

4.1. VP alatti mondatszakasz – igével kezdődő mondatok

Az igék a lexikonból alkategorizálva kerülnek ki. Az igék COMPS jegye tartalmazza azoknak az összetevőknek a leírását, amelyeknek meg kell komplementumként jelenni az igei fej mellett ahhoz, hogy teljes igei frázist, azaz mondatot kapjunk. A következő példában az *adott* ige vonzatszerkezetének különböző lexikai jellemzéseit láthatjuk olyan mondatokban, amelyben az ige a VP fejeként szerepelhet:

(107) a. [_{VP} Adott Péter egy könyvet Marinak].

HEAD	$\begin{bmatrix} \text{VFORM } fin \\ \text{TENSE } past \end{bmatrix}$
COMPS	$\langle \text{NP}[nom], \text{NP}[acc], \text{NP}[dat] \rangle$
ARG-ST	$\langle \text{NP}[nom], \text{NP}[acc], \text{NP}[dat] \rangle$
DEPS	$\langle \text{NP}[nom], \text{NP}[acc], \text{NP}[dat] \rangle$
NONLOCAL INHER SLASH	{ }

b. [_{VP} Adott Péter Marinak egy könyvet a könyvtárban].

HEAD	$\begin{bmatrix} \text{VFORM } fin \\ \text{TENSE } past \end{bmatrix}$
COMPS	$\langle \text{NP}[nom], \text{NP}[acc], \text{NP}[dat], \text{NP}[ine], \text{MOD HEAD } \boxed{1} \rangle$
ARG-ST	$\langle \text{NP}[nom], \text{NP}[acc], \text{NP}[dat] \rangle$
DEPS	$\langle \text{NP}[nom], \text{NP}[acc], \text{NP}[dat], \text{NP}[ine], \text{MOD HEAD } \boxed{1} \rangle$
NONLOCAL INHER SLASH	{ }

c. Csak egy könyvet [_{VP} adott Péter Marinak a könyvtárban].

HEAD	$\boxed{1}$	$\begin{bmatrix} \text{VFORM } fin \\ \text{TENSE } past \end{bmatrix}$
COMPS	$\langle \text{NP}[nom], \text{NP}[dat], \text{NP}[ine], \text{MOD HEAD}[\boxed{1}] \rangle$	
ARG-ST	$\left\langle \text{NP}[nom], \text{NP} \begin{bmatrix} \text{LOC}[\boxed{2}] \text{CAT HEAD CASE } acc \\ \text{NONLOC INHER SLASH } [\boxed{2}] \end{bmatrix}, \text{NP}[dat] \right\rangle$	
DEPS	$\left\langle \text{NP}[nom], \text{NP} \begin{bmatrix} \text{LOC}[\boxed{2}] \text{CAT HEAD CASE } acc \\ \text{NONLOC INHER SLASH } [\boxed{2}] \end{bmatrix}, \text{NP}[dat], \text{NP}[ine] \right\rangle$	
NONLOCAL INHER SLASH $\{\boxed{2}\}$		

A (107a) példában azt a lexikai egységet láthatjuk, amelyben az ige mellett csak annak kötelező vonzatai jelennek meg, mégpedig az igét követve, annak testvéreként ($\text{ARG-ST} = \text{DEPS} = \text{COMPS}$). A (107b) példa mutatja azt az esetet, amelyben az ige után annak kötelező vonzatain kívül még egy szabad módosító is feltűnik ($\text{ARG-ST} < \text{DEPS} = \text{COMPS}$). (107c) arra példa, hogy a mondat bal perifériájára kerülő kifejezés – a mondat tárgya – eltűnik a COMPS listáról. A VP alatti mondatszakasz és az ige lexikai leírás teljesen hasonló módon történik semleges intonációjú és fókuszos mondatok esetében is – természetesen a fókuszértelmezésben szerepet játszó jegyek kivételével.

Mivel az ige COMPS listáján az összes olyan kifejezés szerepel, amely az igei fejen kívül a VP-ben szerepel, az igei csoportot engedélyező *head-complement* sémát könnyen megfogalmazhatjuk:

(108) *Head-complement* séma

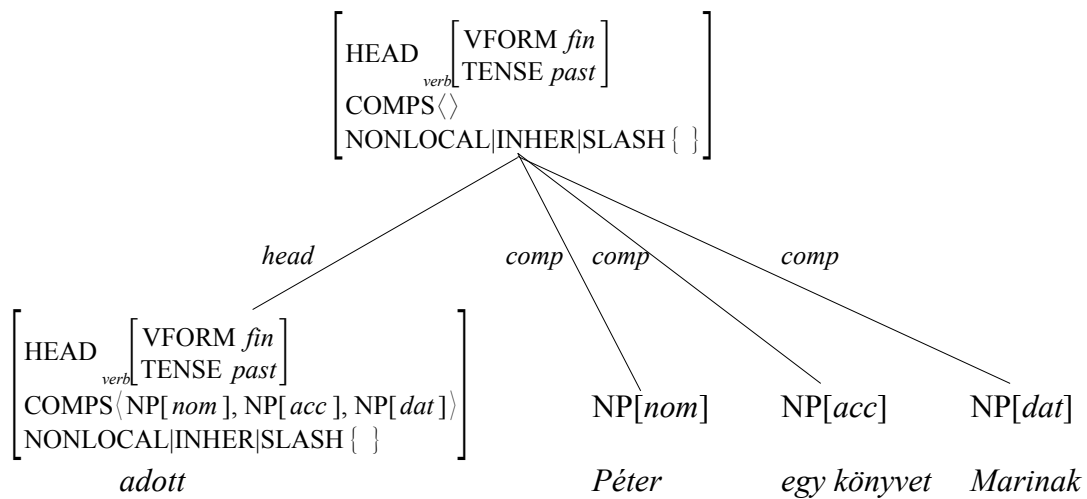
Az anya $\text{SYNSEM|LOCAL|CATEGORY|HEAD}$ jegyének az értéke $\text{verb}[VFORM fin]$, COMPS jegyének értéke $\langle \rangle$, a DTRS jegyének az értéke pedig *head-comp-struct* típusú.

formalizálva

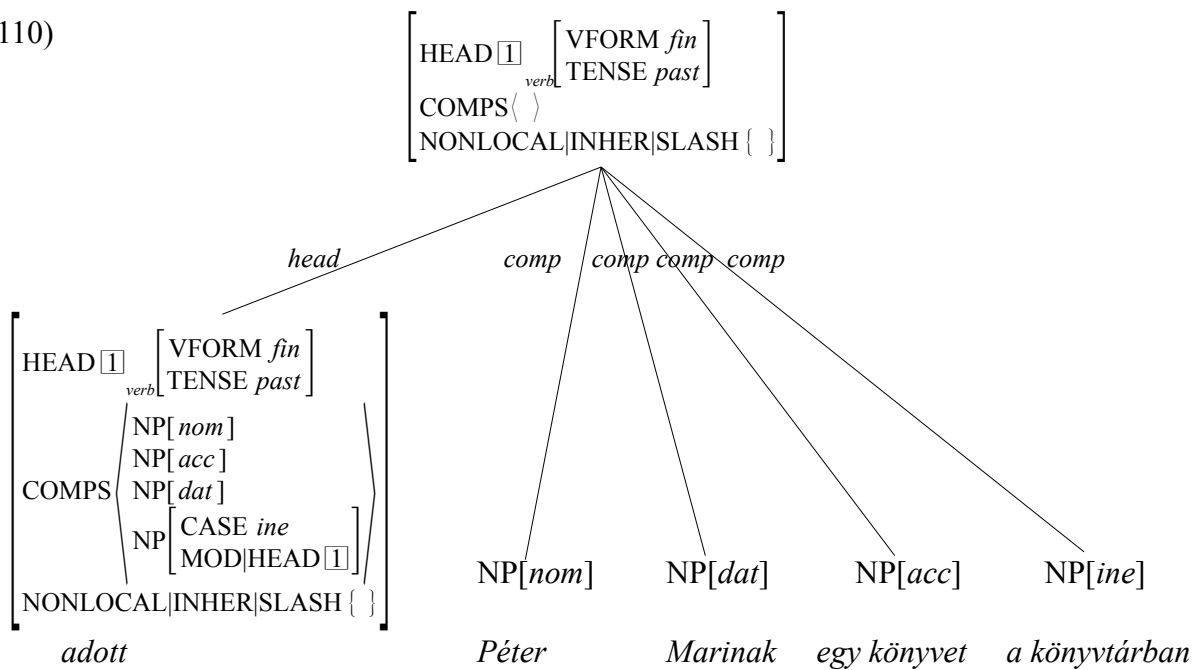
$\begin{bmatrix} \text{SYNSEM LOCAL CATEGORY} \\ \text{DTRS } head-comp-struct \end{bmatrix}$	$\begin{bmatrix} \text{HEAD } \text{verb}[VFORM fin] \\ \text{COMPS } \langle \rangle \end{bmatrix}$
---	--

Ez a séma engedélyezi az olyan szerkezeteket, amelyekben az anya (és így a fej-leánya is) ragozott ige, és csak fejből és annak valamennyi komplementumából áll. Azt, hogy az igei fej mellett annak valamennyi vonzata megjelenik, a *Valencia-elv* biztosítja. Az ismertett lexikai egységekkel a *head-complement* séma segítségével a következő VP szerkezetek jönnek létre (107) mondatainak megfelelően:

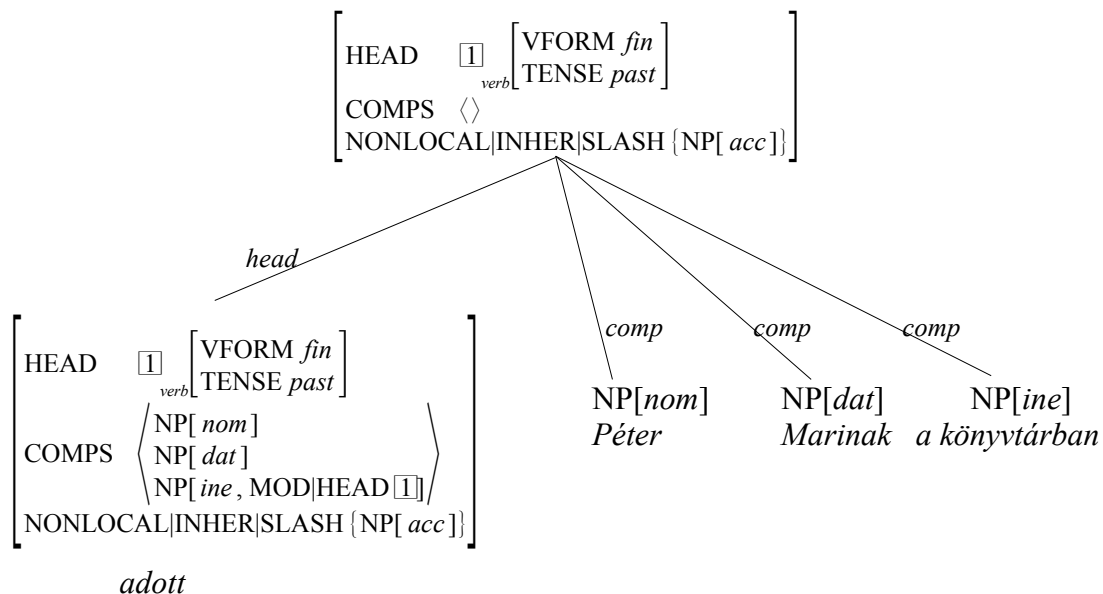
(109)

(110)

(111)

4.2. Az igemódosítók

Az igemódosítók olyan összetevők, amelyek semleges intonációjú (fókusz nem tartalmazó) mondatokban közvetlenül az ige előtt találhatóak, fókuszos mondatokban pedig az ige utáni mondatszakaszban. Az igemódosító lehet igekötő, vagy az igének valamely argumentuma. Ez utóbbi kifejezések azonban nem teljes frázisok, hanem csak lexikális fejek: pusztá köznevek, határozók, főnévi igenevek:

- (112) a. Péter *fölemelkedett* a levegőbe.
b. Péter *vállalatot* vezet.
c. Péter *jegesre* hűtötte a húst.
d. Péter *pihenni* akar.

Az igemódosító ige előtti pozíciója a transzformációs nyelvtanokban a fókusz ige előtti pozíciója (É. Kiss 1987, É. Kiss 1992), a VP specifikálója (Brody 1990, É. Kiss 1996) vagy az aspektuális frázis specifikálója (É. Kiss 2002a). Amikor az igemódosító az ige mögött jelenik meg, akkor az maradhat ugyanabban a pozícióban, amelyikben ige előtt is található (É. Kiss 1996), csak az ige továbbmozog egy azt megelőző pozícióba, vagy maradhat a VP alatti mezőben az ige többi argumentuma között. É. Kiss (2002a) számos erős érvet sorol fel ez utóbbi mellett, például azt, hogy az igemódosító nemcsak közvetlenül az ige mögött figyelhető meg, hanem a posztverbális mezőben bárhol:

- (113) a. Péter adott könyvet Marinak.
 b. Péter adott Marinak a múzeumban könyvet.
 c. Péter adott Marinak könyvet a múzeumban.

Elemzésünkben azt az összetevőt, amely ige előtt igemódosítóként viselkedik, az ige után a VP alá helyezzük. Mivel ekkor közönséges (bár nem teljes frázisként megjelenő) argumentumként viselkedik, vagyis a többi argumentummal szabadon keveredhet, nem is kezeljük másként azoktól. Ezt az is mutatja, hogy például tipikusan igemódosítói szerepű igekötők esetében, amennyiben az az ige mögött található, más összetevő foglalhatja el az ige előtti igemódosítói pozíciót:

- (114) A gyilkos kocsmában ismerkedett meg az áldozataival.

Igemódosítónak az ige bármely argumentuma válhat, függetlenül attól, hogy az az ige alanya, tárgya, vagy más vonzata:

(115) a. A tájra sötétség borult.	alany
b. Péter könyvet olvas.	tárgy
c. A sereg ellenségbe botlott.	kötelező vonzat
d. A gyilkos kocsmában ismerkedett meg az áldozataival.	szabad határozó

Az igemódosítónak válás szemantikai feltétele az, hogy az igemódosító és az ige komplex predikátumot alkosson, az igemódosító az ige belsejében argumentuma legyen. Az argumentum igemódosítónak válása összefüggésbe hozható a határozottsági korlátozással, vagy más néven a nem-specifikussági követelménnyel (Szabolcsi 1986, Kálmán 1995, Alberti 1997). É. Kiss (1999) elemzését követve az igemódosítónak válás szintaktikai feltétele az, hogy az argumentum lexikai egység legyen, ne pedig teljes frázis.

É. Kiss (2002a) javaslata az, hogy a nem fókuszos mondatokban az igemódosítót az AspP frázis specifikálójába tegyük, amit ugyanennek a frázisnak a fejében az odamozgatott ige követ, míg a fókuszos mondatokban az AspP funkcionális projekció ne jelenjen meg, hanem az ige a VP alatt, annak első elemeként szerepeljen. Ez lehetővé teszi annak a jelenségnek a magyarázatát, hogy míg a fókusz utáni mondatrész koordinálható egy ugyanilyen kifejezéssel, addig az igemódosító utáni mondatrészrel ez nem tehető meg:

- (116) a. Az ünnepélyen csak János beszélt és koszorúzott.
 b. *Az ünnepélyen János fel állt és szólalt.

Ez azért van így É. Kiss elemzése szerint, mert a fókusz utáni mondatrész VP kategóriájú, maximális projekció, az igemódosító utáni mondatszakasz viszont nem maximális projekció, hanem Asp'.

A konfigurációs HPSG elemzésben ugyanennek a jelenségnek egy másik értelmezését adom. Mivel az igemódosító számos esetben – mint például az infinitívuszt vonzó *akar* ige esetében a *Péter fel akar emelkedni* mondatban – nem is szemantikai argumentuma az igének, az ige–igemódosító viszonyt nem szükséges strukturális, konfigurációs viszonytnak tekinteni, hanem inkább az igének egy lexikálisan meghatározott szintaktikai/fonológiai igénye arra, hogy valami megelőzze őt. A továbbiakban emiatt nem az igemódosító kifejezést használok, mivel ezek az összetevők az ige utáni pozícióban is ugyanúgy módosítják az igét, mint azt megelőzve, hanem Kálmán-Rádai (1996) és Kálmán-Rádai (1998) által bevezetett igevivő kifejezést.

Vannak olyan igék, amelyeket muszáj megelőznie valaminek, semleges mondatban egy igemódosítónak amelyre majd a mondat főhangsúlya esik, és vannak olyan igék is, amelyek ezt kifejezetten tiltják, csak fókusz irthatja ki róluk a hangsúlyt. Komlósy (1989) az előbbi ige csoportot hangsúlykerülő igéknek nevezi, az utóbbit pedig hangsúlykérő igéknek. Hogy azután az ige melyik funkcionális pozícióba nem előremozgatott argumentuma fogja őt megelőzni, azt az ige lexikai leírása rögzíti. Elemzésünkben az igék rendelkeznek egy valenciajeggyel hasonló jeggyel, amely az igevivőjüket választja ki. Ez a CAR jegy az ige COMPS listájának egyik eleme mutat:

(117) igevivős igék: *(könyvet) ad*, pl.: *Tegnap könyvet adott Péter Marinak*

HEAD	<i>verb</i>
COMPS	$\langle \text{NP}[\textit{nom}], \boxed{1}\text{N}[\textit{acc}], \text{NP}[\textit{dat}] \rangle$
ARG-ST	$\langle \text{NP}[\textit{nom}], \text{N}[\textit{acc}], \text{NP}[\textit{dat}] \rangle$
DEPS	$\langle \text{NP}[\textit{nom}], \text{N}[\textit{acc}], \text{NP}[\textit{dat}] \rangle$
CAR	$\boxed{1}$

A CAR jegy értéke egy *synsem* típusú leírás, az ige igevivőjét azonosítja. A *(könyvet) ad* ige ARG-ST listáján három kifejezés szerepel, ezek az ő kötelező vonzatai. Ugyanez az ige igevivő nélkül a következő leírással kerül ki a lexikonból:

(118) igevivő nélküli igék: *ad* pl.: *tegnap adott Péter egy könyvet Marinak*

HEAD	<i>verb</i>
COMPS	$\langle \text{NP}[\textit{nom}], \text{NP}[\textit{acc}], \text{NP}[\textit{dat}] \rangle$
ARG-ST	$\langle \text{NP}[\textit{nom}], \text{NP}[\textit{acc}], \text{NP}[\textit{dat}] \rangle$
DEPS	$\langle \text{NP}[\textit{nom}], \text{NP}[\textit{acc}], \text{NP}[\textit{dat}] \rangle$
CAR	<i>itself</i>

Látható, hogy az igevivő nélküli *ad* ige *CAR* jegyének értéke nem *synsem* típusú leírás, hanem egy speciális atomi érték, amely azt fejezi ki, hogy ő maga szerepelhet az igei csoport élén igevivőként.

Ez a leírása a lexikonból kikerülő *ad* igének. Mivel azonban ennek az igének van igevivős és igevivő nélküli változata is, feltételezzük, hogy a lexikonban egy *CAR* jegy tekintetében alulspecifikált változata található meg:

(119) alulspecifikált lexikai egység: *ad*

HEAD	<i>verb</i>
COMPS	$\langle \text{NP}[\textit{nom}], \text{NP}[\textit{acc}], \text{NP}[\textit{dat}] \rangle$
ARG-ST	$\langle \text{NP}[\textit{nom}], \text{NP}[\textit{acc}], \text{NP}[\textit{dat}] \rangle$
DEPS	$\langle \text{NP}[\textit{nom}], \text{NP}[\textit{acc}], \text{NP}[\textit{dat}] \rangle$
CAR	<i>carrier</i>

A *carrier* típusnak két különböző altípusa az *itself* és a *synsem*, a *carrier* ezeknek specifikálatlan szupertípusa. Mivel a lexikonból kikerülő lexikai egységeknek a lehető legspecifikusabbnak kell lenni, ez az alulspecifikált lexikai egység sohasem látható, belőle a (120) lexikai szabály vezeti le a (118) igevivő nélküli igét, vagy a (121) lexikai szabály a (117) igevivős igét.

(120) Igevivő nélküli igét létrehozó lexikai szabály

HEAD	<i>verb</i>
CAR	<i>carrier</i>

 $\Rightarrow [\text{CAR } \textit{itself}]$

(121) Igevivős igét létrehozó lexikai szabály

HEAD	<i>verb</i>
COMPS	$\langle \dots, \boxed{1}[\textit{LEX} +], \dots \rangle$
CAR	<i>carrier</i>

 $\Rightarrow [\text{CAR } \boxed{1}]$

A két lexikai szabály közös tulajdonsága, hogy egyikük sem változtat meg már meglevő

értékeket, hanem csak specifikálja azokat. A (121) lexikai szabályban szereplő újonnan bevezetett LEX jegy jelzi az adott argumentum lexikális voltát.

Azoknál az igekötős igéknél, ahol a jelentés nem kompozicionális, az ige eleve az igekötővel az ARG-ST listáján szerepel a lexikonban. Kompozicionális jelentésű igekötős ige esetében pedig egy lexikai szabály hozza létre az igekötős igét az igekötő nélküli párjából, így kapunk egy olyan leírást amely a COMPS listáján tartalmazza ugyan az igekötőt, de az nincs igemódosítónak jelölve:

$$(122) \left[\begin{array}{ll} \text{HEAD} & \text{verb} \\ \text{COMPS} & \langle \text{NP}[\text{nom}], \text{NP}[\text{acc}], \text{NP}[\text{dat}], \text{ADV}[\text{fel}] \rangle \\ \text{ARG-ST} & \langle \text{NP}[\text{nom}], \text{NP}[\text{acc}], \text{NP}[\text{dat}] \rangle \\ \text{DEPS} & \langle \text{NP}[\text{nom}], \text{NP}[\text{acc}], \text{NP}[\text{dat}], \text{ADV}[\text{fel}] \rangle \\ \text{CAR} & \text{carrier} \end{array} \right]$$

A hangsúlykerülő igék (mint például az *érkezik* ige a *Cirkusz érkezett a városba* mondatban) mindig rendelkeznek igevivővel. Ezt lexikálisan kódolhatjuk a CAR *synsem* jeggyel. Rájuk nem alkalmazható a (120) lexikai szabály, mivel az megváltoztatná a CAR jegy értékét, alkalmazható viszont a (121) lexikai szabály, sőt alkalmazandó is, hogy tovább specifikáljuk a CAR jegy értékét:

(123) A hangsúlykerülő igék sematikus leírása

$$\left[\begin{array}{ll} \text{HEAD} & \text{verb} \\ \text{CAR} & \text{synsem} \end{array} \right]$$

A hangsúlykerő igék (mint például a *szeret*, *szégyell*, *zavar* stb.) CAR jegye viszont lexikálisan *itself* értékkel van specifikálva:

(124) A hangsúlykerő igék sematikus leírása

$$\left[\begin{array}{ll} \text{HEAD} & \text{verb} \\ \text{CAR} & \text{itself} \end{array} \right]$$

Egy dolog maradt csak hátra, az igevivőnek az igéhez, és ezáltal az igét követő kifejezésekhez viszonyított helyzetének szabályozása. Hogy az igevivő megelőzze az igét, egy közvetlen megelőzési szabály (*linear precedence rule*, LP szabály) fogja biztosítani:

(125) Igevivős LP szabály

$$[\text{SYNSEM} \boxed{1}] > [\text{SYNSEM}|\text{LOCAL}|\text{CATEGORY}|\text{CAR} \boxed{1}]$$

Ez a szabály azt mondja ki, hogy egy kifejezésnek meg kell előznie azt az összetevőt, aminek

ő az igevivője, amennyiben egymásnak testvérei. A ragozott igt az igevivőn kívü más nem is előzheti meg VP-n belül, ezért kimondunk egy másik LP szabályt is:

(126) Posztverbális LP szabály

$$\left[\text{SYNSEM} | \text{LOCAL} | \text{CATEGORY} \left[\begin{array}{l} \text{HEAD} | \text{VFORM } \textit{fin} \\ \text{CAR } [1] \end{array} \right] \right] > [\text{SYNSEM } [2] \neq [1]]$$

4.3. A fókuszmező elemei

Nem semleges intonációjú mondatban az ige előtt, de a topik után, vagyis az úgynevezett **fókuszmezőben** különböző jellegű összetevők állhatnak (Brody 1990). Ilyen összetevő lehet – a teljesség igénye nélkül felsorolva – az igekötő vagy egyéb igemódosító (127ab), azonosító fókusz (127c), *csak*-kal bevezetett frázis (127d), univerzális kvantor (127e), tagadott frázis (127f), *is*-frázis (127g), exkluzív és inkluzív határozó (127hi) vagy pedig kérdőszó (127j).

- (127) a. Péter elmegy.
 b. Péter iskolába jár.
 c. Péter Marinak adta a virágot.
 d. Péter csak Marit látta.
 e. Péter mindenkit látott.
 f. Péter nem Marit látta.
 g. Péter Marit is látta.
 h. Péter hiába örült meg.
 i. Péter teljesen megörült.
 j. Péter kit látott?

Ezeket az összetevőket az igekötők és az igemódosítók kivételével a következő szakasz kezdetéig fókusznak tekintem, pontosabban fókuszjeggyel rendelkező összetevőnek. Az igekötő és az igemódosító azért nem mindig fókusz, mivel semleges intonációjú mondatban is tipikusan közvetlenül az ige előtt áll, azonban ha a az igemódosítóra esik a fókuszhangsúly, azaz fókuszértelmezése van, akkor már ő is fókusz.

Ezeket a fókuszjeggyel rendelkező összetevőket két csoportba lehet sorolni aszerint, hogy jelenlétükben az igekötő az ige előtt maradhat-e, vagy pedig az ige utáni pozícióba kerül.

- (128) az igekötő az ige előtt marad:
 a. Mindenki elment.
 b. Mari is elment.
 c. Péter teljesen megörült.

- (129) az igekötő az ige mögé kerül:
- a. Péter ment el.
 - b. Péter csak Marit látta meg.
 - c. Péter nem Marit látta meg.
 - d. Péter hiába látta meg Marit.
 - e. Kit látott meg Péter?

Az igekötő az ige előtt marad, ha a fókuszjeggyel rendelkező összetevő univerzális kvantor (128a), *is*-frázis (128b) vagy inkluzív határozó (128c), a többi esetekben az igekötő az ige mögé kerül (129). Azok a fókuszösszetevők, amelyek jelenlétekor az igekötőnek nem kell elhagynia ige előtti pozícióját, az ige után is állhatnak ugyanolyan értelmezéssel, míg az igekötőt hátrakényszerítő fókusz-összetevők csak az ige előtt állhatnak:

- (130) a. Elment mindenki.
b. Elment Mari is.
c. *Péter megőrült teljesen.
d. *Ment el/Elment Péter.
e. *Ment el/Elment csak Péter.
f. *Ment el/Elment nem Péter.
g. *Péter látta meg/meglátta Marit hiába.
h. *Látott meg/Meglátott Péter kit?

Megjegyzés a példákhoz: az inkluzív határozókat a (130c) példa hibás volta ellenére is egy csoportba sorolom az univerzális kvantorral és az *is*-frázissal, mivel az összes többi tárgyalt jelenségnél hasonlóan viselkedik azokhoz. Hogy ebben a tekintetben különbözik azoktól, azzal vélem magyarázhatni, hogy az inkluzív határozókra vonatkozik egy külön LP szabály, ami megtiltana, hogy ige utáni pozícióba kerüljenek. A (130g) példában a *Péter látta meg Marit hiába* mondat csak akkor elfogadható, ha a *Péter* is fókuszjegyet visel, a (130h) példában pedig a *Meglátott Péter kit?* mondat esetleg echo-kérdésként fogadható el.

Ha az ige előtt találhatóak olyan kifejezések, amelyek semleges intonációjú mondatban nem állhatnak ige mögötti pozícióban, akkor ugyanebből a csoportból megjelenhet egy fókuszhangsúlyos összetevő az ige után is. Az ilyen mondatokat nevezzük többszörös fókuszos mondatoknak:

- (131) a. Nem Péter telefonált csak Marinak.
b. Ki telefonált kinek?
c. Csak Marit hívtam fel hiába.
d. Csak Mari telefonált nem a saját számáról.

Ha egy mondat fókuszmezejében két fókuszjegyet viselő összetevő is van, amelyek közül az egyik igekötőt megengedő, a másik pedig igekötőt nem tűrő, akkor az igekötőt az ige mögé utasító összetevő kerül közvetlenül az ige elé, a másik pedig vagy az ige mögött helyezkedik el, vagy pedig az igét közvetlenül megelőző fókusz előtt:

- (132) a. Mindenki csak Pétert látta meg.
 b. Csak Pétert látta meg mindenki.
 c. *Csak Pétert mindenki látta meg/meglátta.

Ezek a jelenségek arra utalnak, hogy a fókuszmezőben megjelenő összetevők egyik része az igehez szorosabban kapcsolódik, azt közvetlenül meg kell előznie, önállóan nem értelmeződik fókuszként, csak az igehez viszonyítva, míg a másik részük az igétől független, önálló fókusz. Ez annak a következménye, hogy az első csoportba tartozó összetevők az igétől kapnak fókuszjegyet, míg az önálló fókusz-összetevők minden más összetevőtől függetlenül viselnek fókuszjegyet.

A fókuszjegyet az igétől kapó, fókuszmezőben található összetevőket további két részre oszthatjuk az alapján, hogy az adott összetevő kötelezően fókuszjegyet kap-e, vagy pedig nem. Ha kötelezően fókuszjegyet kap, akkor nem állhat ugyanabban a mondatban az ige mögött fókuszhangsúly és -értelmezés nélkül²⁶, különben pedig igen.

(133) a. Péter Marit látta meg.	-	Péter meglátta Marit.
b. Péter csak Marit látta meg.	-	*Péter meglátta csak Marit.
c. Péter nem Marit látta meg.	-	*Péter meglátta nem Marit.
d. Péter hiába látta meg Marit.	-	*Péter meglátta Marit hiába.
e. Kit látott meg Péter?	-	*Meglátott Péter kit?

Az első csoportban egyedül az azonosító fókusz (133a) van, a második csoportba pedig a csak-frázis (133b), a tagadott összetevő (133c), az exkluzív határozó (133d) és a kérdőszó (133e) került. Ez utóbbiakról tehát elmondható, hogy ők mindig a fókuszmezőben találhatók, mindig fókuszjegyet kell, hogy kapjanak, de szemben az önálló fókuszokkal, ezt a fókuszjegyet kapniuk kell valamitől, nevezetesen az igétől.

Összegezve az eddig megállapítottakat, a fókuszmezőben szereplő összetevők három csoportra oszthatók. Az első csoportba tartozik az azonosító fókusz, amely a fókuszjegyet az igétől kapja, de nem állandó jelleggel, hanem csak fakultatívan. A második csoportba azok az összetevők tartoznak, amelyeknek kötelező fókuszjegyet kapniuk valahonnan, különben rosszul formáltak

²⁶ Kivéve természetesen a többszörös fókuszos mondatokat.

lesznek az így előállított mondatok, és a fókuszjegyüket az igétől kapják. A harmadik csoportban azok az összetevők vannak, amelyek szintén állandóan fókuszjegyet hordanak, de azt nem az igétől kapják, hanem attól függetlenül viselik azt.

A fókuszmezőben található összetevőket célszerű egységesen kezelni, mivel ők azok az összetevők, amelyek különböző hatókörűek lehetnek, s a hatókör-különbségek a mondat jelentését is befolyásolják. A kvantifikált kifejezések nyilvánvalóan hatókörrel rendelkeznek a bennük meglevő logikai kvantoroknak köszönhetően. A különböző fókuszált kifejezésekhez is tartozik hatókör, ez látható a következő példákban:

- (134) a. Mindenki csak Pétert kereste.
b. Csak Pétert kereste mindenki.

A (134a) példában szereplő mondat egy olyan szituációban hangozhat el, amelyben mindenki keres valakit, de Péteren kívül senki mást nem keres senki. Ugyanez az olvasata megvan a (134b) mondatnak is (ekkor a *mindenki* tág hatókörű), de van egy olyan (szűk hatókörű) olvasata is a mondatnak, amelyhez egy olyan szituáció tartozik, ahol mindenki keres valakit, de a keresett személyek halmazainak a metszete egyedül Pétert tartalmazza. A fókuszértelmezéssel nem rendelkező tulajdonnevek nem vesznek részt ilyen jellegű hatóköri többértelműségben, legyenek akár a mondat elején topik pozícióban, vagy az ige után:

- (135) a. Mindenki kereste Pétert.
b. Pétert mindenki kereste.
c. Pétert kereste mindenki.
d. Tegnap kereste mindenki Pétert.
e. Tegnap kereste Bent mindenki.

A fókuszpozícióban levő kifejezéseknek ezt a tulajdonságát azzal lehet magyarázni, hogy nekik is kvantifikált kifejezésekhez hasonló leírásuk van, csak nem egzisztenciálisan vagy univerzálisan vannak kvantifikálva, hanem a fókuszértelmezéssel összefüggő azonosító operátorral. Ez az operátor a Kenesei (1989, 2006) által feltételezett ióta operátor, vagy a Horvath (2000, 2005) által javasolt kimerítő azonosítás operátor (*Exhaustive identification operator; EI-OP*).

A (134b) példában látható posztverbális kvantifikált kifejezés lehet szűk és tág hatókörű is. Ugyanez nem mondható el az ige utáni fókuszértelmezésű kifejezésekről, ugyanis a posztverbális fókusznak nem lehet nagyobb a hatóköre, mint az igét megelőző összetevőknek, vagyis az ige utáni fókusz csak szűk hatókörű lehet. A (136) példákban az ige előtti és az ige utáni *csak*-os kifejezések

között megfigyelhetjük ezt a hatóköri különbséget.

- (136) a. Csak Pétert kereste fel csak három ember.
b. Csak három ember kereste fel csak Pétert.

Az univerzálisan kvantifikált kifejezés és a *csak*-frázis között is megfigyelhető a hatóköri különbség, mint azt a (134) példák mutatják. Vizsgáljuk meg a következő mondatot is!

- (137) Minden ügynök hiába kereste fel csak Pétert.

Itt találhatunk posztverbális fókusz és preverbális univerzális kvantort. A *csak Pétert* kifejezésnek – az ige utáni más kvantoroktól eltérően – nem lehet tág hatókörű olvasata. Ez azt mutatja, hogy az ige utáni fókuszértelmezésű kifejezés nemcsak az igehez viszonyított helyzetében tér az igét megelőzőtől, hanem másban is.

A következő szakaszban kizárólag a fókuszmezőnek az igét közvetlenül megelőző, fókuszjegyet az igétől kapó összetevőjével foglalkozom, az őket megelőző, a kvantormezőben helyet foglaló kifejezésekről a rákövetkező alfejezetben lesz szó.

4.4. A fókusz

Azok a kifejezések, amelyek az igét közvetlenül megelőző fókuszpozícióban megfigyelhetőek (a továbbiakban az egyszerűség kedvéért: fókuszált kifejezés, fókusz), fókuszjegyet viselnek. Ez a fókuszjegy a NONLOCAL jegyekhez hasonlóan lábjegyként viselkedik, azaz tetszőleges leányról átkerülhet az anyára. Ezt az olyan példák mutatják, amelyekben egy összetevő fókuszpozícióban található, de a fókuszértelmezés nem az egész kifejezésre terjed ki, hanem annak csak egy részére²⁷:

- (138) a. Péter a pálmafás inget izzadta össze(, nem pedig a csíkos pólót).
b. Péter a pálmafás inget izzadta össze(, nem pedig a pálmafás pólót).
c. Péter a pálmafás inget izzadta össze(, nem pedig a koalásat).

Kenesei (2002) foglalkozik az ilyen jelenségekkel, és Höhle (1982) és Selkirk (1984) által megfogalmazott *fókuszos kifejezés szabályával* hozza kapcsolatba a jelenséget.²⁸ A fókuszáltság a finnben morfológiailag is realizálódik, azon az összetevőn, amelynek fókuszértelmezése van,

²⁷ Az aláhúzás a fonológiai fókuszhangsúlyt jelöli.

²⁸ A fókuszos kifejezés szabálya ((Kenesei 2002:291) idézi (Höhle 1982) és (Selkirk 1984) alapján):

Olyan összetevő lehet fókusz, amelyre (i) vagy (ii) (vagy mindkettő) igaz

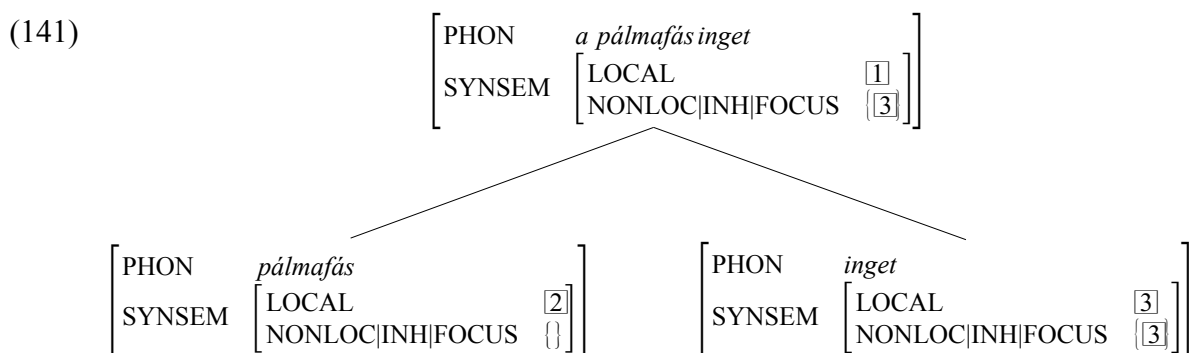
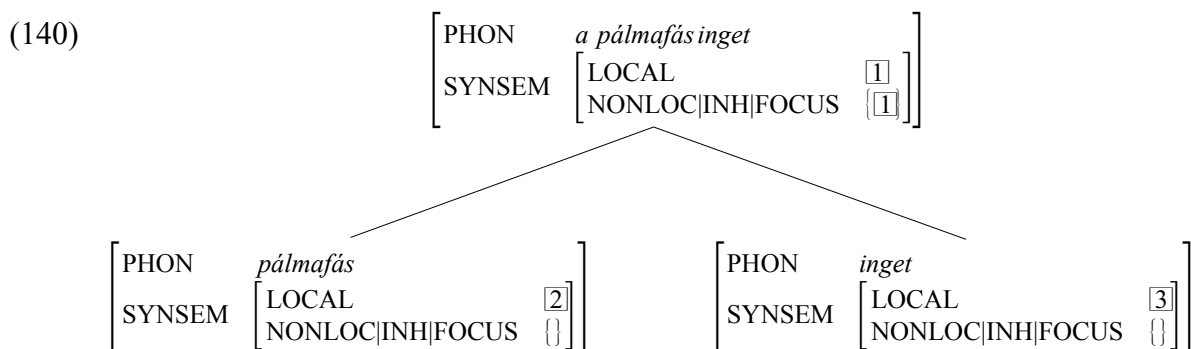
(i) Az illető **feje** fókusz.

(ii) Az illető összetevő fejének valamely **argumentuma** fókusz.

megjelenik a *-han/-hän* morféma²⁹:

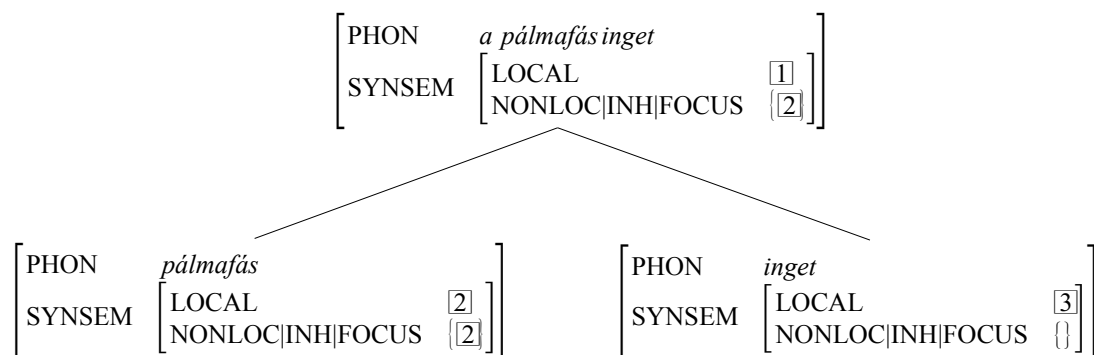
- (139) a. Tă-ssä kaunii-ssa kaupungi-ssa-**han** sinä asu-t.
 ez-Iness szép-Iness város-Iness-FP te-Nom lakik-Sg2
 'Ebben a szép városban laksz' (Pécsett laksz –értelemben (Pécs=ez a szép város)).
- b. Tă-ssä-**hän** kaunii-ssa kaupungi-ssa sinä asut.
 ez-Iness-FP szép-Iness város-Iness te-Nom lakik-Sg2
 'Ebben a szép városban laksz.' (nem abban a szép városban).'
- c. Tă-ssä kaunii-ssa-**han** kaupungi-ssa sinä asu-t (e-t tuo-ssa ruma-ssa).
 ez-Iness szép-Iness-FP város-Iness te-Nom lakik-Sg2 (nem-Sg2 az-Ines ronda-Iness)
 Ebben a "szép városban laksz (nem abban a rondában).

Mindezek miatt elemzésemben szerepel egy újabb NONLOCAL jegy, amely a fókuszjegyért felelős. Ennek a FOCUS jegynek az értéke a SLASH jegyhez hasonlóan egy LOCAL típusú leírásokból álló halmaz. A (138a), (138b) és (138c) mondatok fókuszának a sematikus szerkezetét rendre a (140), a (141) és a (142) példán láthatjuk:

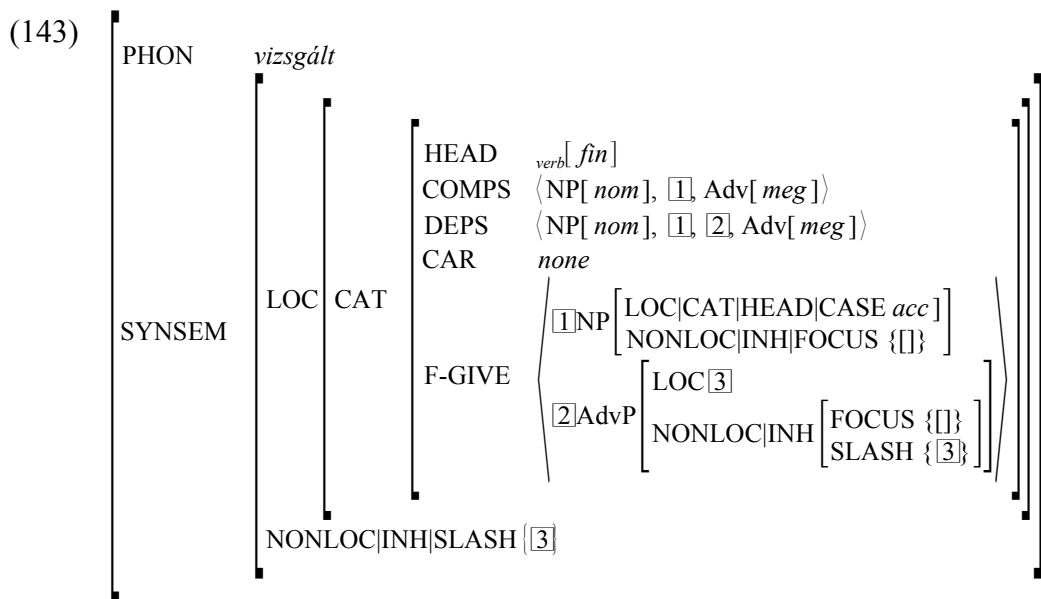
29 Köszönet Farkas Juditnak a példákért.

(142)

A fókuszpozícióban levő kifejezések azonban nem lehetnek meg az őket közvetlenül követő ige nélkül. Mivel ezek az összetevők csak az igével együtt értelmeződnek fókuszként, az ige is jelöljük, hogy mi az ő fókusza. Erre az F-GIVE jegyet használom, amely arra a terminusra utal, hogy az ige *adja* a fókuszjegyet a fókuszált kifejezésnek. Mivel az igenek nem csak egy fókusza lehet, hanem a fókuszpozícióban meglevőn kívül az ige mögött is előfordulhatnak fókuszált kifejezések, az F-GIVE jegy értéke nem egyetlen érték, hanem egy lista, mégpedig a valencia-jegyekhez hasonlóan egy SYNSEM típusú elemekből álló lista. Ragozott ige esetében³⁰ ha ez a lista nem üres, akkor az ige az igevivője eltűnik, az igemódosító az ige mögött jelenik meg, ezért az igevivőt jelölő CAR jegy értéke egy eddig nem említett értéket vesz fel: *none*. Ebben az esetben ugyanis nem az ige lesz az ige igevivője (*itself*), és nem is valamilyen argumentuma (*word*), hanem egyáltalán nem lesz neki igevivője. A *none* nem a *carrier* típus altípusa, mindketten egy *carrier1* típus altípusai, a *none* érték bevezetése így nem befolyásolja az igevivőkkel foglalkozó 4.2. fejezetben tárgyalt megoldást. Az F-GIVE listán levő összetevők közül egy (vagy infinitívusz esetén több) elemnek az ige előtt kell megjelennie, ezért ennek az elemnek a LOCAL jegyének az értéke a NONLOCAL|INHERITED|SLASH halmaz elemei között is szerepel. A *Tegnap vizsgált meg Péter csak egy beteget* többszörös fókuszos mondat igéjének a lexikai leírása például a következő:

30 Nem ragozott ige esetében ezek a jelenségek nincsenek meg. Erről majd a főnévi igeneves szerkezetekkel foglalkozó fejezetben lesz részletesebben szó.

Az ígének négy argumentuma van, ennyi elemből áll a DEPS jegyének az értéke. Ezek rendre az alany, a tárgy (jelölése: [1]), egy időhatározó([2]) és a *meg* igekötő. Ezek közül a tárgynak és az időhatározónak fókuszjegyet ad, ők megtalálhatóak az F-GIVE listában is. Mivel fókuszjegyet ad nekik, azoknak a NONLOCAL|INHERITED|FOCUS jegyüknek az értéke egy nem üres halmaz kell, hogy legyen. Mivel az F-GIVE lista nem üres, neki nincs szüksége igevivőre, s így az ige CAR jegyének az értéke *none*. A fókuszált elemek egyike, az időhatározó, nem az ige mellet fog megjelenni komplementumként, hanem a VP mellet *filler*-leányként, az összetevő a DEPS listán is és az F-GIVE listán is nyomként van jelen: NONLOCAL|INHERITED|SLASH jegye saját LOCAL jegyének az értéke. Emiatt az argumentum nem is jelenik meg az ige COMPS jegyei között, így az csak három elemet tartalmaz, megjelenik viszont az ige NONLOCAL|INHERITED|SLASH jegyében.

Az ige bármely argumentuma lehet fókusz, azaz az ige a DEPS lista bármelyik elemének adhat fókuszjegyet. Az F-GIVE jegy feltöltését lexikai szabály végzi:

(144) Fókusz kiválasztó lexikai szabály

$$\begin{array}{c}
 \left[\begin{array}{c} \text{SYNSEM|LOC} \\ \left[\begin{array}{c} \text{CAT} \left[\begin{array}{c} \text{DEPS} \langle \dots, \boxed{1}[\text{NONLOC|INH|FOCUS } \{\}], \dots \rangle \\ \text{F-GIVE} \boxed{2} \\ \text{CONTENT } \alpha \end{array} \right] \end{array} \right] \end{array} \right] \\
 \Downarrow \\
 \left[\begin{array}{c} \text{SYNSEM|LOC} \\ \left[\begin{array}{c} \text{CAT} \left[\begin{array}{c} \text{DEPS} \langle \dots, \boxed{1}[\text{NONLOC|INH|FOCUS } \{\}], \dots \rangle \\ \text{CAR} \text{ none} \\ \text{F-GIVE} \boxed{2} \oplus \langle \boxed{1} \rangle \\ \text{CONTENT } \beta \end{array} \right] \end{array} \right] \end{array} \right]
 \end{array}$$

A lexikai szabály olyan lexikai egységeket alakíthat át, amelyeknek az egyik ($\boxed{1}$) argumentuma még nincs fókusznak jelölve (FOCUS $\{\}$). Ugyanezen argumentum az átalakítás után már rendelkezik fókuszjeggyel (FOCUS $\{\}$), miközben az ige elveszíti igevivőjét (CAR *none*), és az átváltoztatott argumentum is megjelenik a lexikai egység F-GIVE listáján. Mivel a fókusz szemantikáját nem kívánom megadni, csak jelöltem, hogy a lexikai szabály az ige jelentését is megváltoztatja valahogyan, α -ról β -ra. Ez a szabály rekurzívan alkalmazható, így egynél több elem is megjelenhet az F-GIVE listán, ezáltal olyan ige jön létre, amely többszörös fókuszos mondatban szerepelhet.

Ezután már csak arra van szükség a fókuszos ige lexikai egységének a leírásához, hogy a 3.4.2. szakaszban ismertetett, (145)-ben megismételt³¹ Complement Extraction Lexical Rule segítségével a DEPS listán (s így az F-GIVE listán is) nyomként megjelöljünk elemeket, amelyek így az ige előtt fognak megjelenni.

(145) Complement Extraction Lexical Rule

$$\begin{array}{c}
 \left[\begin{array}{c} \text{DEPS} \langle \dots, \boxed{3}, \dots \rangle \\ \text{COMPS} \langle \dots, \boxed{3}[\text{LOC } \boxed{1}], \dots \rangle \\ \text{INHER|SLASH } \boxed{2} \end{array} \right] \\
 \Downarrow \\
 \left[\begin{array}{c} \text{DEPS} \langle \dots, \boxed{4}[\text{LOC } \boxed{1}, \text{INHER|SLASH } \{\boxed{1}\}], \dots \rangle \\ \text{COMPS} \langle \dots \rangle \\ \text{INHER|SLASH } \{\boxed{1}\} \cup \boxed{2} \end{array} \right]
 \end{array}$$

Ez a lexikai szabály lenne felelős az összes olyan elem SLASH jegyben való megjelenéséért, amely a mondat bal perifériáján található, feltételezhetjük, hogy ez csak egy lexikaiszabály-család

³¹ A lexikai szabály nem a Pollard-Sag (1994) által használt eredeti alakjában, hanem a benne szereplő jegyek neve az aktuális leírási mód szerint átalakítva látható: az általuk használt SUBCAT jegy helyett DEPS szerepel.

sematikus váza. Mivel nem lehet mindenféle kifejezést az ige előtt megjelentetni, valahogyan szűrnünk kell a szabály hatókörét. Nem lehet mindent topikalizálni, nem lehet mindent fókuszálni, és nem lehet mindent kvantorpozícióba helyezni. Továbbá egy topikalizált kifejezés jelentése is eltérhet ugyanezen kifejezésnek a jelentésétől, ha az nem topikpozícióban található. A ténylegesen használt lexikai szabályoknak tehát mind a feltétel részük, mind a lexikai egységek új alakját leíró részük tartalmazhat több információt. Például a topikalizálható kifejezéseknek REF + jeggyel kell rendelkezniük, a lexikai szabály alkalmazása után pedig logikai alanyként kell funkcionálniuk. Mivel ennek a dolgozatnak nem célja a topikalizált, kvantifikált vagy fókuszált kifejezések részletesebb szintaktikai-szemantikai jellemzése, a továbbiakban ebben az eredeti formájában használjuk a lexikai szabályt.

Mivel azonban ez a lexikai szabály nem kizárólag a fókuszált kifejezéseknek COMPS listáról való eltávolításáért és a SLASH jegyek közötti megjelenéséért felelős, külön ellenőrizni kell még azt is, hogy legalább egy fókuszált összetevő legyen az ige előtt is. Ezt egy jólformáltsági feltétel, a *fókuszpozíció elve* biztosítja:

(146) A fókuszpozíció elve

Azon lexikai egységek esetében, amelyeknél a CAR jegy értéke *none*, a NONLOCAL|INHERITED|SLASH halmaz elemei között kell lenni legalább egy olyanak, amely fókuszjeggyel rendelkezik

formalizálva

$$\begin{array}{c} \text{word}[\text{CAR } none] \\ \downarrow \\ [\text{F-GIVE } \langle \dots, [\text{NONLOCAL|INHERITED|SLASH}\{\{\}\}], \dots \rangle] \end{array}$$

Ez a lexikai jólformáltsági szűrő lehetővé teszi azt, hogy bizonyos igék lexikai szabály alkalmazása nélkül is fókuszosnak legyenek jelölve. Ilyen inherensen fókuszjegyet adó ige például az *akar* ige a következő példákban:

- (147) a. Péter azt akarja, hogy Mari megvizsgálja a beteget.
 b. Péter akarja azt, hogy Mari megvizsgálja a beteget.
 c. Péter Marit akarja, hogy megvizsgálja a beteget.
 d. Péter a beteget akarja, hogy Mari megvizsgálja.
 e. *Mindenki akarja (azt), hogy Mari megvizsgálja a beteget.

A (147a-d) mondatok akkor grammatikusak, ha az *akar* ige előtti összetevő fókuszpozícióban van, ha viszont előtte olyan kifejezés áll, amely nem lehet fókusz, mint a (147e) mondatban a

mindenki), akkor agrammatikus mondatot kapunk. Az *akar* elvárja, hogy előtte legyen valami fókuszpozícióban, még ha az a valami egy expletívum is mint a (147a) mondatban. Hogy itt az *azt* expletívum tényleg fókuszpozícióban áll, az mutatja, hogy koordinált HKM esetén az *akar* alanya a két *hogy* kötőszavas mellékmondat által kifejezett esemény együttes bekövetkezését akarja. Ekkor kimerítő felsorolással állunk szemben, ami vele láncot alkotó expletívum fókuszértelmezését támasztja alá:

- (148) Péter azt akarja, hogy zuhogjon és mennydörögjön.
 Azt akarja, hogy zuhogjon?
 a. ?Igen.
 b. Nem, hanem hogy zuhogjon és mennydörögjön.

Az ilyen inherensen fókuszjegyet adó igék a lexikonban *CAR none* jeggyel vannak ellátva. Ez megakadályozza az igevivőt kiválasztó lexikai szabályokat abban, hogy működésbe lépjenek, mivel a *none* típus nem altípusa az említett lexikai szabályokban használt *carrier* típusnak. Viszont emiatt a specifikáció miatt a (146) elv megköveteli a lexikonból kikerülő igétől, hogy (i) az *F-GIVE* listája ne üres legyen, így csak a (144) fókusz kiválasztó lexikai szabály alkalmazásával lehet jólformált, továbbá hogy (ii) a fókuszált argumentumai közül az egyik ne a komplementumok között jelenjen meg, vagyis a jólformáltságához szükséges még a (145) Complement Extraction lexikai szabály korábbi alkalmazása is.

Most már csak az maradt hátra, hogy a mondat szerkezetbe is beillesszük a fókuszjegyet adó igét. Elemzésünkben VP alatt csak az ige és az őt követő összetevők találhatók, az igét megelőző összetevők viszont *filler* összetevőként jelennek meg az így kialakult frázishoz. A *filler* összetevők mindig az ige előtt találhatók. Ezt egy közvetlen megelőzési szabállyal biztosíthatjuk:

- (149) *Filler–head* LP szabály
 A *filler* leányoknak meg kell előzniük a *head* leányokat.
 formalizálva
filler > *head*

Ragozott igés mondatban azonban csak egyetlen fókusz lehet az ige előtt, mégpedig közvetlenül előtte, még a többi *filler*-leány megjelenése előtt. Annak kiszűrésére, hogy nehogy egynél több fókusz legyen egy mondat bal periferiáján, vagy egy fókusz és az ige között más *filler* összetevő megjelenjen, az *egyszeres fókusz elvét* fogalmazzuk meg. Ebben a (80) *nemlokális jegyek elvének* azt a tulajdonságát használjuk ki, hogy egy *filler–head* szerkezetben az *anya* *NONLOCAL*

jegyei közül hiányzik az az elem, amely *filler*-leányként összetevője:

(150) Egyszeres fókusz elve

A ragozott igei fejű *filler–head* szerkezetekben az anya $\text{NONLOCAL|INHERITED|SLASH}$ jegyének értékei között nem lehet fókuszált kifejezés.

formalizálva

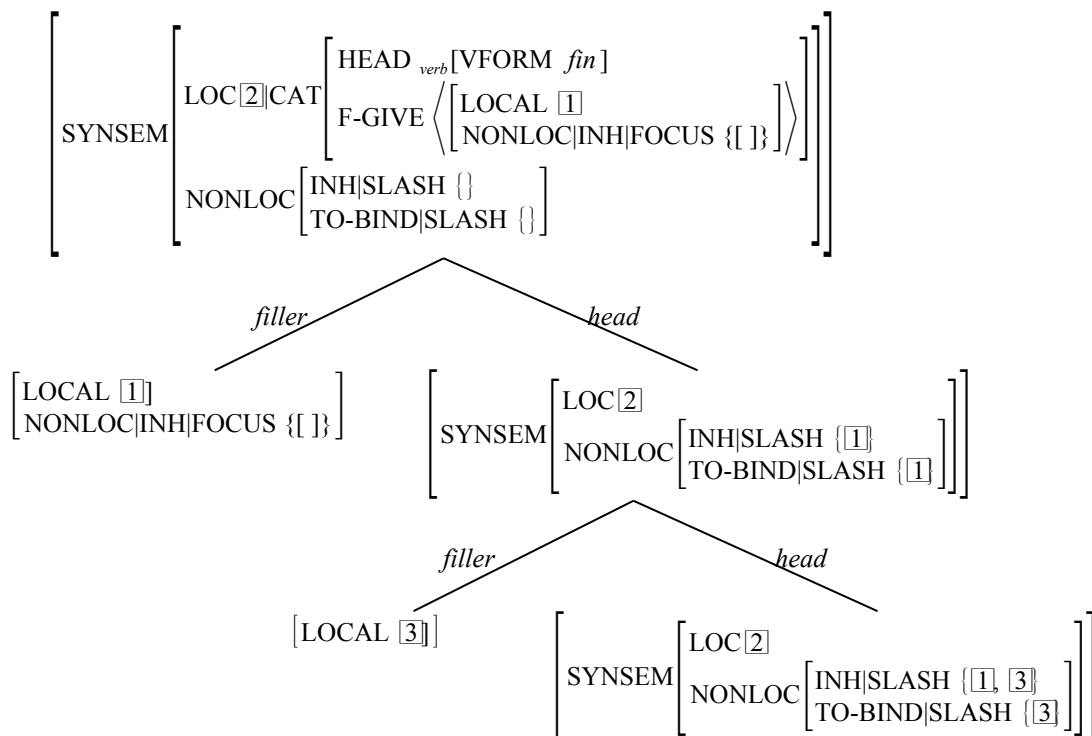
$$\left[\begin{array}{l} \text{SYNSEM} \left[\begin{array}{l} \text{LOCAL|CATEGORY} \left[\begin{array}{l} \text{HEAD}_{\text{verb}} [\text{VFORM } \textit{fin}] \\ \text{F-GIVE} \langle \dots, [\text{LOCAL } \boxed{1}], \dots \rangle \end{array} \right] \\ \text{NONLOCAL|INHERITED|SLASH } \{ \dots, \boxed{1}, \dots \} \end{array} \right] \\ \text{DTRS } \textit{head-filler-struc} \end{array} \right] \rightarrow \perp$$

A $\perp$ egy speciális leírás, olyan amit semmi mással nem lehet egyesíteni, vagyis a szabály bal oldalán szereplő leírás nem fordulhat elő.

Az elv megengedi, hogy a mondat legelső fókusz-összetevője megjelenjen az ige előtti pozícióban. Ekkor ugyan *filler–head* szerkezetet alkot a fókusz az őt követő mondatszakasszal, de mivel ő a legfelső fókusz, a LOCAL jegyének az értéke már nem szerepel az anya SLASH jegyei között. Azt azonban már tiltja, hogy az őt követő mondatszakaszban is legyen *filler–head* szerkezet.

A (151) példában a fókusz fej-testvére ilyen nem engedélyezett *filler–head* szerkezet:

(151)

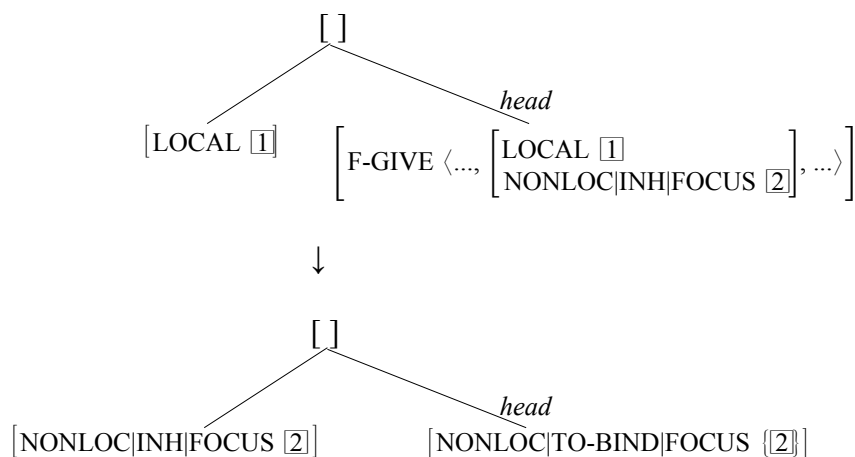

Az ige előtti fókuszált kifejezések *filler*-leányok, az ő LOCAL jegyüknek kompatibilisnek kell lenni a fej NONLOCAL|TO-BIND|SLASH jegyével. Azonban eddig csak az ige lexikai leírásában szerepelt az, hogy ezt az argumentumát fókuszként fogja értelmezni, de semmivel nem biztosítottuk azt, hogy a fókuszált kifejezés valóban rendelkezzen is fókusz jeggyel, mégpedig olyannal, mint amelyet az ige elvár. Továbbá biztosítani kell azt is, hogy a fókuszált kifejezés fókuszjegye ne terjedjen tovább a szerkezetben lábjegyként azután, hogy a fókuszjegyet adó igei fej mellett (előtte vagy mögötte) megjelenik. Ezt a két feltételt egyetlen elv ellenőrzi:

(152) Fókuszjegy terminálási elv

Ha egy fejjel rendelkező frázisban egy *X* leány LOCAL jegyének az értéke megegyezik a fej F-GIVE listáján szereplő egyik elem LOCAL jegyének az értékével, akkor ugyanennek az elemnek a NONLOCAL|INHERITED|FOCUS jegyének azonosnak kell lennie a fej NONLOCAL|TO-BIND|FOCUS jegyével és *X* NONLOCAL|INHERITED|FOCUS jegyével.

formálisan

A nemlokális jegyek elvéből következik, hogy ha egy kifejezésnek van valamilyen nemlokális kötött értéke (NONLOCAL|TO-BIND|F $\{\boxed{2}\}$), akkor ugyanennek a kifejezésnek az örökölt nemlokális jegyei között is szerepel a kötött érték (NONLOCAL|INHERITED|F $\{\dots, \boxed{2}, \dots\}$), vagyis esetünkben ez az fókuszjegy nem öröklődik tovább. Mivel pedig ennek a kötött értéknek azonosnak kell lennie az F-GIVE listán szereplő egyik elem örökölt fókuszjegyével, az is biztosított, hogy a fókuszált elem fókusz legyen.

Értelmezésem szerint a kontrasztív fókusz és az ige közötti kapcsolat nem szintaktikai jellegű, hanem lexikai, mivel az ige lexikai jellemzésében szerepel azoknak az összetevőknek a leírása, amelyeknek fókuszjegyet ad. Ez a lexikai információ a mondat szerkezetben is megjelenik, de nem a fókuszált kifejezés vagy az ige szintaktikai tulajdonságait, pozícióját határozzák meg, hanem a többi

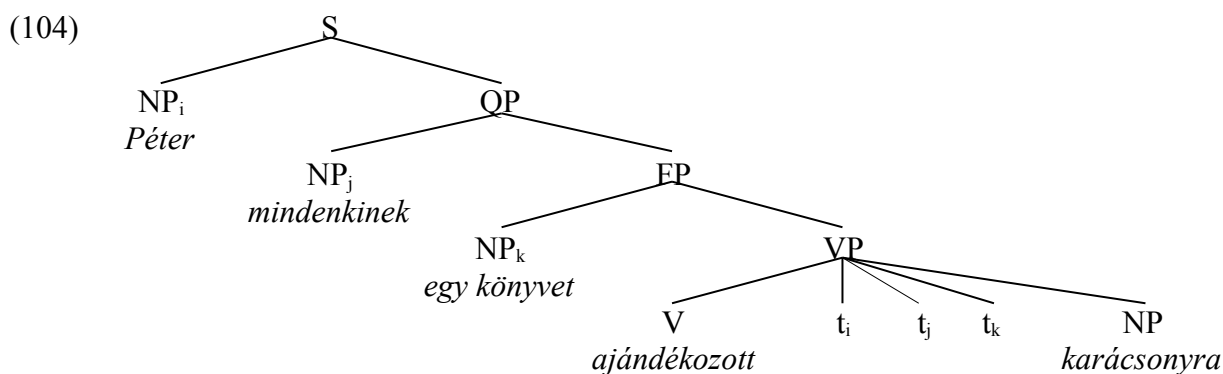
ige előtti kifejezés megjeleníthetőségét: csak akkor jelenhet meg egy preverbális összetevő, ha nincsen jelen más olyan ige előtti pozícióba tartó kifejezés, amelynek az ige fókuszjegyet ad.

4.5. Összetevők kvantorpozícióban: sorrend és hatókör

A 3.5.1 fejezetben láthattuk, hogy a magyar nyelvben az ige előtti kvantifikált összetevők hatóköreinek a sorrendje megegyezik azok mondatbeli megjelenésük sorrendjével: az előbb levő összetevő hatóköre nagyobb mint az őt követő, de az igét még megelőző összetevőé. Az ige utáni kvantifikált kifejezések azonban lehetnek szűk és tág hatókörűek is. A 3.5.2 szakaszban bemutatásra került a HPSG által használt eszközrendszer, amellyel a kvantifikált összetevők kvantorai sorbarendeződnek: a kifejezések megjelenésekor a kvantorok egy kvantor-tárolóba kerülnek, majd a mondat szerkezetben fölfelé örökítve a megfelelő helyen átkerülnek a QUANTS listára, amely a kvantorok sorrendjének a reprezentációjára szolgál. Láthattuk azt is, hogy a kvantortárolás hagyományos felfogása nem elégséges annak a magyar nyelvben meglevő jelenségnek a leírásához, hogy az ige előtti kvantifikált összetevők hatóköre az összetevők sorrendjének megfelelő, míg az igét követők nem feltétlenül.

Most vizsgáljuk meg, hogy hogyan lehet a vázolt kvantifikációs jelenséget a 3.5.2 szakaszban bemutatott kvantortárolási mechanizmus felhasználásával konfigurációs mondat szerkezetben leírni!

A *Péter mindenkinek egy könyvet ajándékozott karácsonyra* mondat transzformációs elemzése a következő:

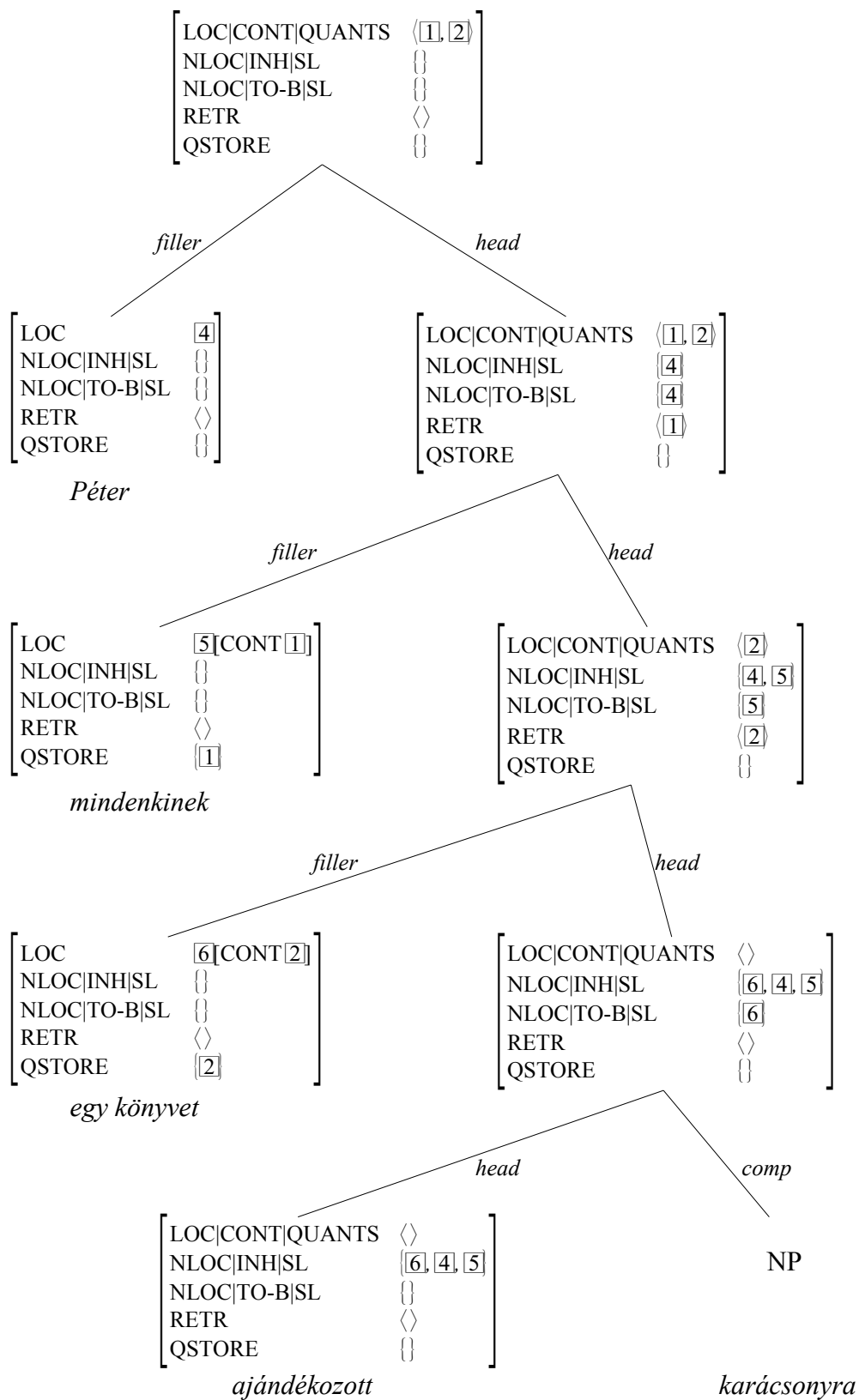
A hierarchikus szerkezetben a *Péter*, a *mindenkinek* és az *egy könyvet* kifejezések mozgatással kerültek a felszíni szerkezeti pozíciójukba. Nem-transzformációs elemzés esetében ezek távoli összetevők, így az itt S-sel, QP-vel és EP-vel jelölt frázisok *filler–head* szerkezetet alkotó összetevőkből állnak, szemben a VP-vel, amelynek összetevői *head–complement* szerkezetet

alkotnak.

A három „kimozgatott” összetevő hatókörei – mint azt korábban láthattuk – a megjelenésük sorrendjének megfelelően rendezettek. A második szakaszban láthattuk, hogy ezt a HPSG-ben úgy lehet elérni, hogy az itt megjelenő kvantorok rögtön kikerülnek a kvantor-tárolóból, nem öröklődnek fel az S kategóriáig a Q_{STORE}-ban. Az esetlegesen a VP alatt található kvantifikált kifejezésekre ezzel szemben ez a megszorítás nem áll: mivel ezek lehetnek szűk illetve tág hatókörűek is, a kvantoraik – amíg más megszorítást meg nem sértenek – tetszőlegesen felkapaszkodhatnak akár a mondat legfelsőbb szintjéig is, de korábban is kikerülhetnek a kvantortárolóból. Ez a különbség az ige előtti és utáni összetevők között nem az összetevők egyedi tulajdonsága által határozható meg, hiszen az, hogy egy összetevő előre kerül-e, vagy hátul marad, ha azt megteheti, teljesen opcionális, hanem az a szerkezet, amelyben szerepelnek: az ige előtti összetevők *filler–head* szerkezet *filler* összetevői, az ige utániak pedig *head–complement* szerkezet *complement* lányai.

Hogy az ige előtti összetevők hatókörére vonatkozó magyar nyelvre meghatározott megszorítást megadhassuk, nézzük meg, hogyan írhatunk le egy mondatot HPSG-ben!

(153) Péter mindenkinek egy könyvet ajándékozott karácsonyra.

A (153) mondat legalsó szintjén a lexikális igei fej található, valamint az ő komplementum-testvére, a *karácsonyra*. Az ige többi vonzata nem komplementumként hanem *filler*-leányként fog megjelenni, ezért azok LOCAL jegyeinek az értéke az ige NONLOCAL|INH|SLASH jegyei között található. Ennek a SLASH jegynek az értékei megjelennek a szerkezetben magasabban is, az őket domináló frázisok NONLOCAL|INH|SLASH vagy NONLOCAL|TO-BIND|SLASH jegyének értékeként. A *Péter, mindenkinek* és *egy könyvet* kifejezések *filler* összetevőként kerülnek a szerkezetbe, LOCAL jegyük értéke megegyezik a fej testvérük NONLOCAL|TO-BIND|SLASH jegyének értékével. A *mindenkinek* és az *egy könyvet* kifejezés ezen kívül kvantifikált összetevő is, így a LOCAL|CONTENT jegyük értéke megjelenik a QSTORE halmazukban. Mivel azonban ezen ige előtti kvantifikált kifejezések csak szűk hatókörűek lehetnek (a náluk magasabban levő kifejezésekhez képest), ez a QSTORE jegy nem kerül be az őket közvetlenül domináló kifejezés kvantor-tárolójába, ehelyett ott a RETR listán tűnnek föl. A QUANTS listán ennek megfelelően a *mindenkinek* kvantora előrébb található, mint az *egy könyvet* kvantora.

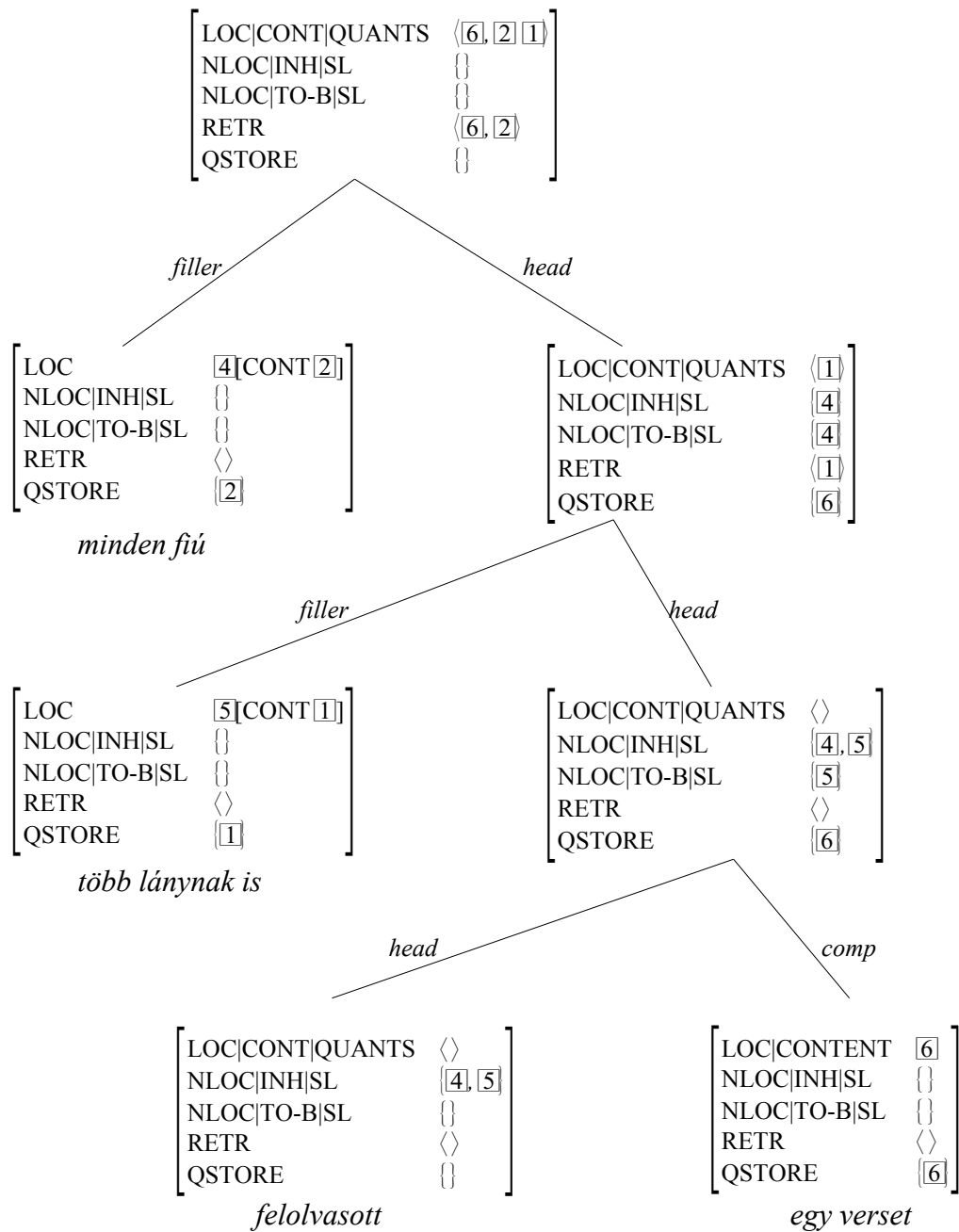
E mondat és mondatszerkezet alapján a keresett szabály, amely a hatókör és a szórend között a magyarban megfigyelhető összefüggést megadja, az lehetne, hogy olyan frázis esetében, amely *filler-head* szerkezetet dominál, a QSTORE jegy értékének az üres halmaznak kell lennie. Ez azt a megállapítást fejezi ki, hogy a kimoztatott összetevők kvantorai nem tárolódhatnak el, hanem rögtön a kvantor-listára, a QUANTS-ra kell kerülniük. Ez a szabály azonban nem megfelelő azokban az esetekben, amelyekben az ige mögött is található kvantifikált összetevő, mégpedig tág hatókörű. Ekkor ugyanis ennek az összetevőnek a kvantorának *filler* összetevő fölött kell kikerülnie a kvantor-tárolóból, vagyis lehet olyan *filler-head* szerkezet, ahol az anya összetevő QSTORE jegyének nem szabad üresnek lennie.

A *Minden fiú több lánynak is felolvasott egy verset* mondat többértelmű. A tárgy lehet szűk hatókörű: ekkor minden fiú minden lánynak más-más verset olvasott fel. Egy másik olvasat szerint a tárgy lehet nagyobb hatókörű, mint a *több lánynak is*, de kisebb, mint az alany: egy-egy fiú mindig ugyanazt a verset olvasta fel a lányoknak (mondjuk a kedvenc versét), de minden egyes fiú másikat. Végül a számunkra érdekes olvasat az, amelyben a tárgy hatóköre nagyobb a másik két kvantifikált kifejezés hatókörénél: van egy olyan vers, amelyre igaz az, hogy minden fiú több lánynak is felolvasta. Ennek az olvasatnak megfelelő szerkezeti leírás látható a (154) ábrán.

A felső *filler-head* szerkezetben az anya QSTORE jegye üres, mint az imént megadott szabályunk el is várja. Azonban az *egy verset* kvantora ([6]) csak ebben a csomópontban kerül a RETR listára, s így a QUANTS listára is, mivel ott csak így kerülhet a *minden fiú* kvantora ([2]) elé. Ehhez

viszont jelen kell lennie a fej kvantor-tárolójában, amely egyben egy *filler-head* szerkezet szülőcsomópontja is. Így tehát nem kielégítő az a szabály, hogy minden *filler-head* szerkezet szülőcsomópontjában a Q_{STORE} jegy értéke az üres halmaz.

(154) Minden fiú több lánynak is felolvasott egy verset. (egy verset > minden fiú)

A keresett szabálynak tehát csak azt kell kimondania, hogy *filler-head* szerkezet esetében a *filler* összetevő Q_{STORE} jegye nem szerepelhet az anya Q_{STORE} jegyei között, azaz

(155) Hatóköri szabály (az ige előtti összetevőkre)

Filler–head szerkezet esetén a szülőcsomópont és a *filler* összetevő Q_{STORE} jegyeinek diszjunktnak kell lenni.

formalizálva

$$\begin{array}{c} [\text{QSTORE } \boxed{1}] \\ | \\ \text{filler} \\ | \\ [\text{QSTORE } \boxed{2}] \end{array} \rightarrow \boxed{1} \cap \boxed{2} = \emptyset$$

Ez az új szabály csak azon összetevők kvantorainak tiltja meg a kvantor-tárolóban maradást, amelyek *filler* összetevőként jelentkeznek a mondatban, az ige utáni, azaz *complement* összetevőknek megengedi azt.

A (155) hatóköri szabály szűrőként viselkedik: nem létrehozza a kívánt szerkezeteket, értelmezéseket, hanem a generált elemzések közül csak azokat minősíti helyesnek, amelyek a szabály által megkövetelt alakúak. A szabály nem tartalmaz semmilyen információt az általa vizsgált összetevők szintaktikai/szemantikai tulajdonságairól.

A (137) példában ismertettem azt a jelenséget, hogy az igt követő kvantifikált kifejezések az ige utáni azonosító fókuszoktól eltérően viselkednek a hatókör-értelmezés szempontjából:

(137) Minden ügynök hiába kereste fel csak Pétert.

Az ige utáni fókusz csak szűk hatókörű lehet, míg az ige utáni kvantor lehet tág hatókörű is. A 3.5. fejezetben láthattuk, hogy a HPSG-ben az a magyarázatra nem szoruló eset, ha egy kvantornak mindkét hatóköri olvasata megvan. A (155) elv a tág hatókörű olvasat lehetőségét tiltja meg a magyarban az ige előtt található kvantorok esetében. Az ige utáni fókuszok esetében szintén szükséges egy ilyen megszorítás: ha egy szerkezetben az egyik összetevőnek az ige ad fókuszjegyet, akkor az összetevő által bevezetett kvantor nem lehet tág hatókörű, azaz nem lehet nagyobb hatókörű, mint a Q_{STORE}-ban később megjelenő kvantorok:

(156) Fókusz-hatóköri elv

Ha egy szerkezetben egy X leány SYNSEM jegyének az értéke azonos az anya F-GIVE listáján szereplő egyik elemmel, akkor X és az anya QSTORE jegyeinek az értéke diszjunkt.

formalizálva

$$\left[\begin{array}{l} \text{SYNSEM|LOCAL|CAT|F-GIVE} \langle \dots, \boxed{1}, \dots \rangle \\ \text{QSTORE } \boxed{2} \end{array} \right]$$

|

$$\left[\begin{array}{l} \text{SYNSEM|LOCAL } \boxed{1} \\ \text{QSTORE } \boxed{3} \end{array} \right]$$

$$\rightarrow \boxed{2} \cap \boxed{3} = \emptyset$$

A fókusz-hatóköri elv kikényszeríti a két QSTORE érték diszjunktágát, ezáltal a $\boxed{3}$ -ban szereplő összes kvantornak szerepelnie kell az anya RETR listáján, és így az anya QUANTS listáján is, ami azt jelenti, hogy a listán nem előzhet meg később megjelenő kvantort. Az elv nem specifikálja, hogy a fókusz komplementum-leányként vagy *filler*-leányként jelenik-e meg. A *filler*-leányként megjelenő fókuszra alkalmazandó (155) hatóköri elv ugyanígy rendelkezik, vagyis az ige előtti fókusz esetében kétszeresen is biztosítottuk a szűk hatókört.

4.6. Topik

A helyes mondatszerkezet kialakításában más szabályok is részt vesznek: ezek a szabályok rendelkeznek arról, hogy a magyarban a topikalizált összetevőknek meg kell előzniük a többi összetevőt. A topikok szintén „kimozgatott” kifejezések, várt helyüktől távol jelennek meg, a sorrendiségükre vonatkozó szabályok így a (155) szabályhoz hasonlóan *filler-head* szerkezetre vonatkoznak. Míg azonban az általunk előbb tárgyalt kvantifikációs szabály az összetevők tulajdonságaival nem foglalkozik, ezeknek a szabályoknak utalniuk kell azok szintaktikai/szemantikai felépítésére is. Például hogy egy topikalizálandó összetevő csak akkor lehet *filler* összetevő, ha a fej $\text{NONLOCAL|INH|SLASH}$ halmaza kizárólag topikalizálandó kifejezést tartalmaz, azaz egy topikalizált összetevő csak akkor jelenhet meg a szerkezetben, ha őt csak topikalizált elemek előzik meg. Azt pedig, hogy egy összetevő topikalizálható/topikalizált-e, vagy a topikalizációt kiváltó/kísérő jegyek közvetlen meglétével lehet jellemezni, vagy pedig az ezen jegyek alapján a mondatszerkezet más szintjén bevezetett absztrakt TOPIK jeggyel. Ezen jegy/jegyek pedig az adott összetevő egyéni szintaktikai/szemantikai jegye/jegyei.

Elfogadva Szabolcsi (1997) és Bródy-Szabolcsi (2001) megállapításait feltételezhetjük, hogy a mondat bal perifériájára kerülő összetevők rendelkeznek olyan jegyekkel, amelyek segítségével a

mondatnak egy RefP–DistP–FP–V szerkezet tulajdonítható. Ezekben az elemzésekben a kifejezések azért mozognak az ige elé, hogy a meglevő REF, DIST és F jegyük ellenőrizve legyen. Ekkor megfogalmazhatjuk azt a szabályt, hogy a referenciális (de nem fókusz) kifejezések csak olyankor jelenhetnek meg *filler* pozícióban, ha más nem referenciális kifejezés nem várakozik már a SLASH jegyek között:

(157) Mondatkezdő topik elve

Egy frázisban REF + jegyű nem fókuszált kifejezés csak akkor lehet *filler* leány, ha az anya SYNSEM|NONLOCAL|INHER|SLASH jegyei között nem szerepel REF – jegyű elem.

formalizálva

$$\left[\begin{array}{l} \text{SYNSEM|NONLOCAL|INHERITED|SLASH}\{ \dots, [\text{REF} -], \dots \} \\ \text{DTRS|FILLER-DTR} \left[\begin{array}{l} \text{REF} + \\ \text{NONLOCAL|INHERITED|FOCUS } \{ \} \end{array} \right] \end{array} \right] \rightarrow \perp$$

5. Argumentumöröklés a magyarban

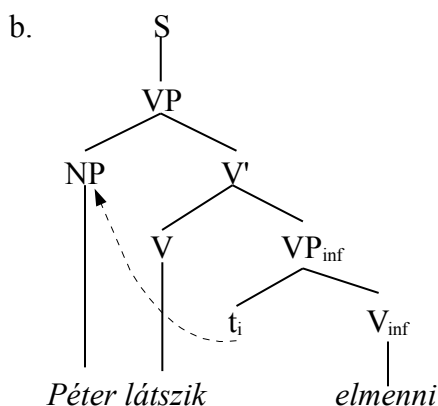
5.1. Az infinitívusz alanya

A 2.2.1.1. fejezetben láthattuk, hogy az infinitívuszt vonzó igék alanya nem lehet akármilyen, hanem az infinitívusz hiányzó alanyának a tulajdonságait is magán viseli. Hagyományos lokális eszközökkel nem lehet egyszerű megoldást kínálni a probléma megoldására. A következő alfejezetben bemutatom, hogy a transzformációs nyelvtanok hogyan kezelik a problémát, majd a Pollard-Sag (1994) által használt leírást ismertetem.

5.1.1. A transzformációs nyelvtanok megoldásai

A transzformációs nyelvtanok (lásd Chomsky 1981) által a problémára adott megoldások nem lokális eszközökkel küszöbölik ki a problémát. A ragozott igék bizonyos fajtái esetében az infinitívusz alanya felmozog a mátrix mondat alanyi vagy tárgyi pozíciójába – ezek az úgynevezett emelő (*raising*, ECM) igék, mint pl. a *látszik*:

(158) a. Péter látszik elmenni

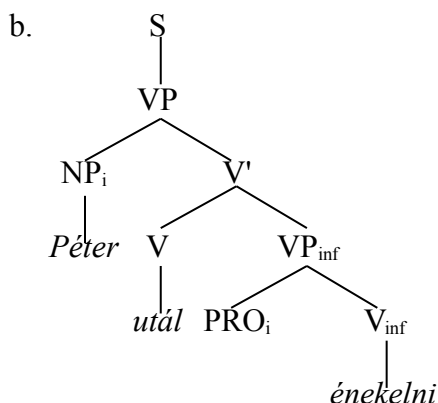

A kimozgatott főnévi csoport tulajdonságai az eredeti pozícióban kerülnek ellenőrzésre, a főnévi igenév így lokális viszonyban áll vele. A mozgatás azonban olyan művelet, amely során pozicionális megkötés van a kimozgatott összetevő és annak nyoma között: a kimozgatott összetevőnek k-vezérelnie kell a nyomát. Ez a megkötés, mint azt láthattuk korábban, megsérti a lokális elvét.

Az úgynevezett kontroll vagy *equi* igék esetében, mint az *elkezd*, vagy az *akar*, a transzformációs nyelvtanok másfajta megoldást nyújtanak. Ekkor az infinitívusz alanya nem maga a

mondatban is megjelenő főnévi csoport, hanem egy PRO, amely hangalakkal nem rendelkezik ugyan, de a főnévi igenév által támasztott igényeknek megfelel. A mátrix kontroll ige pedig rendelkezik egy saját vonzattal, amellyel ő maga áll lokális viszonyban, aminek a beágyazott PRO-val kell koreferensnek lennie:

(159) a. Péter utál énekelni.

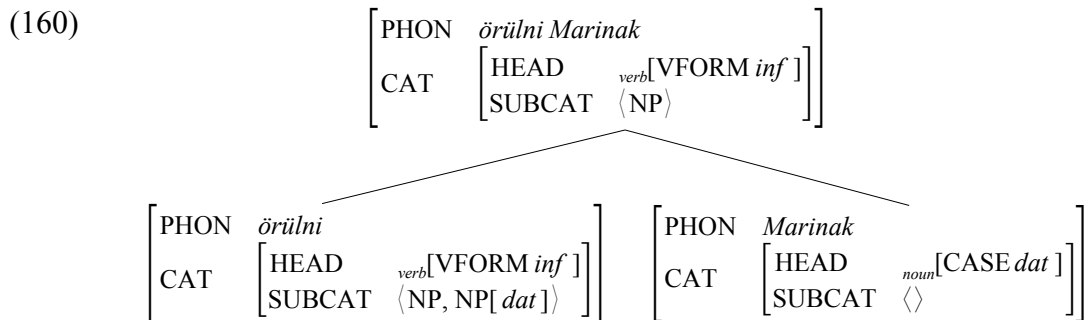

A mátrix ige alanyára és a PRO-ra vonatkozik egy koreferencialitási szabály, amely szintén használja a k-vezérlés fogalmát, tehát ez a megoldás sem megfelelő a lokális elve szempontjából.

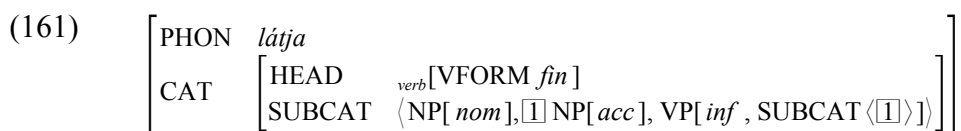
5.1.2. HPSG

Az unifikációs nyelvtanok más módon kezelik a problémát. A GPSG-ben és HPSG-ben nem csak egy előre rögzített, véges halmazból kerülhetnek ki a szintaktikai kategóriák, mivel itt ezek nem atomi egységek, hanem saját belső szerkezettel rendelkező objektumok. A kategóriák így képesek olyan információkat is megjeleníteni, amelyek az összetevős szerkezetben mélyebben megtalálható kifejezésektől származnak. Esetünkben az infinitívuszi igei fejjel rendelkező frázison lehet jelölni, hogy az igei fej milyen tulajdonságokat követel meg az ő saját (a mondatban meg nem jelenő) alanyától. Az infinitívuszi frázist vonzó ige számára így elérhető lesz ez az információ is.

Az angol emelő igeik leírásában (lásd például Pollard-Sag 1994) az emelő ige nem teljes infinitívuszi mondatot vár maga mellé vonzatként, hanem csak infinitívuszi VP-t. Az infinitívuszi VP egy olyan $_{VFORM\ inf}$ jegyű szerkezet, amelyben nincs jelen az ige alanya. Mivel az ige vonzatigénye így nincs teljesen kielégítve, a szerkezet vonzatlistája nem üres, megtalálható még rajta a hiányzó alany elvárt tulajdonságainak a leírása esetspecifikáció nélkül:

Az emelő igék tehát egy ilyen VP-t vonzanak, de nem csak az infinitívuszi VP sematikus leírása szerepel a vonzatlistájukon, hanem a saját alanyuké is, valamint egy csak az emelő igékre jellemző összetevő: az infinitívuszi VP egyelemű vonzatlistájáról átemelt alany. Az egyetlen kikötés ezzel az argumentummal szemben az, hogy az tárgyesetű legyen. A *látja* emelő ige lexikai leírása a következő:

Az igének három vonzata van: az alanya, egy infinitívuszi VP, amelynek a vonzatlistája egyelemű, és egy tárgyesetű kifejezés. A tárgyesetű kifejezésnek meg kell egyeznie az infinitívusz vonzatlistáján levő elemmel, ezt fejezi ki a mindkét helyen meglevő azonos $\boxed{1}$ tag. Ha a lexikailag így jellemzett ige bekerül egy mondatba, akkor egy szűrő ellenőrzi, hogy a testvércsomópontként megjelenő egyéb összetevők megfelelnek-e az ige vonzatlistáján megfogalmazott feltételeknek: az egyik testvére tényleg egy infinitívuszi VP-e, amelynek a vonzatlistája egyelemű, egy másik pedig tényleg egy olyan tárgyesetű kifejezés-e, ami az infinitívusz vonzatlistáján szereplő leírás. Ezek a kizárólag lokálisan elérhető tulajdonságokat ellenőrző szabályok biztosítják, hogy az emelő igét tartalmazó mondatok grammatikusak legyenek.

A kontroll igék lexikai leírásukban különböznek az emelő igéktől. A kontroll igék nem az infinitívusz alanyát örökítik át a saját vonzat-listájukra, hanem tartalmaznak egy saját, önálló vonzatot (ez általában a saját alanyuk), amelynek az infinitívusz alanyával való koreferencialitását várják el:

$$(162) \quad \left[\begin{array}{l} \text{PHON} \quad akar \\ \text{CAT} \quad \left[\begin{array}{l} \text{HEAD} \quad \text{verb}[\text{VFORM } fin] \\ \text{SUBCAT} \quad \langle \text{NP}_{[1]}[nom], \text{VP}[\text{inf}], \text{SUBCAT} \langle \text{NP}_{[1]} \rangle \rangle \end{array} \right] \end{array} \right]$$

A kontroll igék és az emelő igék közötti további különbség még, hogy a kontroll igék jelentésének leírásában szerepel argumentumként az infinitívusz alanyával koreferens alany, az emelő igék viszont semmilyen szemantikai szerepet nem adnak az infinitívusz kiemelt alanyának.

Az itt bemutatott megoldások alkalmazhatók a magyar mondatok elemzése esetén is, így le tudjuk írni a jelenséget kizárólag lokális szabályokkal is.

5.2. Az infinitívuszos szerkezetek általános leírása

Térjünk vissza a 2.2.1.2. fejezetben ismertetett jelenségek leírására. É. Kiss (1989) hívja fel a figyelmet arra, hogy az infinitívuszi kifejezést is tartalmazó mondatok mutatnak csak egyszerű mondatokra jellemző tulajdonságokat is, de megfigyelhetők bennük olyan jelenségek is, amelyek az összetett mondatként való elemzést teszik szükségessé.

Az összetett mondatként való elemzés azt jelenti, hogy a mondatban a főnévi igenév egy külön mondat igéjeként viselkedik, saját (láthatatlan) alannyal, vonzatokkal. A teljes mondat így két, egymásnak alárendelt mondatkategóriát tartalmaz: a ragozott igei fejű mondatot, valamint az infinitívuszi fejű mondatot, mint a ragozott ige vonzatát. Ekkor a teljes mondatban elkülönülve egyetlen összetevőt alkotnak az infinitívusz és az argumentumai. Az infinitívuszos mondatok összetett-mondatságára utaló jel lehet, ha az infinitívusz környezetében olyan funkcionális pozíciót találunk, amely csak mondatokban található meg.

Bobaljik (2004) számba veszi az infinitívuszi szerkezeteket tartalmazó mondatokat leíró elméleteket, és három különböző megközelítési módot azonosít. Az egyik megoldási mód az újraelemzés, amely szerint az infinitívuszos szerkezet kialakítása után annak a külső határai eltűnnek, s így az infinitívuszos szerkezetet alkotó összetevők a mátrix mondatba kerülnek. Ettől eltérő megoldást nyújtanak a mozgatószó megközelítések, ahol az infinitívuszi szerkezetből az összetevők egyenként kiemelődnek a mátrix mondatba. A harmadik csoportba azok az elméletek tartoznak, amelyekben a mátrix ige öröklí az infinitívusz argumentumait, így sohasem alakul ki infinitívuszi szerkezet, hanem az összetevők rögtön a végső helyükön jelennek meg.

Az 5.2.1. fejezetben a magyar infinitívuszos szerkezetekre vonatkozó adatok bemutatására és az egyszerű mondati, valamint az összetett mondati jellemzők ismertetésére kerül sor. Ezután az

5.2.2. szakaszban előbb É. Kiss Katalin újraelemzéses elméleteit, valamint Szécsényi Krisztina mozgató megoldását ismertetem. Az 5.2.3. fejezet tartalmazza az általam javasolt, a magyar nyelvre még nem alkalmazott argumentumörökléses megközelítési módot.

5.2.1. Az infinitívuszt tartalmazó mondatok kétarcúsága

5.2.1.1. Az infinitívuszt tartalmazó mondatok egyszerű mondatok

Ha egyszerű mondatként kívánjuk az infinitívuszt tartalmazó mondatokat elemezni, akkor az infinitívuszos rész nem önálló mondat, és nem is alkot összetevőt az ige az argumentumaival. Ilyen elemzés szerint a ragozott igének nem egy infinitívuszi fejú mondat a vonzata, hanem csak a pusztá főnévi igenév, valamint azzal egyenrangú vonzatok még az infinitívusz vonzatai is. Így a két ige vonzatai lapos szerkezetet alkotnak. Az egyszerű-mondatságra utaló jel lehet, ha a főnévi igenéven vagy az ő argumentumain olyan műveletek végezhetőek el, amely műveletek csak a ragozott ige argumentumai számára elérhetőek.

Az infinitívuszos mondatok egyszerű mondat jellegét olyan példák támasztják alá, amelyekben az infinitívuszi kifejezés nem különül el feltétlenül a főmondatról, hanem a két rész elemei keveredhetnek:

- (163) a. Pétert akarta Mari az erdőben utolérni.
b. Az erdőben akarta Mari Pétert utolérni.
c. Utolérni akarta Mari az erdőben Pétert.

A (163) példákban az infinitívusz tárgya, határozója, sőt maga a főnévi igenév is a ragozott ige elé, fókuszpozícióba kerül. Ez azonban nem elegendő bizonyíték, mivel hasonló jelenséget tapasztalhatunk alárendelt mondatok esetében is:

- (164) a. A könyvet ígérte meg Péter, hogy odaadja Marinak az erdőben.
b. Az erdőben ígérte meg Péter, hogy odaadja Marinak a könyvet.

Az infinitívusz argumentumai természetesen nem csak fókuszpozícióba kerülhetnek, hanem topik- (165a-b) és kvantorpozícióba is (165c), csakúgy, mint a finit ige argumentumai:

- (165) a. Pétert Mari akarta megijeszteni a pincében.
b. A pincében Mari akarta megijeszteni Pétert.
c. Péter minden búslakodót megpróbált megvigasztalni.

Az infinitívuszos mondatot azonban még ezen jelenségek miatt sem szükségszerű egyszerű mondatnak elemezni, alanyi vagy tárgyi utalószavas *hogy*-kötszavas mellékmondatok esetében ugyanígy kiemelhetünk összetevőket az alárendelt mondatból topik- vagy kvantorpozícióba:

- (166) a. Péterrel Mari várta el, hogy tárgyaljunk.
b. A legtöbb emberrel Péter akarta, hogy tárgyaljunk.

Ugyanakkor nem csak az ige elé kerülhetnek az infinitívuszi résznek az alkotóelemei, hanem a ragozott ige után is keveredhetnek a ragozott ige vonzataival:

- (167) a. Péter óhajtotta Marit megérinteni.
b. Tegnap óhajtotta Marit Péter megérinteni.

A (167a) mondatban az infinitívusz tárgya, a *Marit*, a ragozott igei kifejezés és az infinitívusz közé került. Ez különbözik a (163) és a (165) példától, hiszen az infinitívusz argumentuma nem a ragozott igés mondat operátorpozícióját foglalja el. Ugyanakkor nem utal határozottan arra sem, hogy a mondat egyszerű mondat lenne, hiszen a tárgy pozíciója lehetne az infinitívuszi mondat operátorpozíciójában is.

A (167b) azonban már egyértelműen azt mutatja, hogy a tárgy nem lehet abban a frázisban, amelynek az infinitívusz a feje. Ekkor ugyanis a tárgy és az infinitívusz között található alanynak is ebben a frázisban kellene helyet foglalnia. Az alany azonban egyértelműen nem az infinitívusz argumentuma, hanem a ragozott igéé, mivel a ragozott ige tehet rá tematikus megszorításokat:

- (168) ?Tegnap szeretett volna a pite ropogósra sülni.

Ekkor azonban az alany nem szakíthatja meg azt az összetevőt, amelynek az infinitívusz a feje.

Ha viszont a tárgy és az infinitívusz nem alkot egy összetevőt, akkor az infinitívuszi részt, amelyiknek a tárgy is alkotóeleme, csak úgy elemezhetjük alárendelt mondatnak, ha a (167b) mondatban a tárgyat elmozgatjuk ebből a tagmondatból, kiemelve azt a főmondat ige utáni részébe. Más összetett mondatokban azonban az alárendelt mondatból nem kerülhetnek át összetevők a főmondat ige utáni részébe (168a), csak az ige elé (168b):

- (169) a. *Péter akarta a doktorban, hogy megbízzunk.
b. Péter a doktorban akarta, hogy megbízzunk.

További érv még az alanyi kontrollos szerkezetek egyszerű mondati sajátosságai mellet, hogy bennük a ragozott ige határozottságban egyezik az infinitívusz tárgyával, még ha az nem is a ragozott ige előtt található:

- (170) a. Péter akarta/*akart megtalálni a könyvet .
b. Péter *akarta/akart megtalálni egy könyvet.

Hasonló jelenség megfigyelhető *hogy* kötőszavas mondatok esetében is, de csak ha a tárgy a mellékmondatból a főmondatba kerül:

- (171) a. Péter a könyvet akarta/*akart, hogy Mari megkeresse.
b. Péter egy könyvet *akarta/akart, hogy Mari megkeressen.
c. Péter a sivatagban akarta/*akart, hogy Mari megkeressen egy könyvet.

A (167b) példa meglepte tehát a legerősebb érv a főnévi igenevet tartalmazó mondat egyszerű mondat volta mellett.

5.2.1.2. Az infinitívuszt tartalmazó mondatok összetett mondatok

É. Kiss (1987) rámutat arra is, hogy az infinitívuszt tartalmazó mondatoknak vannak összetett mondati tulajdonságai is, pontosabban, hogy az infinitívusz a feje egy teljes értékű mondatnak.

A magyar mondatoknak vannak olyan pozíciói, amelyek csak mondatokban fordulnak elő. Ezeket a pozíciókat hagyományosan topikpozíciónak, kvantorpozíciónak és fókuszpozíciónak nevezzük. A mondatban mindhárom pozíció megelőzi a mondat ragozott igéjét, és ennek az igének valamely argumentuma található meg benne. Mindhárom pozíciónak megvan a maga sajátos szintaktikai/szemantikai tulajdonsága.

A topikpozíció a mondat elején található és az igének valamilyen referáló, specifikus argumentuma foglalhatja el. Az ide kerülő összetevő a mondat logikai alanyaként funkcionál, a mondat többi része erről a logikai alanyról állít valamit (É. Kiss 1987, É. Kiss 1992, É. Kiss 1998, É. Kiss 2002b).

A mondatban megtalálható topik után foglalnak helyet az úgynevezett kvantorpozícióban az ige kvantifikált argumentumai. Ezt a pozíciót – a topikpozícióhoz hasonlóan – egynél több összetevő is kitöltheti, azonban a topikpozíciótól eltérően a mondatnak ebben a pozíciójában levő elemek sorrendjének a megváltoztatása a mondat értelmezésének a megváltozásához vezet. A kvantorpozícióban előforduló kifejezések ugyanis olyan összetevők, amelyek a mondat jelentését

megadó formulába egy logikai kvantort vezetnek be, és az összetevők sorrendje ezen logikai kvantorok hatókörét, azaz sorrendjét határozzák meg:

- (172) a. Minden előadó több dalt is elénekelt.
b. Több dalt is minden előadó elénekelt.

A (172a) mondatban a *minden előadó* kifejezésnek nagyobb hatóköre van, mint a *több dalt is* kifejezésnek, azaz a mondat olyan szituációban igaz, amelyben az előadók mindegyike egynél több dalt énekelt el, függetlenül attól, hogy különböző előadók által elénekelt dalok között vannak-e azonosak. A (172b) mondatban viszont az *is-es* kifejezésnek van nagyobb hatóköre. Ez a mondat minden olyan szituációban igaz, ahol a dalok között több olyan is található, amelyet minden előadó elénekelt – ez nem volt feltétel az előző mondatnak megfelelő szituációkban.

Kvantifikált kifejezések az ige után is előfordulhatnak. Ekkor a hatókörük nem meghatározott, egyéb megszorításoktól eltekintve lehetnek szűk és tág hatókörűek is:

- (173) c. Több dalt is elénekelt minden előadó.
d. Minden előadó elénekelt több dalt is.
e. Elénekelt minden előadó több dalt is.
f. Elénekelt több dalt is minden előadó.

A (173) mondatok mindegyikének megvan mind a (172a), mind a (172b) olvasata.

A harmadik ige előtti pozíció a fókuszpozíció. Az ide kerülő összetevőknek ez a pozíció fókuszértelmezést ad. Az egyszerű, infinitívusz nélküli mondatban megtalálható fókuszpozícióra az a tulajdonság jellemző, hogy közvetlenül megelőzi az igét, a kettő közé még az ige igekötője sem kerülhet:

- (174) a. Minden előadó csak a *You All Everybody* című dalt énekelt el.
b. *Minden előadó csak a *You All Everybody* című dalt elénekelt.
c. *Csak a *You All Everybody* című dalt minden előadó énekelt el/elénekelt.

Mivel az igét csak egyetlen kifejezés előzheti meg közvetlenül, az ige előtt csak egyetlen fókuszált kifejezés állhat. Állhat viszont az ige után is fókuszértelmezésű kifejezés, de ez a lehetőség csak akkor elérhető, ha az ige előtt is található egy. A posztverbális fókusznak nem kell közvetlenül az ige mellett állnia:

- (175) a. *Minden előadó elénekelt csak a *You All Everybody* című dalt.
 b. Péter énekelt el csak a *You All Everybody* című dalt tegnap a táborban.
 b. Péter énekelt el tegnap a táborban csak a *You All Everybody* című dalt.

Ezek az ige előtti pozíciók különböznek a mondat ige utáni pozícióitól. Az ige utáni pozíciókban ugyanis csak akkor jelenhetnek meg összetevők, ha ők az igének argumentumai. Az ige lexikai leírása megkívánja, hogy bizonyos összetevőkkel együtt szerepeljen a mondatban, és ezen kívánalmakat a kiinduló szerkezetben az ige után levő összetevők elégítik ki. Összetett mondatok esetében, mint amilyen a (169a) példában is található, azért nem kerülhetnek ebbe a pozícióba kifejezések az alárendelt mondatból, mert azok nem argumentumai a főmondat igéjének. Generatív transzformációs terminussal kifejezve az ige argumentumai az ige utáni pozíciókban generálódnak.

Az ige előtti összetevők azonban nemcsak argumentumai az igének, hanem ezen túl valamilyen funkciót is ellátnak; az ige előtti pozíciókat ezért funkcionális pozícióknak nevezhetjük. Funkcionális pozíciók viszont csak mondatokban találhatóak.

É. Kiss (1989) megmutatja, hogy az alanyi kontrollos szerkezetekben az infinitívusz előtt, de még a ragozott ige után megtalálhatóak ugyanezek a funkcionális pozíciók, ezért az infinitívuszi rész is (tag)mondatnak minősítendő³²:

- (176) a. Mindenki szeretné az édesanyját meglátogatni.
 b. Mindenki szeretne mindent megtudni a gyilkosságról.
 c. Mindenki szeretne nem más ágyában ébredni reggelente.
 d. Mindenki szeretne csak a tanulmányaival foglalkozni.

A (176a) mondatban az infinitívusz argumentuma az ige előtt topikpozícióban látszik lenni, a (176b) mondatban a tárgy kvantorpozícióban, a (176c, d) mondatokban pedig az infinitívuszt közvetlenül megelőző fókuszpozícióban található az ige tagadott argumentuma, és *csak*-os vonzata.

A (176a) példa azonban nem egyértelmű abban a tekintetben, hogy az infinitívuszt megelőző *az édesanyjával* kifejezés valóban topikpozícióban található-e. Ebbe a pozícióba ugyanis nemcsak a topicalizált kifejezésekre jellemző referenciális, specifikus összetevők kerülhetnek, hanem mások is, még idiómarészletek is:

- (177) Péter nem szeretné a bokáját megütni.

32 Csakúgy, mint a topik-, kvantor- vagy fókuszpozíciót szintén tartalmazó melléknévi és határozói igeneves szerkezetek is:

i. Péter utálja a [minden feladatot csak egyszer elmondó] tanárokat.
 ii. Péter igyekezett [minden akadályt csak egyszer felborítva] érni a célba.

A (177) mondatban a tárgyat lehet idiomatikusan értelmezni, ugyanez viszont nem lehetséges ragozott ige előtti „rendes” topikpozícióban:

(178) *A bokáját megütötte Péter.

Nem kizárt, hogy a korábbiakban tárgyaltak szerint a (176a) mondatban a tárgy nem az infinitívusz előtti topikpozícióban található, hanem a ragozott ige utáni argumentumpozícióban.

A (176b) mondat kvantifikált tárgya sem biztos, hogy az infinitívusz előtti kvantorpozícióban található. Mivel az univerzálisan kvantifikált kifejezéseknek nem kötelező kvantorpozícióba kerülniük, a mondat elemezhető úgy is, hogy a tárgy a ragozott ige utáni argumentumpozícióban maradt.

A (176c) és a (176d) mondatokban azonban olyan összetevőket találhatunk az infinitívusz előtt amelyeknek kötelezően fókuszpozícióba kell kerülniük:

- (179) a. Péter nem más ágyában ébredt fel.
b. *Péter felébredt nem más ágyában.
c. Mindenki csak a tanulmányaival foglalkozik.
d. *Mindenki foglalkozik csak a tanulmányaival.

É. Kiss (1996) szerint az ilyen kötelezően fókuszálandó kifejezések csak akkor maradhatnak az ige mögött, ha az ige előtti fókuszpozíciót másik összetevő foglalja el:

- (180) a. Nem Péter foglalkozik csak a tanulmányaival.
b. Csak Péter hívott nem a saját telefonjával.

A (176d) mondatban viszont nincs a ragozott ige előtt semmilyen fókuszált kifejezés, így a mondatot nem lehet egyszerű mondatként elemezni, mivel az ige utáni fókuszált kifejezés nem lehet a ragozott ige mögötti semleges pozícióban. Az infinitívuszt a fókusz-kifejezéssel viszont muszáj mondatnak elemezni, mivel a *csak*-os kifejezés kizárólag az infinitívusz előtt lehet, mögötte nem:

- (181) a. *Mindenki szeretne foglalkozni csak a tanulmányaival.
b. Mindenki szeretne csak a tanulmányaival foglalkozni

A *csak*-os kifejezés tehát az infinitívuszt megelőző fókuszpozícióban található, ez a fókuszpozíció az infinitívuszhoz tartozik, s így az infinitívusz egy fókuszpozíciót is tartalmazó kifejezés, vagyis mondat feje.

A (176) példákban található egyéb infinitívusz előtti kifejezésekről ugyan azt állítottuk, hogy nem szükségszerű, hogy az infinitívusz előtti topik- illetve kvantorpozícióban legyenek, de a fókuszpozíció nyilvánvaló megléte lehetővé teszi a mondatok ilyen elemzését is.

Szécsényi K. (2007; megj. előtt a; megj. előtt b) részletesen megvizsgálja az infinitívuszi szerkezetekben a főnévi igenév funkcionális pozícióiban megjelenő összetevők lehetséges sorrendjeit, és meglepő jelenségeket tapasztal. Az infinitívusz bal periferiáján ugyanis nemcsak a ragozott ige előtt megszokott sorrendben jelenhetnek meg a kifejezések, hanem az infinitívusz és annak fókusza között más összetevő is lehet. Már É. Kiss (1989) is tárgyalja, hogy az igekötő fókusz jelenlétében is az ige előtt maradhat:

(182) Péter szeretné csak kedden meghallgatni az előadást.

Ennél érdekesebb azonban, hogy az igekötőn kívül az infinitívusz más kvantifikált argumentuma is a fókusz és a főnévi igenév közé kerülhet:

(183) Mindenki szeretne csak kedden több előadást meghallgatni.

Nem kerülhet azonban bármilyen kifejezés a fókusz és az infinitívusz közé. Nem kerülhet oda az infinitívusz nem kvantifikált argumentuma (184a) és a mondat alanya (184b), illetve ez utóbbi is csak akkor, ha kvantifikálva van (184c):

- (184) a. *Péter szeretné csak kedden Marit meghallgatni.
b. *Az előadást szeretné csak kedden Péter meghallgatni.
c. Az előadást szeretné csak kedden sok érdeklődő meghallgatni.

Az a jelenség, hogy a fókusznek nem kell közvetlenül az infinitívusz előtt állnia, nem magyarázható azzal, hogy igazából nem is az infinitívusz fókusza, hanem a ragozott ige hátravetett fókusza, hiszen ilyen esetekben nincs megszorítás a posztverbális fókusz és az infinitívusz közötti összetevőre:

(185) Csak Péter próbálta meg csak kedden Marit meghallgatni.

Megfigyelhető még, hogy a fókusz–kvantor–infinitívusz sorrendű kifejezésekben a kvantifikált kifejezés hatóköre kisebb a fókusz hatókörénél, míg ugyanezen összetevők kvantor–fókusz–infinitívusz sorrendjénél a hatókörök ennek pont a fordítottjai:

- (186) a Mindenki szeretne csak kedden több előadást is meghallgatni.
b. Mindenki szeretne több előadást is csak kedden meghallgatni.

A hatóköri különbség bemutatására helyezzük a (186) mondatokat kontextusba! Tegyük fel, hogy egy többnapos fesztiválon a nagy érdeklődésre való tekintettel az előadások több napon egymás után is meghallgathatóak. Ekkor a hallgatóságnak lehetősége van arra, hogy egy-egy előadást többször is meghallgasson. Abban a szituációban, ahol a hallgatóság úgy dönt, hogy kedden lenne a megfelelő nap arra, hogy egynél több előadást is meghallgasson, más napokon viszont csak egyet-egyet, a (186a) mondat hangozhat el. Ha viszont az előadás-hallgatási szándékok úgy alakulnak, hogy az előadások közül több olyan is van, amely nem keltette föl az érdeklődést annyira, hogy kedden kívül máskor is meghallgassanak, akkor a (186b) mondat helyénvaló. Természetesen előfordulhat olyan szituáció is, amikor mind a két mondat elhangzása helyénvaló, de akad olyan is, ahol csak az egyik, vagy a másik.

A kvantifikált kifejezésnek a (186a) példában látható szűk hatókörű olvasata infinitívuszt nem tartalmazó mondatok esetében csak akkor lehetséges, ha az ige utáni pozícióban található:

- (187) Péter csak kedden hallgatott meg több előadást.

Ugyanennek a mondatnak azonban megvan a tág hatókörű olvasata is, ami a (186a) mondatnak nincs meg.

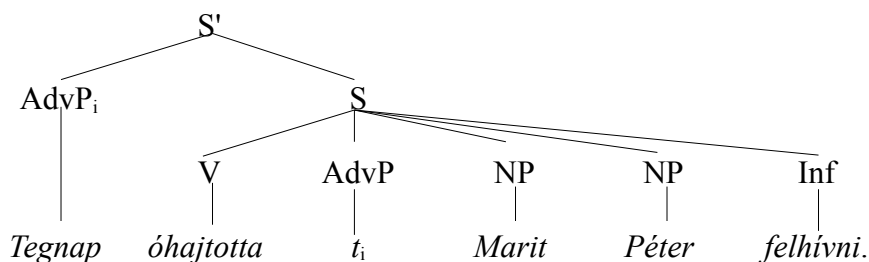
Összefoglalva: az infinitívuszt tartalmazó mondatokban az infinitívusz és az argumentumai összetett mondatokra jellemző tulajdonságokat is mutatnak, az összetevők sorrendje azonban nem feltétlenül azonos a ragozott igés mondatok összetevőinek sorrendjével.

5.2.2. *Transzformációs elemzések*

5.2.2.1. *É. Kiss 1987: párhuzamos elemzés*

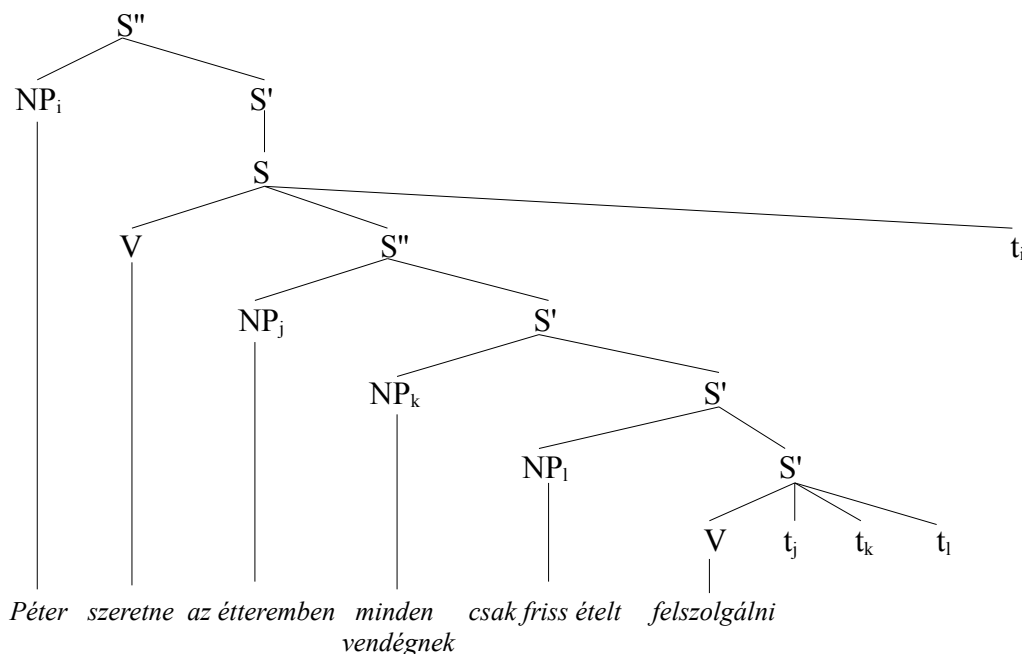
É. Kiss (1987) azt feltételezi, hogy az egyszerű mondatra jellemző tulajdonságokat mutató alanyi kontrollos mondatok elemezhetőek egyszerű mondatként. A (167b) mondat szerkezete az É. Kiss által használt modellben például a következő:

(188)

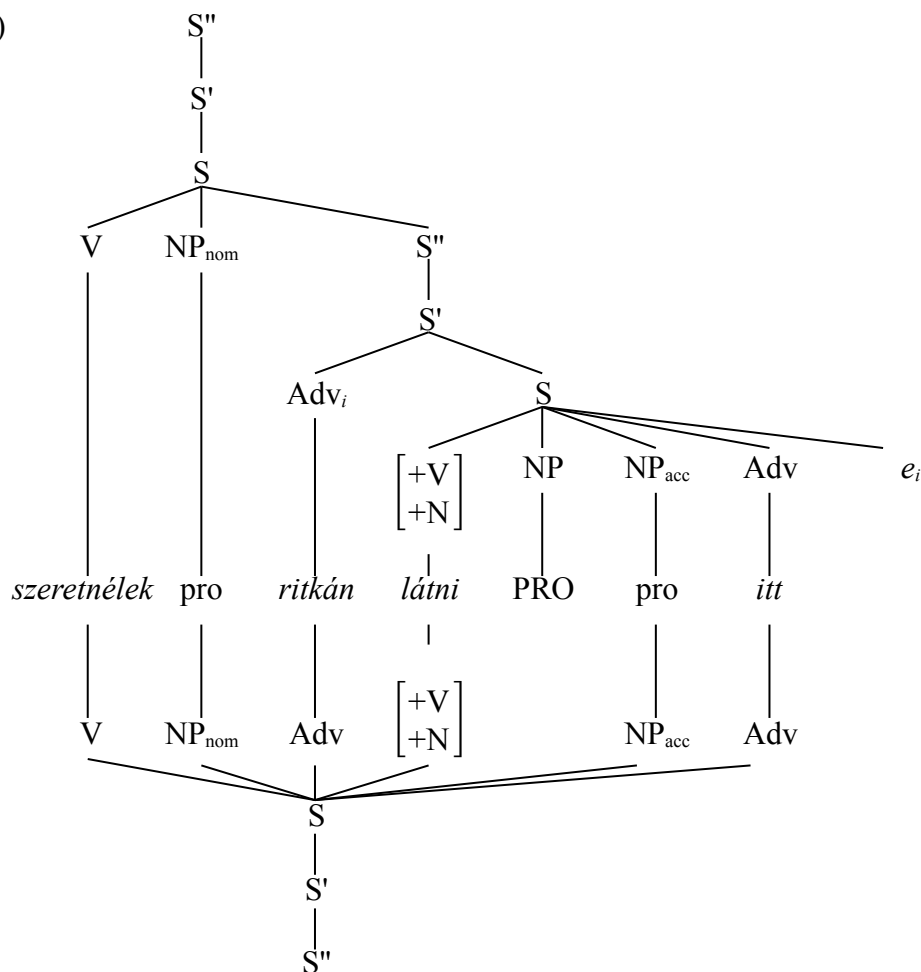
Ugyanakkor, mivel találkozhatunk összetett mondati jellemzőkkel is, É. Kiss (1989) azt állapítja meg, hogy az alanyi kontrollos mondatokat összetett mondatoknak is kell tekinteni. A *Péter szeretne az étteremben minden vendégnek csak friss ételt felszolgálni* mondatnak, amelyben az infinitívusz előtt található topikalizált, kvantifikált és fókuszált összetevő is, É. Kiss elemzése szerint a következő szerkezete lenne:

(189)

É. Kiss (1989) elemzése szerint az alanyi kontrollos mondatok egyaránt mutatnak egyszerű mondatokra jellemző és összetett mondatokra jellemző tulajdonságokat. Ezek a tulajdonságok azonban nem egymástól függetlenül, egymás után jelentkeznek, hanem egyszerre, ezért az ilyen mondatoknak É. Kiss egyszerre tulajdonít egyszerű mondati szerkezetet is és összetett mondati szerkezetet is. Ez a két szerkezet az elemzés során egyszerre létezik (É. Kiss 1989:164):

(190)

Ugyanazon mondatnak egyidejűleg két különböző szerkezetet tulajdonítani azonban nem szerencsés. Mivel a transzformációs nyelvtanokban a mondatok jelentése a mondat szerkezetéből származik, az ilyen mondatokhoz egyszerre két különböző jelentésleírás tartozik.

Szécsényi T. (1997a; 1997b) továbbá megmutatta, hogy ez a megoldás azért sem helyes, mert vannak olyan infinitívuszos mondatok, amelyeket nem lehet így ábrázolni, sem az egyszerű mondati, sem az összetett mondati elemzés nem illik rájuk. Ha ugyanis egyszerre található meg bennük az egyszerű mondatokra jellemző ige utáni argumentumkeveredés és az összetett mondatokra utaló fókuszálás, akkor nem lehet sem az egyszerű, sem az összetett mondat szerkezetét rátelepíteni:

(191) a. Ma még szeretne csak a könyvről beszélni Péter Marival.

b. Péter megtanulta csak az egyik kezével bekötni már az óvodában a cipőjét.

A mondatot nem lehet összetett mondatként elemezni, hiszen akkor nem lehet

megmagyarázni, hogyan került a ragozott ige alanya az infinitívusz és annak egyik argumentuma közé. Ugyanakkor egyszerű mondat sem lehet, mert ebben az esetben az nem magyarázható, hogy a *csak a könyvről* kifejezés miért van fókuszpozícióban.

5.2.2.2. *É. Kiss 1999: újraelemzés*

É. Kiss Katalin 1999-es cikkében, amely a komplex predikátumokról szól, egy a korábbiaktól eltérő megoldást javasol az infinitívuszi mondatok kezelésére.

A főnévi igenév kezdetben egy InfP-t alkot az argumentumaival, vagyis az alanyi kontrollos mondatok egyfajta összetett mondatok. Az InfP valamilyen más ige vonzataként jelenhet meg a mondatban. A É. Kiss azokat az infinitívuszt vonzó igéket vizsgálja, amelyek képesek elragadni az infinitívusz igekötőjét. Ezeket az igéket szokás beférkőző igéknek vagy segédigéknek nevezni a magyarban (Kálmán C. *et al.* 1989). É. Kiss (1999) az igéknek ezt a csoportját könnyű igéknek nevezi.

A könnyű igék É. Kiss (1999) elemzése szerint képesek az általuk vonzott InfP maximális projekciót törölni – vagy transzparenssé változtatni. Ezáltal a főnévi igeneves szerkezet feje, vagyis maga a főnévi igenév, valamint annak argumentumai a könnyű ige argumentumaiként kezdenek el viselkedni: a könnyű ige mögötti pozícióban szabadon keveredhetnek annak saját vonzataival, vagy onnan operátorpozíciókba kerülhetnek.

Az InfP csomópont törlése után az InfP összetevőinek az argumentumpozícióba emelését a *reanalysis*, újraelemzés művelete végzi el:

(192) Újraelemzés (É. Kiss 1999:106)³³

Ha az YP csomópont törölt (vagy transzparens), akkor XP újraanalizálható Z projekciójának közvetlen összetevőjeként egy olyan szerkezetben, amelyben XP közvetlen összetevője Y projekciójának, YP pedig közvetlen összetevője Z projekciójának.

Az újraelemzés művelete kilapítja az addig összetett mondati szerkezetet, s ezáltal egyszerű mondattá alakítja azt.

É. Kiss modellje képes magyarázatot adni arra, hogy az infinitívuszt tartalmazó mondatoknak miért vannak egyszerű mondatokra jellemző tulajdonságaik, de egyúttal lehetőséget biztosít annak leírására is, hogy hogyan keletkeznek az infinitívuszi kifejezésben összetett mondatokra jellemző

33 In a construction in which XP is an immediate constituent of a Y projection, and YP is an immediate constituent of a Z projection, XP is reanalyzed as an immediate constituent of the Z projection if the phrasal boundary YP is deleted (or is made transparent).

pozíciók. A korábbi, É. Kiss (1989) cikkben leírtakhoz képest újítás az, hogy a mondatokhoz nem rendel párhuzamosan két különböző szerkezetet, hanem az összetett mondatot alakítja át egyszerű mondattá az újraelemzés segítségével, és így nem is kaphatunk két különböző jelentést ugyanarra a mondatra.

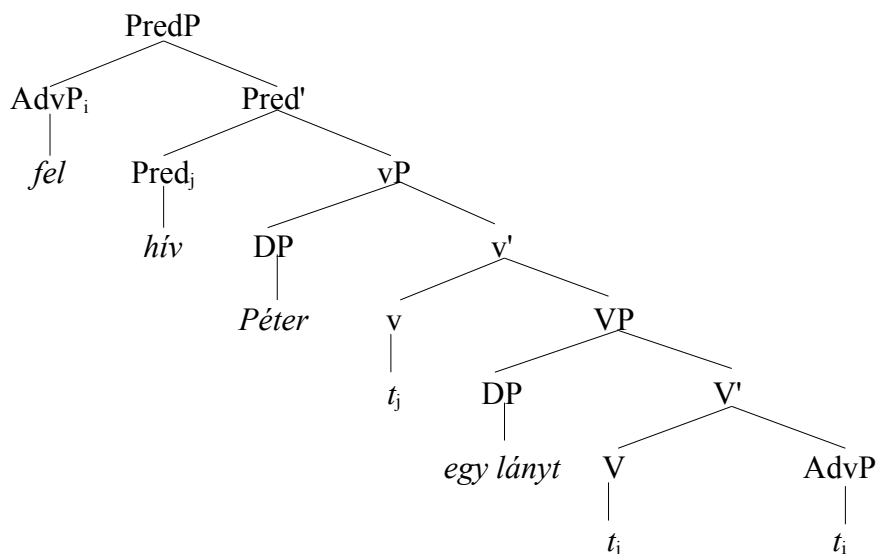
Nagy hiányossága ugyanakkor ennek az elemzésnek, hogy az újraelemzés során elveszítünk minden olyan információt, amely az infinitívusz alárendelt-mondatságából ered. A transzformációs nyelvtanokban az ige előtti topik, kvantor és fókusz-összetevők sorrendjét azoknak a funkcionális projekcióknak a hierarchikus sorrendje határozza meg, amelyben nekik helyet kell foglalniuk. Mivel az újraelemzés ezeket a pozíciókat törli, ezeknek az összetevőknek a sorrendjét nem szabályozza semmi. Azonban láttuk, hogy az infinitívusz előtti mondatszakaszban ezeknek az összetevőknek a sorrendje nem szabad, hanem kötött. É. Kiss elemzése erről a viszonylagos kötöttségről nem tud számot adni.

További hátránya még ennek az elemzésnek, hogy olyan eszközt használ, amely nem illeszkedik szervesen a transzformációs nyelvtanok eszközrendszerébe. A felépített mondatszerkezet-struktúra roncsolásával már meglevő információkat semmisít meg, s ezáltal megszegi a struktúramegőrzés elvét (lásd: Haegeman 1994:6.4.1).

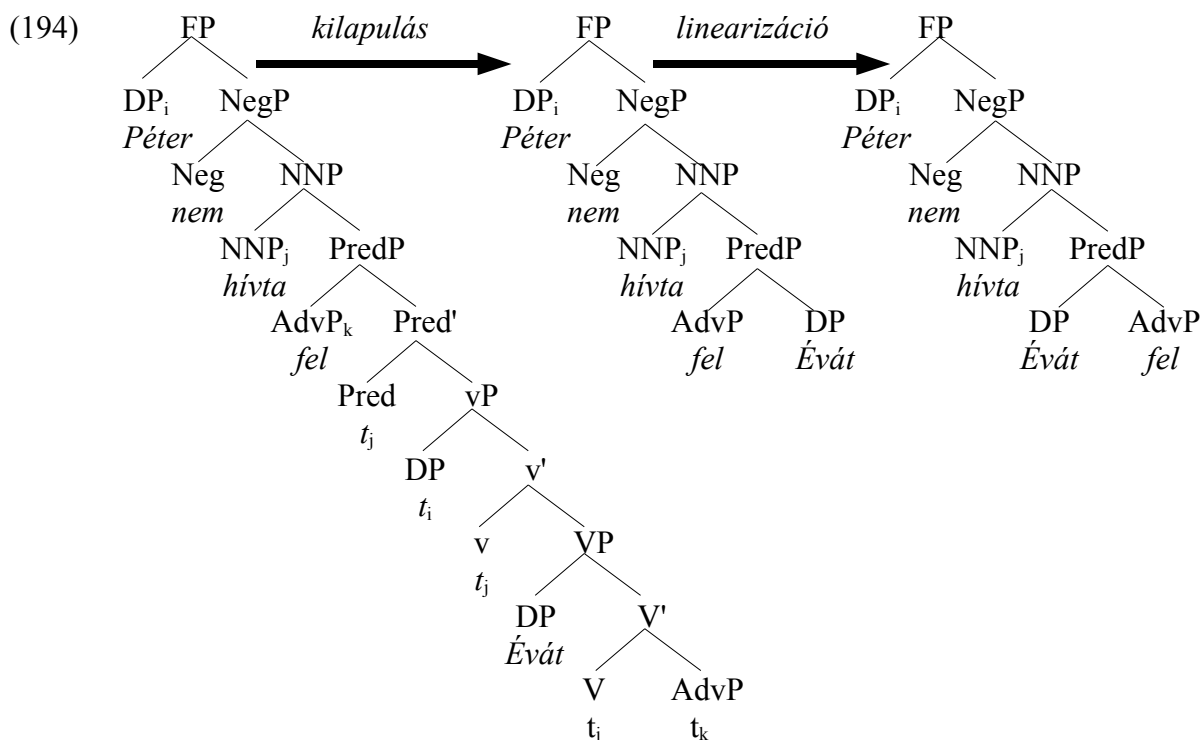
5.2.2.3. *Fázisonként kilapulás és újrarendezés*

É. Kiss Katalin legutóbbi munkáiban (É. Kiss 2007, É. Kiss 2008, É. Kiss megj. előtt) az ige utáni szabad szórendet vizsgálva az újraelemzéshez nagyon hasonló eszközzel vezeti le az ige utáni összetevők lapos szerkezetét. Kezdetben többszintű, hierarchikus igei csoportot feltételez, amelyben az argumentumok az egymásra épülő igei frázisokban egymáshoz képest aszimmetrikusan helyezkednek el. A legalsó igei frázis fejpozíciójában elhelyezkedő lexikai ige fejmozgatással emelkedik a hierarchikus igei kifejezésben egyre magasabbra, így hozva létre azt a szerkezetet, amelyben az ige található az igei rész legelején:

(193)

A **PredP** az ige maximális lexikális kiterjesztése, s ennél fogva Chomsky fáziselméletének Chomsky (2001) szellemében É. Kiss fázishatárának tekinti. Ezután az ige a lexikális fázisból továbbmozog a mondat funkcionális fázisába. Ekkor a mondat lexikális fázisa már nem elérhető többé, annak a szemantikai értelmezése megtörtént. Mivel a lexikai fázisból az ige kimozdult, annak a nem hangzó kópiái, azaz nyomai, valamint annak maximális kiterjesztései törlődnek, így a lexikális fázis kilapul, azaz egyetlen, többfelé ágazó frázissá válik. Ez a lapos szerkezet azután a kiejtés során szabadon linearizálható, átszervezhető:

A kilapult lexikális fázis összetevőinek újrendezését É. Kiss szerint a Behaghel által megállapított növekvő összetevők törvénye biztosítja, amely a mondatösszetevőket azok „fonológiai súlyának” megfelelően próbálja rendezni.

É. Kiss ugyan nem nyilatkozik ezen tanulmányaiban a főnévi igeneves szerkezetekről, de az előző szakaszban ismertetett tanulmány által javasolt újraelemzés és az itt tárgyalt kilapulás feltűnő hasonlósága alapján kiterjeszthetjük a kilapulást az InfP-re. É. Kiss (1999) szerint az újraelemzés akkor történhetett meg, ha az InfP egy könnyű ige vonzata volt. Legutóbbi cikkeiben a kilapulás elindítója az, hogy a lexikális ige egy olyan fejpozícióba mozog, amely a lexikális fázisban található. Ezeket a fejpozíciókat a szakirodalom szintén könnyű igéknek nevezi.

A továbbgondolt kilaposodási feltétel a következő:

- (195) Ha a lexikális igei fejű XP frázist vonzó könnyű igei fejű YP feje lexikális elemmel kitöltött, akkor az XP frázis törlődik, összetevői pedig az YP frázisba „lapulnak”.

Az YP frázis feje akkor lehet kitöltött, ha ott egy odagenerált könnyű ige található, mint például az *akar* vagy a *fog*, vagy pedig akkor, ha oda az XP feje mozog. Az utóbbi változat felelős az egyszerű mondat ige utáni részének a kilapulásáért, az előbbi pedig infinitívuszi szerkezetek egyszerű mondati tulajdonságaiért.

A fáziselmélet szerint a mondatok létrehozása és értelmezése fázisonként történik, ezért az alanyi kontrollos mondatok lapos szerkezetének kialakulása előtt, azaz a kilapulás előtt megtörténik az infinitívuszi frázisban található funkcionális pozíciókban lévő kifejezések kiértékelése. Emiatt az infinitívuszi szerkezet összetett mondati tulajdonságai megmaradnak.

Két felmerülő probléma azonban nem teszi lehetővé az infinitívuszt tartalmazó mondatok ilyen elemzését: a Behaghel-törvény az ige mögötti szabad szórend viszonylagos kötöttségét befolyásoló tendenciákat kiválóan írja le, ugyanakkor nem képes számot adni a funkcionális pozíciók egymáshoz viszonyított elhelyezkedésének szigorúbb szabályairól, mivel ezek az összetevők nem a „fonológiai súlyuknak” megfelelően rendeződnek. Nagyobb probléma azonban, hogy ha az infinitívuszi részben valóban megtalálhatóak az ige előtti funkcionális pozíciók, akkor ezek az infinitívuszi alárendelt mondatnak nem a lexikális fázisában találhatóak, hanem annak a funkcionális fázisában. Ekkor viszont ők, és az infinitívusz után található kifejezések is elérhetetlenek egy későbbi fázisból, azaz nem lapulhatnak bele a ragozott ige utáni mondatszakaszba.

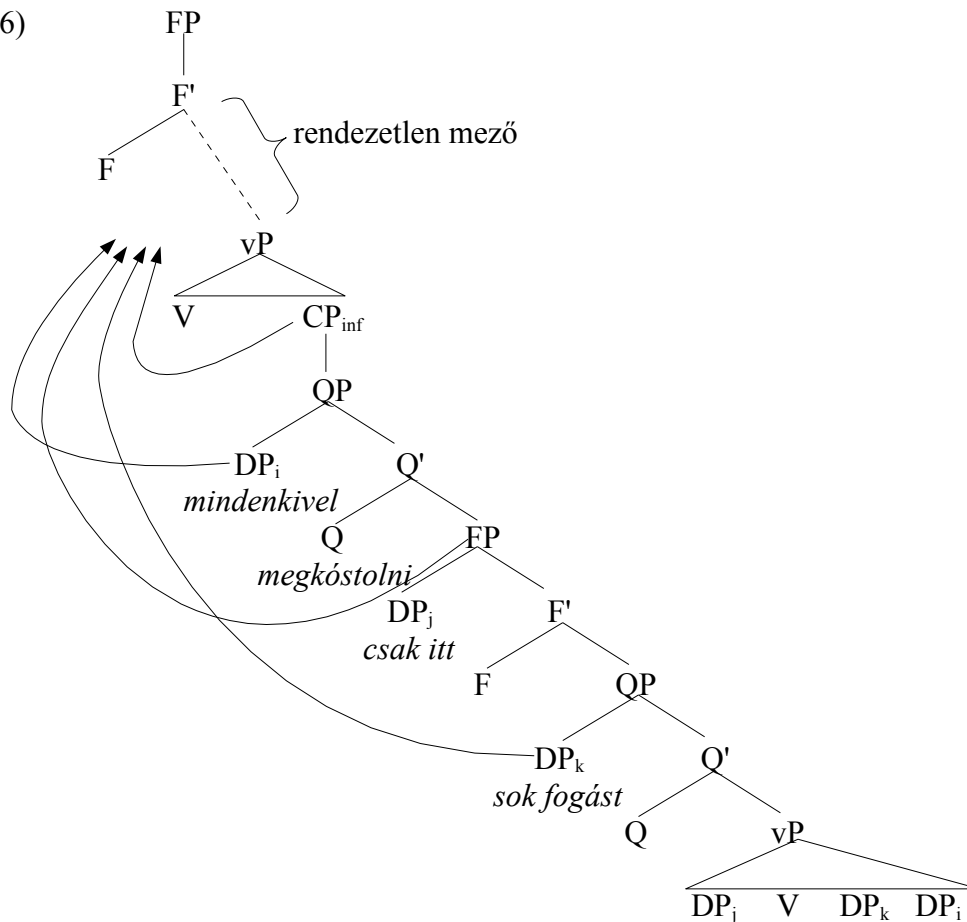
5.2.2.4. Szécsényi K. (megj. előtt): keveredési mezőbe mozgítás parciális rendezéssel

É. Kiss Katalinétól különböző megoldást javasol az alanyi kontrollos mondatok kezelésére Szécsényi Krisztina (megj. előtt a; megj. előtt b). Újraszerkesztés helyett ő olyan összetett mondatnak elemzi az ilyen mondatokat, amelyből az összes összetevő a ragozott igés tagmondat ige utáni pozíciójába mozog. Erre azért van szükség, mert az időjel nélküli mondatban nem lehetséges az esemény időbeli lehorgonyzása (Hinterhölzl 2006).

Szécsényi Krisztina az igei csoportot hierarchikusnak tekinti, és feltételezi, hogy e fölött még egy úgynevezett sorrendezetlen mező helyezkedik el. Az ige argumentumainak a keveredése ebben a mezőben történik. Ebben a feltételezésében követi Surányi (2006) gondolatait, de elképzelhetőnek tartja, hogy az argumentumkeveredés a Koopman-Szabolcsi (1999; 2000) által szintén a hierarchikus VP fölé gondolt engedélyezési pozíciókban történik.

Elemzése szerint az infinitívuszi tagmondatból kimozduló összetevők szintén ebbe a sorrendezetlen mezőbe kerülnek, s itt szabadon keveredhetnek a ragozott ige argumentumaival, vagy innen a ragozott ige elé mozoghatnak tovább operátorpozíciókba: minden F' alatti lexikai elemet tartalmazó DP, az FP és minden, az FP és a CP közötti DP ebbe a mezőbe mozog, valamint még maga a CP is, ha ezek után a lexikális ige még ott található benne:

(196)

A példában az *Péter szeretne mindenkivel csak itt sok fogást megkóstolni* mondat infinitívuszi tagmondatának a szerkezete látható. A tagmondat bal periferiáján található kifejezések hatókörét már ebben a mondatszakaszban meg kell határozni, ezért mozog a főnévi igenév a felső QP fejpozíciójába. Eztán történik először az FP és a CP kiürítése: először az FP és a CP alatti kvantifikált kifejezés (vagyis a QP specifikálójában található DP) mozog a rendezetlen mezőbe, majd a kiüresedett FP kerül ugyanoda (a fókuszált DP csak az FP részeként mozoghat a fókuszértelmezés miatt), legvégül pedig maga a CP_{inf} kerül kimozgatásra, mivel található még benne lexikális elem, a főnévi igenév.

Mivel az infinitívuszi tagmondat operátor pozícióiban található kifejezések elemzése ezzel megtörtént, azoknak olyan pozícióba kell kerülniük, amelyből leolvasható a (főnévi igeneves tagmondatban meghatározott) hatókörük, azaz ahol a DP_i (*mindenkivel*) k-vezérli a FP (*csak itt*) és a DP_k (*sok fogást*) összetevőt, FP k-vezérli DP_k-t, és végül ezek mindegyike k-vezérli az infinitívuszt tartalmazó CP-t. A ragozott ige saját argumentumai szintén ebbe a rendezetlen mezőbe kerülnek, de mivel az ő hatóköreik még csak később lesznek meghatározva, ők bárhol megjelenhetnek a már

említett összetevők között, kivéve azt az esetet, amikor az infinitívuszi tagmondatban a fókuszált kifejezésen kívül semmilyen más összetevő nincs funkcionális pozícióban, mert ekkor az FP az ő fejpozíciójában található infinitívusszal együtt kerül a rendezetlen mezőbe, vagyis közéjük nem kerülhet semmi.

5.2.3. *A magyar infinitívuszi szerkezetek a HPSG-ben*

5.2.3.1. *Az argumentumöröklés lehetőségei a HPSG-ben*

Az infinitívuszos szerkezetek egyszerű mondati tulajdonságainak magyarázatához a HPSG-ben nem szükséges mozgásokat feltételezni. A leírandó jelenség az, hogy miként válnak az infinitívusz argumentumai a ragozott ige argumentumaivá. Az 5.1.2. fejezetben láthattuk, hogyan örökölheti lokális eszközökkel a ragozott ige az infinitívusz alanyát. Ezt fogjuk általánosítani: olyan eszközöket vezetünk be, amelyek segítségével nemcsak az alany, hanem az infinitívusz bármely más vonzata is, sőt az összes argumentuma a ragozott ige argumentumává válhat.

Az ige – és ugyanígy bármilyen lexikai egység – argumentumait többféleképpen csoportosítva találjuk meg a szótári leírásban. Az ARG-ST jegy a lexikálisan rögzített vonzatait sorolja fel, a DEPS jegy értéke ezeken kívül még a lexikai egységet módosítani képes adjunktumokat is tartalmazza, végül a COMPS jegy a DEPS lista azon elemeit tartalmazza, amelyek a lexikai egység mellett, annak komplementumaként megjelennek. Ezeknek a jegyeknek az értéke egy-egy *synsem* típusú AVM-ekből álló lista. Mivel a listák szintén felírhatóak jegy-érték mátrixként, nincs semmi akadálya annak, hogy az ige ne csak egy elemet örököljön a listáról, hanem magát a teljes listát.

A (33) példában láthattuk, és a (197)-ben megismételjük, hogy hogyan lehet a listákat AVM-ként megadni:

(197) Az α típusú elemeket tartalmazó $\langle a, b, c \rangle$ lista részletesen kifejtve

$$\text{list}(\alpha) \left[\begin{array}{l} \text{FIRST} \quad \alpha a \\ \text{REST} \quad \left[\begin{array}{l} \text{FIRST} \quad \alpha b \\ \text{REST} \quad \left[\begin{array}{l} \text{FIRST} \quad \alpha c \\ \text{REST} \quad \text{elist}(\alpha) \end{array} \right] \end{array} \right] \end{array} \right] \right]$$

Az *elist*(α) egy speciális atomi altípusa a *list*(α) típusnak.

Egy lista egyetlen elemének egy másik listába való becsatolását mutatja a (198) példa, ahol a két lista elemei mind α típusúak, azaz a FIRST jegyek értéke α típusú, az F1 és az F2, valamint a REST jegyek pedig *list*(α) típusúak:

$$(198) \text{ a. } \begin{bmatrix} \text{F1} & \langle \boxed{1} a, b, c \rangle \\ \text{F2} & \langle d, \boxed{1}, e \rangle \end{bmatrix}$$

$$\text{b. } \begin{bmatrix} \text{F1} & \begin{bmatrix} \text{FIRST} & \boxed{1} a \\ \text{REST} & \begin{bmatrix} \text{FIRST} & b \\ \text{REST} & \begin{bmatrix} \text{FIRST} & c \\ \text{REST} & elist(\alpha) \end{bmatrix} \end{bmatrix} \end{bmatrix} \\ \text{F2} & \begin{bmatrix} \text{FIRST} & d \\ \text{REST} & \begin{bmatrix} \text{FIRST} & \boxed{1} \\ \text{REST} & \begin{bmatrix} \text{FIRST} & e \\ \text{REST} & elist(\alpha) \end{bmatrix} \end{bmatrix} \end{bmatrix} \end{bmatrix}$$

Látható, hogy a listák elemeinek az átemeléséhez a megfelelő FIRST jegyek értékeit kell összecímkezni. Ugyanolyan típusú listák, vagy lista részek egymás után kapcsolása esetében pedig nem a FIRST jegyek, hanem a REST jegyek kapnak ugyanolyan címkét:

$$(199) \text{ a. } \begin{bmatrix} \text{F1} & \boxed{1} \langle a, b, c \rangle \\ \text{F2} & \langle d, e \rangle \oplus \boxed{1} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \text{F1} & \langle a, b, c \rangle \\ \text{F2} & \langle d, e, a, b, c \rangle \end{bmatrix}$$

$$\text{b. } \begin{bmatrix} \text{F1} & \boxed{1} \begin{bmatrix} \text{FIRST} & a \\ \text{REST} & \begin{bmatrix} \text{FIRST} & b \\ \text{REST} & \begin{bmatrix} \text{FIRST} & c \\ \text{REST} & elist(\alpha) \end{bmatrix} \end{bmatrix} \end{bmatrix} \\ \text{F2} & \begin{bmatrix} \text{FIRST} & d \\ \text{REST} & \begin{bmatrix} \text{FIRST} & e \\ \text{REST} & \boxed{1} \end{bmatrix} \end{bmatrix} \end{bmatrix}$$

A példából látszik, hogy egy meglevő listának csak a végét (az n -edik elemtől az utolsóig, de $n=1$ is lehetséges) csatolhatjuk egy másik lista végéhez.

A most bemutatott művelet lehetővé teszi számunkra, hogy egy lexikai elemnek ne csak előre rögzített argumentumai lehessenek, vagy hogy ne csak egyetlen nem specifikált elemmel bővítsük az argumentumok listáját, hanem azt is, hogy előre meg nem határozott számú új elemmel egészítsük ki a lexikailag rögzített argumentumlistáját. Az infinitívuszi szerkezetek helyes leírásához éppen ilyen eszközre van szükségünk! Az alanyi kontrollos szerkezeteknek vannak egyszerű mondati tulajdonságaik, ezért a legegyszerűbben úgy lehet őket leírni, hogy az infinitívuszt vonzó ige argumentumának tekintjük a saját argumentumait, köztük az infinitívuszi igét is, valamint az infinitívusz argumentumait is.

A német modális segédigék leírására Hinrichs-Nakazawa (1990) ilyen argumentumöröklést javasol az általa halmazértékűnek tekintett SUBCAT jegyek esetében (idézi Kiss 1994:102):

$$(200) \quad [\text{SYN}|\text{LOC}|\text{CAT}|\text{SUBCAT} \{ V[\text{SUBCAT } \boxed{1}] \} \cup \boxed{1}]$$

Kathol (1994) a német passzív szerkezetek leírásában használ hasonló megoldást a *werden* passzív segédige esetében (Kathol 1994:246):

$$(201) \quad \left[\begin{array}{ll} \text{SUBJ} & \langle \text{NP}[\text{nom}]_{\boxed{1}} \rangle \\ \text{COMPS} & \boxed{2} \oplus \left\langle V \left[\begin{array}{ll} \text{VFORM} & \text{part ii} \\ \text{SUBJ} & \langle \text{NP} \rangle \\ \text{COMPS} & \langle \text{NP}[\text{acc}]_{\boxed{1}} \oplus \boxed{2} \rangle \end{array} \right] \right\rangle \end{array} \right]$$

Hasonlóan elemzi Pollard (1994) is a német passzív szerkezeteket.

Ezekben a példákban az argumentumöröklés a valenciajegyek terminusaival vannak megfogalmazva: az ige SUBCAT (vagy COMPS) listája előáll néhány saját elem, valamint az egyik elem SUBCAT (COMPS) listájának (vagy annak egy részének) a konkatenációjaként. Mivel azonban elemzésemben az argumentumok nem csak egyetlen listán vannak jelen, hanem többféle argumentumlista is szerepel a leírásokban, nem ez az egyetlen lehetséges módja az argumentumöröklésnek.

Gosse Bouma a holland adjunktumok hatókörét vizsgáló cikkében (2003) háromféle listán tárolja az argumentumokat. Az ARG-ST listán a lexikailag rögzített, vonzat(szerű) argumentumok találhatóak. A DEPS lista tartalmazza ezeken kívül még a fejet módosító adjunktumokat is. Az ARG-ST lista és a DEPS lista értékeinek a viszonyát a (76) példában már bemutatott lexikai megszorítás szabályozza:

$$(76) \quad \text{word} \rightarrow \left[\begin{array}{ll} \text{HEAD} & \boxed{2} \\ \text{DEPS} & \boxed{1} \circ \text{list}([\text{MOD}[\text{HEAD} \boxed{2}]] \\ \text{ARG-ST} & \boxed{1} \end{array} \right]$$

A holland mellékmondatokban a vonzatok, vagyis az ARG-ST listán szereplő elemek a listán elfoglalt helyük szerint rendeződve jelenhetnek meg az igei fej mellett, vagyis a holland mondat szerkezet kötött szórendű. Az adjunktumok viszont bárhol előfordulhatnak a vonzatok között, ezért Bouma az adjunktumokat nem az ARG-ST lista mögé csatolja a konkatenáció

műveletével, hanem azok közé keveri a 13. lábjegyzetben leírt $\circ$ szekvenciaegyesítés műveletével.

A harmadik argumentum-lista, amelyet Bouma (2003) használ, igazából nem is egy lista, hanem kettő: a SUBJ és a COMPS valenciajegyek. A DEPS lista és a valenciajegyek értékei közötti relációt a következő lexikai megszorítás szabályozza:

$$(202) \quad {}_{word}[\text{HEAD} \quad \text{verb}] \rightarrow \left[\begin{array}{ll} \text{SUBJ} & \langle [1] \rangle \\ \text{COMPS} & [2] \\ \text{DEPS} & \langle [1] \rangle \oplus [2] \end{array} \right]$$

Az argumentumöröklés nála nem a valenciajegyek között történik hanem az infinitívuszt vonzó ige ARG-ST jegye és az infinitívuszt COMPS jegye között. A *moeten* 'kell' segédige releváns részeinek a leírása a következő (Bouma 2003:23 példa):

$$(203) \quad \left[\begin{array}{ll} \text{PHON} & \text{moeten} \\ \text{HEAD} & \text{verb} \\ \text{ARG-ST} & \langle [\text{HEAD}_{noun}[\text{CASE} \text{nom}]]_i \rangle \oplus [1] \oplus \left\langle {}_{word} \left[\begin{array}{ll} \text{HEAD} & \text{verb}[\text{VFORM} \text{inf}] \\ \text{SUBJ} & \langle [i] \rangle \\ \text{COMPS} & [1] \end{array} \right] \right\rangle \end{array} \right]$$

Az infinitívusznak a COMPS listája kerül át a segédige argumentumai közé. Azért nem az ARG-ST jegyének az értéke, mert az még nem tartalmazza az adjunktumokat, s így azok elvesznének. Nem is a DEPS jegy értéke, mert az tartalmazza ugyan az adjunktumokat is, de nincsen kiemelve belőle az alany. Amihez pedig csatoljuk az infinitívuszt COMPS listáját, az a segédige ARG-ST listája, mivel csak ekkor felelhet meg a kapott lexikai egység a (76) és a (202) lexikai megszorításoknak, és így illeszthetünk még közéjük a segédigét módosító adjunktumokat. Így viszont az infinitívuszt argumentumai a segédige vonzatai között szerepelnek.

5.2.3.2. Argumentumöröklés a magyarban

Az infinitívuszt nem tartalmazó mondatok szerkezetének konfigurációs leírásánál az ige kívül kétféle összetevőt szerepeltettünk: az ige testvéreként megjelenő komplementumokat (amelyeket az ige a COMPS listáján található elemekkel azonosítottunk), és az így kapott kifejezéshez balról egyesével *filler*-leányként csatlakozó összetevőket. Az ige COMPS listájáról a *filler*-összetevőként azonosított elemek hiányoztak.

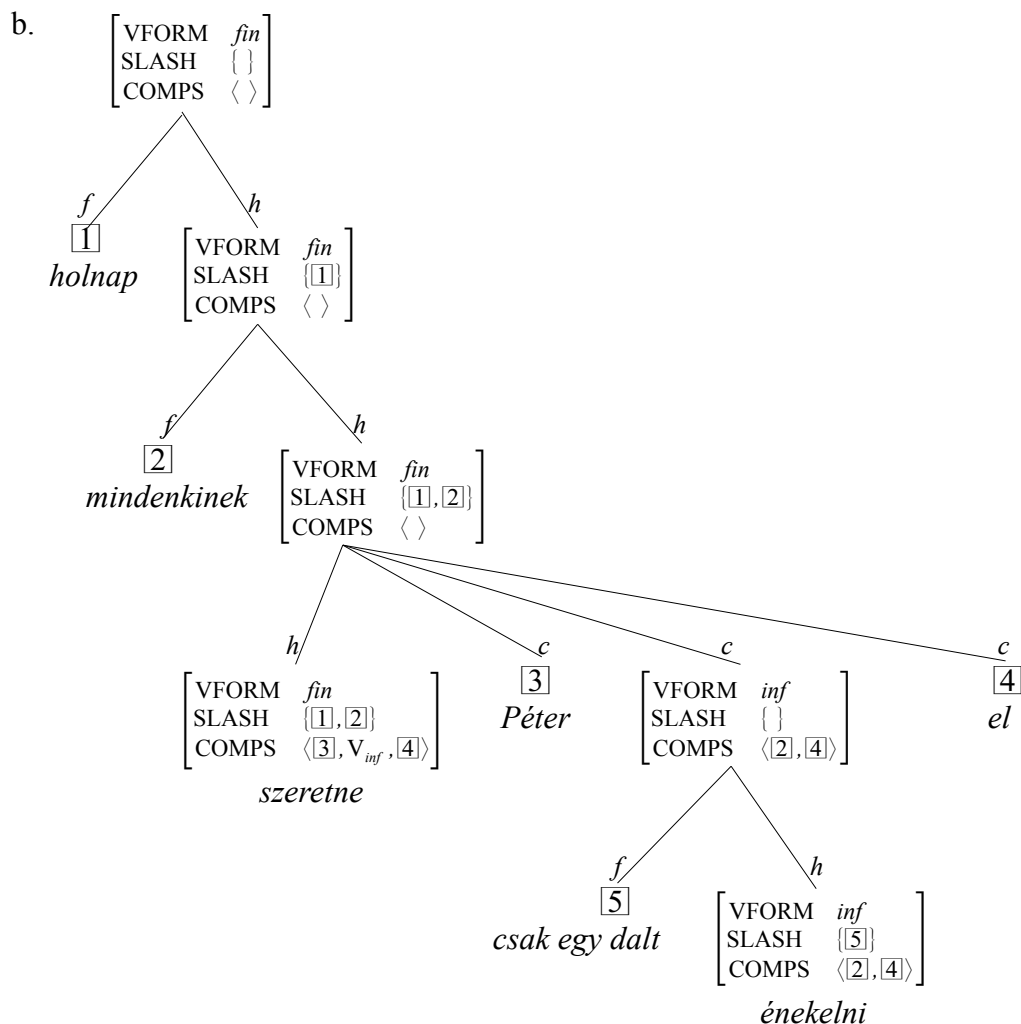
Az infinitívuszos szerkezetek vizsgálata során megállapítottuk, hogy mivel az infinitívusznak

lehet saját fókusza és kvantora, ezért összetett mondati tulajdonságúnak tekinthető. Az infinitívusz azon argumentuma viszont, amely nem az infinitívusz saját fókusza vagy kvantora, a ragozott ige argumentumaként viselkedik, a ragozott ige utáni mondat-szakaszban bárhol megjelenhet, sőt onnan a mondat élére is kerülhet, az infinitívusz nem-fókusz és nem-kvantor argumentumai tehát öröklődnek a ragozott igére. Mivel ezek pontosan azok az argumentumai az infinitívusznak, amelyek annak COMPS listáján jelennek meg, és – ha nem infinitívuszlal lenne szó – komplementum–testvérei lennének, az argumentumöröklésnek azt a változatát alkalmazzuk a magyar nyelv leírásánál, amelyet Bouma (2003) is javasol.

Az általam javasolt mondat szerkezet a következő: az infinitívusz ugyanolyan argumentumlista-szerkezettel kerül ki a szótárból, mint a ragozott ige. A DEPS lista tartalmazza az ige lexikailag meghatározott vonzatait, valamint az adjunktumait. A DEPS lista némelyik eleme fókuszként vagy kvantorként (esetleg topikként) jelölődik meg, miáltal megjelenik az infinitívusz SLASH jegyei között. A DEPS lista maradék része átkerül az infinitívusz COMPS listájára. Az infinitívusz ezután egyenként *filler–head* szerkezetet alkot a SLASH listán levő argumentumaival, de a COMPS listája mindeközben érintetlen marad. Az így kialakult szerkezetben szerepel az infinitívusz, valamint minden olyan kifejezés, amellyel az *filler–head* szerkezetet alkot, miközben benne egyetlen komplementum–leány sem jelenik meg.

Az infinitívuszt vonzó ige ARG-ST jegyei között szerepel a saját alanya, egy olyan infinitívusz, amelynek a SLASH jegyei üresek, valamint ugyanennek az infinitívusznak a COMPS listája. A kapott összetevős szerkezet a következő:

(204) a. Holnap mindenkinék szeretne Péter csak egy dalt énekelni el

Mielőtt nekilátnánk a (204) példában látható mondatszerkezetet létrehozó szabályok és elvek megfogalmazásának, vizsgáljuk meg, hogy vajon melyik részét öröklí a ragozott ige a infinitívusz COMPS listájának, és hogyan.

Az 5.1.2. fejezetben az emelő és a kontroll igéket úgy elemeztük, hogy azok hivatkoztak az infinitívuszi vonzatuk alanyára. A két igitípust éppen az különböztette meg egymástól, hogy miképpen hivatkoznak erre az alanyra. Az emelő igék, mint amilyen a *látja* vagy a *fog*, az infinitívusz SUBCAT listájának a legelső elemére egészében hivatkozott, azt átemelve a saját SUBCAT listájának a második helyére:

$$(205) \quad \left[\begin{array}{l} \text{PHON} \quad látja \\ \text{CAT} \quad \left[\begin{array}{l} \text{HEAD} \quad \text{verb}[\text{VFORM } fin] \\ \text{SUBCAT} \quad \langle \text{NP}[nom], \boxed{1} \text{NP}[acc], \text{VP}[inf, \text{SUBCAT} \langle \boxed{1} \rangle] \rangle \end{array} \right] \end{array} \right]$$

A kontroll igék ezzel szemben csak a saját és az infinitívusz alanyának a koreferenciáját követelték meg:

$$(206) \quad \left[\begin{array}{l} \text{PHON} \quad akar \\ \text{CAT} \quad \left[\begin{array}{l} \text{HEAD} \quad \text{verb}[\text{VFORM } fin] \\ \text{SUBCAT} \quad \langle \text{NP}_{\boxed{1}}[nom], \text{VP}[inf, \text{SUBCAT} \langle \text{NP}_{\boxed{1}} \rangle] \rangle \end{array} \right] \end{array} \right]$$

Az viszont közös volt a két infinitívuszt vonzó igében, hogy mindkettőt úgy írtuk le, hogy az infinitívuszi vonzatának egyetlen elemből kell, hogy álljon a SUBCAT listája. Ez a leírás azt az – az angol nyelvben egyébként helyes – elemzést támogatja, amely szerint az infinitívusz az alanyon kívüli argumentumaival egy összetevőt alkot. Láthattuk azonban, hogy a magyarban ez nincs teljes mértékben így; a magyarban az infinitívusz csak a bal perifériáján megjelenő kifejezésekkel alkot egy összetevőt. A többi argumentumát, vagyis azokat, amelyeket a COMPS listáján találhatunk, átadja, átörökíti a ragozott igére. Vajon ezen átörökített argumentumok közé kell érteni az infinitívusz alanyát is, vagy az a (205) és a (206) példákban bemutatott módon kerül a ragozott ige látókörébe?

A hagyományos elemzések szerint – itt most ezen a transzformációs elemzéseket értem – az infinitívusznak nincs saját megjelenő alanya, az alany pozícióját egy hangalak nélküli, esetet nem kapó PRO névmás foglalja el, és a Pollard-Sag (1994) által bemutatott megoldás is ennek felel meg. Az *akar* ige leírása egy ilyen alanyi kontrollos–nemalanyi argumentum örökléses rendszer szerint a következő lenne:

$$(207) \quad \left[\begin{array}{l} \text{PHON} \quad akar \\ \text{CAT} \quad \left[\begin{array}{l} \text{HEAD} \quad \text{verb}[\text{VFORM } fin] \\ \text{ARG-ST} \quad \left\langle \text{NP}_{\boxed{1}}[nom] \right. \right. \\ \quad \left. \left. \text{VP}[inf, \text{COMPS} \langle \text{NP}_{\boxed{1}} \rangle \oplus \boxed{2}] \right\rangle \oplus \boxed{2} \right] \end{array} \right] \end{array} \right]$$

Itt az *akar* ige alanya (vagyis az ARG-ST listájának az első eleme) kontrollálja az infinitívusz alanyát (vagyis a COMPS listájának az első elemét), az infinitívusz nem alanyi vonzatai pedig hozzacsatolódnak az *akar* COMPS listájának a végéhez. Ekkor azonban biztosítani kell azt is, hogy az infinitívusz COMPS listájának az első eleme valóban az alany legyen. Erre azért van szükség, mert

különben előfordulhatna, hogy az infinitívusz alanyát például a (144) fókusz kiválasztó lexikai szabállyal fókuszáljuk, amely szabály eltüntetné az alanyt a COMPS lista éléről. Az alanynak a COMPS lista első helyén való maradását biztosíthatjuk azáltal, hogy az *akar* ige lexikai leírásánál az infinitívuszi vonzatának a COMPS listájának az első elemétől megköveteljük azt is, hogy annak alanyesete legyen. Az infinitívusz maga esetjelöletlen alannyal kerül ki a lexikonból, ez csak specifikálná ezt az esetet:

$$(208) \quad \left[\begin{array}{l} \text{PHON} \quad akar \\ \text{CAT} \quad \left[\begin{array}{l} \text{HEAD} \quad \text{verb}[\text{VFORM } fin] \\ \text{ARG-ST} \quad \left\langle \text{NP}_{[1]}[nom] \right. \\ \quad \left. \left. \text{VP}[\text{inf}, \text{COMPS} \langle \text{NP}[nom]_{[1]} \rangle \oplus [2] \right] \right\rangle \oplus [2] \end{array} \right] \end{array} \right]$$

Annak biztosítása, hogy az infinitívuszi vonzat COMPS listájának az első eleme az infinitívusz alanya legyen megtörténhet úgy is, hogy annak nem az esetét ellenőrizzük, hanem azt, hogy az azonos-e az ARG-ST lista (vagy a DEPS lista) első elemével. Ez annak a már ismert elméletnek az alkalmazása lenne, amely szerint az infinitívusz PRO alanyának nincs (és nem is lehet) esete, vagy esetleg egy speciális esettel, a Null Case esettel rendelkezik (Martin 2001):

$$(209) \quad \left[\begin{array}{l} \text{PHON} \quad akar \\ \text{CAT} \quad \left[\begin{array}{l} \text{HEAD} \quad \text{verb}[\text{VFORM } fin] \\ \text{ARG-ST} \quad \left\langle \text{NP}_{[1]}[nom] \right. \\ \quad \left. \left. \left[\begin{array}{l} \text{VFORM } inf \\ \text{ARG-ST} \langle [3], \dots \rangle \\ \text{COMPS} \langle [3] \text{NP}_{[1]} \rangle \oplus [2] \end{array} \right] \right\rangle \oplus [2] \end{array} \right] \end{array} \right]$$

Azonban felmerül a kérdés: valóban szükséges az infinitívusz COMPS listájának az elején az alanynak szerepelni? Nem lehet az infinitívusz fókuszpozíciójában a saját alanya? A választ megkaphatjuk, ha megvizsgáljuk a következő mondatot:

(210) Holnap megpróbálom csak én meglátogatni Pétert.

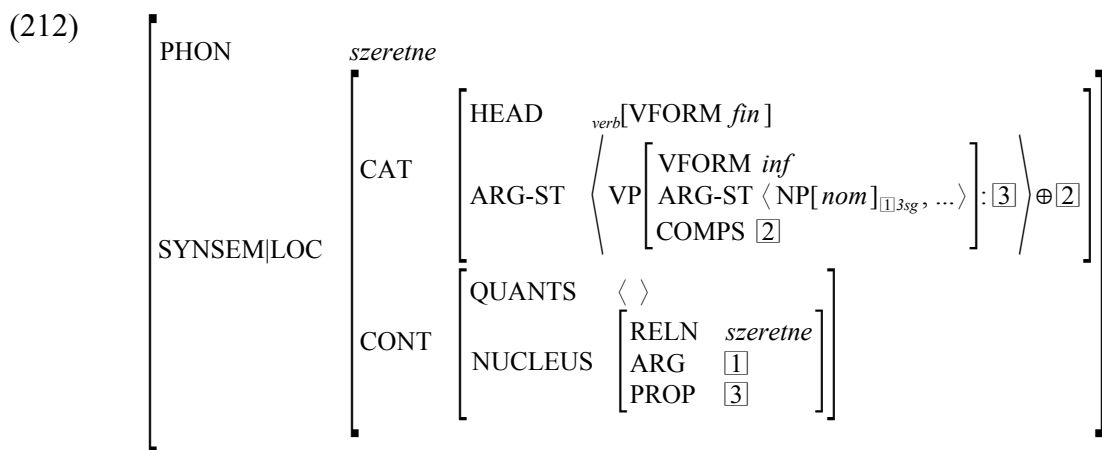
A példában a *csak én* kifejezés egyértelműen az infinitívusz fókuszpozíciójában található, mivel a ragozott ige előtt nincs fókusz. Hasonló példákat hoz Szabolcsi (2008) is, és arra a következtetésre jut, hogy bizonyos esetekben az infinitívusznak is lehet esetragos alanya. Az, hogy az infinitívusznak megjelenhet a saját ragozott alanya, vagyis hogy az infinitívusz előtti

fókuszpozícióban alany található csakis névmási alany esetében megengedett, önálló referenciával rendelkező alany esetében nem:

(211) *Holnap megpróbálja csak Péter meglátogatni Marit.

Mivel az alany maradhat az infinitívusz fókuszpozíciójában is, nem szükséges, sőt nem is szabad a ragozott ige alanyát az infinitívuszi vonzata COMPS listájának az első eleméhez kötni, hanem annak csak az ARG-ST listájához. Ekkor az infinitívusz alanya vagy megmarad az infinitívusz COMPS listáján, és így az infinitívuszt vonzó ige ARG-ST listájára öröklődik automatikusan, vagy pedig az alany az infinitívuszi igével *filler-head* szerkezetet alkot, az infinitívusz fókuszává (vagy kvantorává) válik, és soha nem jelenik meg a ragozott ige ARG-ST listáján. Az infinitívusz alanya mindenképpen csak egyszer jelenik meg a mondatban. Az alany szükséges tulajdonságait az infinitívuszt vonzó ige így is tudja szabályozni lokális eszközökkel.

A *szeretne* ige lexikai leírása tehát a következő:

A *szeretne* kontroll igéhez hasonlóan lehet megadni a *fog* emelő igét is:

Más esetekben az egyeztetés nem figyelhető, sőt tilos:

- (217) a. Péter megy/*megyi(?) elolvasni egy könyvet.
b. Péter megy/*megyi(?) elolvasni a könyvet.

A jelenség összefüggésbe hozható azzal a ténnyel, hogy a határozottsági egyeztetést megkövetelő igéknek létezik tárgyas ragozású alakjuk is, bár abban az esetben természetesen más vonzatkerettel rendelkező (sőt más jelentésű) lexikai egység feleltethető meg a szóalaknak:

- (218) a. Péter fog/*fogja egy könyvet.
b. Péter *fog/fogja a könyvet.

- (219) a. Péter szeretne/*szeretné egy könyvet.
b. Péter *szeretne/szeretné a könyvet.

A határozottsági egyeztetést meg nem engedő igéknek viszont nincs tárgyas ragozású alakjuk.

Azonban a ragozott ige határozottságban nem közvetlenül az infinitívusz tárgyával egyezik. Ha így lenne, akkor az egyeztetés nem függne az infinitívusztól, hanem csak a ragozott igétől és a megjelenő tárgytól. Többszörös infinitívuszos szerkezetek esetében azonban tárgyasan ragozható ige és határozott tárgy esetében sem mindig egyeztetünk:

- (220) a. Péter fog/*fogja menni elolvasni a könyvet.
b. Péter fog/*fogja menni elolvasni egy könyvet.

de

- (221) a. Péter el *fog/fogja akarni olvasni a könyvet.
b. Péter el fog/*fogja akarni olvasni egy könyvet.

A határozottsági egyeztetést a *menni* ige blokkolja, az *akarni* viszont nem. Az infinitívuszt sohasem lehet határozottságra utaló morfémaival ellátni (szemben az alany számára és személyére utaló egyeztetési morfémaikkal), de a tárgyasan nem ragozható igék infinit alakja nem engedi a ragozott ige tárgyas ragozását.

Elemzésem szerint a tárgyasan is ragozható ragozott ige nem a mondatban szereplő tárggyal egyezik határozottságban, hanem az infinitívuszi vonzatával. Az igék ezen elemzés szerint rendelkeznek határozottsági jeggyel, függetlenül attól, hogy az morfémaikusan megjelenhet-e (finit igék esetében), vagy pedig nem (infinit igék esetében). Az egyszerű tárgyas igék tehát rendelkeznek

olyan határozottsági jeggyel, amelynek értékét a tárgyuk határozottsági jegye határozza meg (222). Infinitívuszt nem vonzó tárgyi vonzattal nem rendelkező igéknek ez a jegye megegyezik a határozatlan tárggyal rendelkező igék hasonló jegyével (223).

$$(222) \left[\begin{array}{l} \text{PHON } olvas(ni) \\ \text{LOCAL|CATEGORY} \left[\begin{array}{l} \text{HEAD} \left[\begin{array}{l} \text{VFORM } vform \\ \text{DEF } \boxed{1} \end{array} \right] \\ \text{ARG-ST} \left\langle \text{verb} \left[\begin{array}{l} \text{NP}[\text{CASE } case], \text{NP}[\text{CASE } acc \\ \text{DEF } \boxed{1}] \end{array} \right] \right\rangle \end{array} \right] \end{array} \right]$$

$$(223) \left[\begin{array}{l} \text{PHON } megy(ni) \\ \text{LOCAL|CATEGORY} \left[\begin{array}{l} \text{HEAD} \left[\begin{array}{l} \text{VFORM } vform \\ \text{DEF } indef \end{array} \right] \\ \text{ARG-ST} \left\langle \text{verb} \left[\text{NP}[\text{CASE } case] \right] \right\rangle \end{array} \right] \end{array} \right]$$

A két példában olyan igék lexikai leírását láthattuk, amelyek nem specifikáltak finitség szempontjából (VFORM *vform*), ezért alanyuk száma, személye és esete sem meghatározott (CASE *case*).

Annak a tárgyasan ragozható igének, amelynek infinitívuszi vonzata is van, hasonló a lexikai leírása a (222) lexikai leíráshoz, csak a határozottsági jegy nem a tárgy határozottsági jegyével azonos, hanem az infinitívuszéval.

$$(224) \left[\begin{array}{l} \text{PHON } fog(ni) \text{ v. akar}(ni) \\ \text{LOCAL|CATEGORY} \left[\begin{array}{l} \text{HEAD} \left[\begin{array}{l} \text{VFORM } vform \\ \text{DEF } \boxed{1} \end{array} \right] \\ \text{ARG-ST} \left\langle \text{verb} \left[\begin{array}{l} \text{NP}[\text{CASE } case], \text{V} \left[\begin{array}{l} \text{VFORM } inf \\ \text{DEF } \boxed{1} \end{array} \right] \right] \right\rangle \end{array} \right] \end{array} \right]$$

A tárgyasan nem ragozható ige leírása pedig (223)-hoz:

$$(225) \left[\begin{array}{l} \text{PHON } megy(ni) \\ \text{LOCAL|CATEGORY} \left[\begin{array}{l} \text{HEAD} \left[\begin{array}{l} \text{VFORM } vform \\ \text{DEF } indef \end{array} \right] \\ \text{ARG-ST } \langle \text{NP}[\text{CASE } case] \rangle \end{array} \right] \end{array} \right]$$

A (215) mondatok határozottsági jegyeinek az alakulása tehát a következő:

- (226) a. Péter el fog olvasni egy könyvet.
 $\begin{array}{ccc} indef & indef & indef \end{array}$
- b. Péter el fogja olvasni a könyvet.
 $\begin{array}{ccc} def & def & def \end{array}$
- c. Péter megy elolvasni egy könyvet.
 $\begin{array}{ccc} indef & indef & indef \end{array}$
- d. Péter megy elolvasni a könyvet
 $\begin{array}{ccc} indef & def & def \end{array}$
- e. Péter fog menni elolvasni a könyvet.
 $\begin{array}{ccc} indef indef & def & def \end{array}$
- f. Péter fog menni elolvasni egy könyvet.
 $\begin{array}{ccc} indef indef & indef & indef \end{array}$
- g Péter el fogja akarni olvasni a könyvet.
 $\begin{array}{cccc} def & def & def & def \end{array}$
- g Péter el fogja akarni olvasni a könyvet.
 $\begin{array}{cccc} indef & indef & indef & indef \end{array}$

5.2.3.4. Az egyszerű mondati szerkezet

Lássuk tehát, hogyan, milyen elvek alkalmazásával magyarázhatóak az infinitívuszt tartalmazó mondatok egyszerű mondati tulajdonságai!

Olyan mondatokat vizsgálunk itt, amelyekben az infinitívusznak nincsen saját bal periferiája. Ekkor az infinitívusz összes argumentuma az infinitívusz COMPS listáján jelenik meg. Ha felidézzük a (108) *head-complement* sémát, azt láthatjuk, hogy az csak az olyan igei kifejezéseknél engedte meg azt, hogy a COMPS lista üres legyen, azaz az összes argumentum az infinitívusz komplementum-

testvére legyen, ahol az igei fej ragozott:

(108) *Head-complement* séma

Az anya $\text{SYNSEM|LOCAL|CATEGORY|HEAD}$ jegyének az értéke $\text{verb[VFORM } fin]$, COMPS jegyének értéke $\langle \rangle$, a DTRS jegyének az értéke pedig *head-comp-struct* típusú.

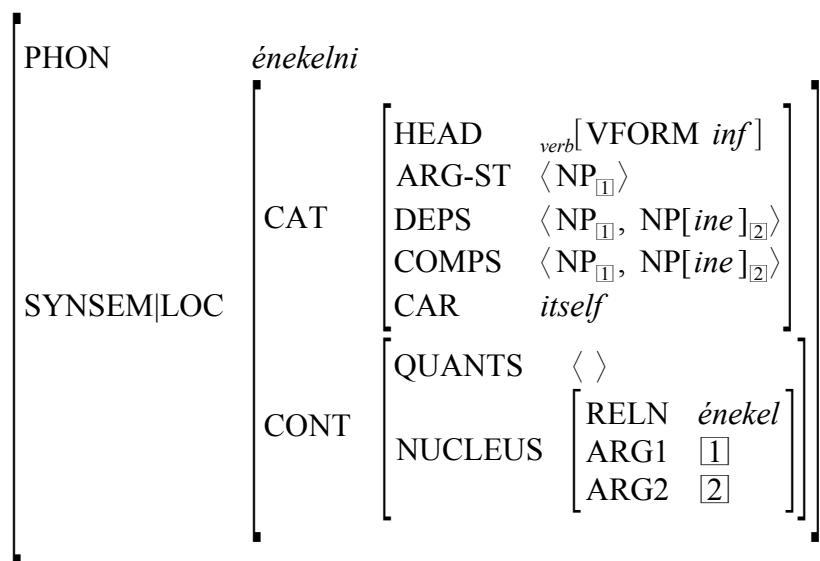
formalizálva

$$\left[\begin{array}{l} \text{SYNSEM|LOCAL|CATEGORY} \left[\begin{array}{l} \text{HEAD} \quad \text{verb[VFORM } fin] \\ \text{COMPS} \quad \langle \rangle \end{array} \right] \\ \text{DTRS} \quad \text{head-comp-struct} \end{array} \right]$$

Ezt a megszorítást ott nem indokoltam. A séma ilyen megfogalmazásának az volt a célja, hogy éppen az ilyen esetekben, amikor nem ragozott igei fejű szerkezeteket szeretnénk létrehozni, ne lehessen alkalmazni. Az infinitívusz tehát nem képes *head-complement* szerkezetet alkotni a COMPS listáján található argumentumaival, azaz – ha nincs semmilyen elem a bal perifériáján – nem lehet semmilyen kifejezésnek a feje.

Nézzünk meg egy példán keresztül egy ilyen infinitívuszt!

(227)

Az *énekelni* ige egyetlen lexikailag rögzített vonzattal rendelkezik, az alanyával. Ez az alany jelenik meg egyedül az ARG-ST listán esetjelölés nélkül. Az igt módosíthatjuk helyhatározóval, ezért az megtalálható a DEPS listán. Mivel nincs bal perifériás argumentuma az ige-nek, a DEPS lista azonos a COMPS listával. Az ige-nek nincs igevivője, maga áll(na) a *head-complement* szerkezet élén.

Nézzünk meg most közelebbről egy infinitívuszt vonzó kontroll igt. A *szeretne* lexikai leírását a (212) példában láthattuk. Ez a leírás azonban nem tartalmazza azt az információt, hogy az

infinitívusznak mennyi elemet számlál a COMPS listája. Erre az információra azonban szükségünk lesz, mivel a (144) fókusz kiválasztó lexikai szabály a ragozott igének egy konkrét argumentumára hivatkozik. Pontosabb leírást kaphatunk tehát akkor, ha a (212) AVM-et egy rekurzív argumentumszám-növelő lexikai szabály bázisának fogjuk fel:

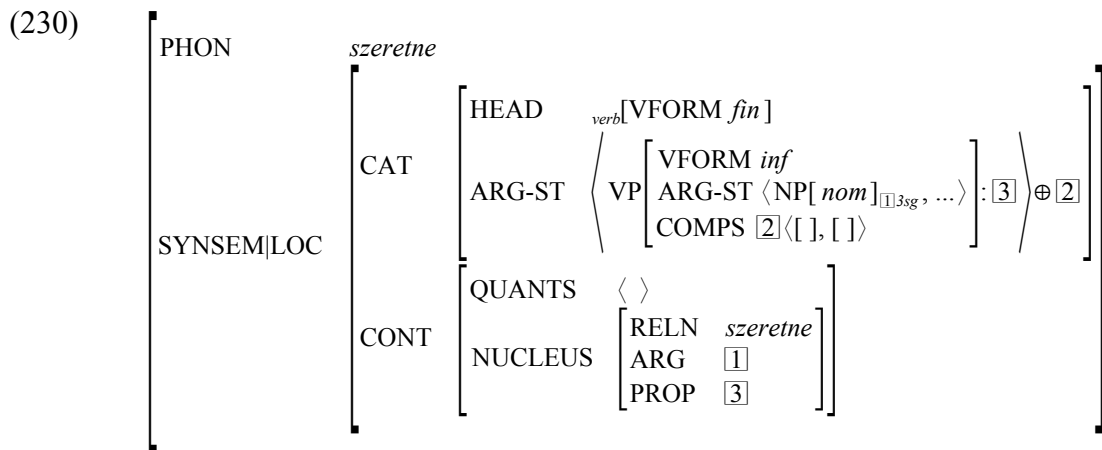
$$(228) \left[\begin{array}{l} \text{PHON} \\ \text{SYNSEM|LOC} \end{array} \right] \left[\begin{array}{l} \text{szeregne} \\ \text{CAT} \\ \text{CONT} \end{array} \right] \left[\begin{array}{l} \text{HEAD} \quad \text{verb} [\text{VFORM } fin] \\ \text{ARG-ST} \quad \left\langle \text{VP} \left[\begin{array}{l} \text{VFORM } inf \\ \text{ARG-ST} \langle \text{NP} [nom]_{13sg}, \dots \rangle : [3] \oplus [2] \\ \text{COMPS } [2] \langle \rangle \end{array} \right] \right\rangle \\ \text{QUANTS} \quad \langle \rangle \\ \text{NUCLEUS} \quad \left[\begin{array}{ll} \text{RELN} & \text{szeregne} \\ \text{ARG} & [1] \\ \text{PROP} & [3] \end{array} \right] \end{array} \right]$$

Ezután egy rekurzív lexikai szabállyal az argumentumöröklő igék esetében megnöveljük az örökölt argumentumok számát úgy, hogy az új argumentumokat nem specifikáljuk:

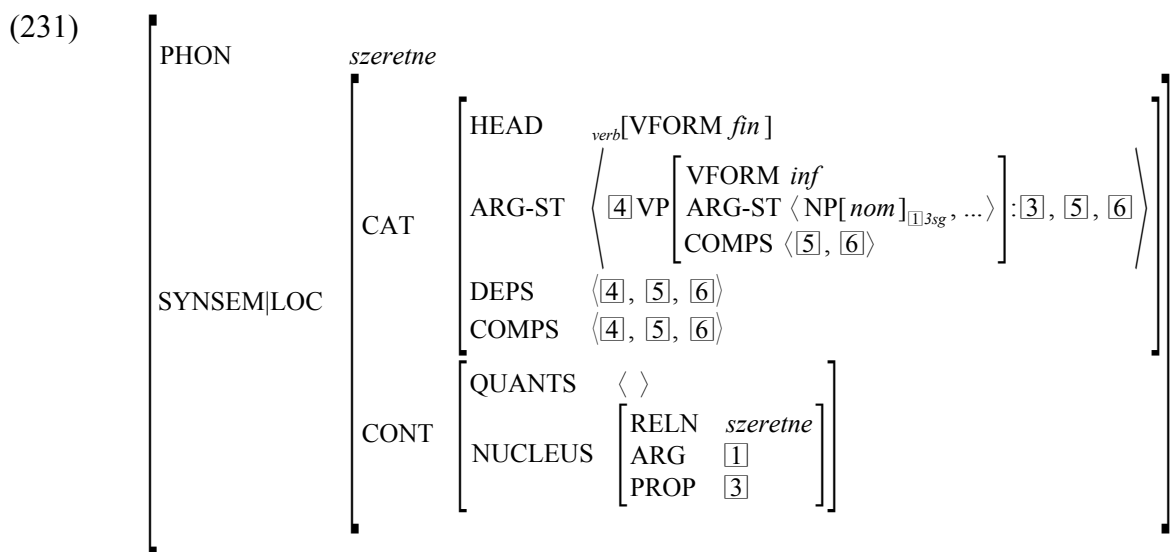
(229) Rekuszív argumentumszám-növelő lexikai szabály

$$\left[\begin{array}{l} \text{SYNSEM|LOC|CAT} \\ \text{ARG-ST} \end{array} \right] \left[\begin{array}{l} \text{HEAD} \quad \text{verb} \\ \text{ARG-ST} \quad \left\langle \text{VP} \left[\begin{array}{l} \text{VFORM } inf \\ \text{COMPS } [1] \end{array} \right] \right\rangle \oplus [1] \end{array} \right] \downarrow \left[\begin{array}{l} \text{SYNSEM|LOC|CAT|ARG-ST} \\ \text{VP} \left[\begin{array}{l} \text{VFORM } inf \\ \text{COMPS } [1] \oplus [2] \langle \rangle \end{array} \right] \oplus [1] \oplus [2] \end{array} \right]$$

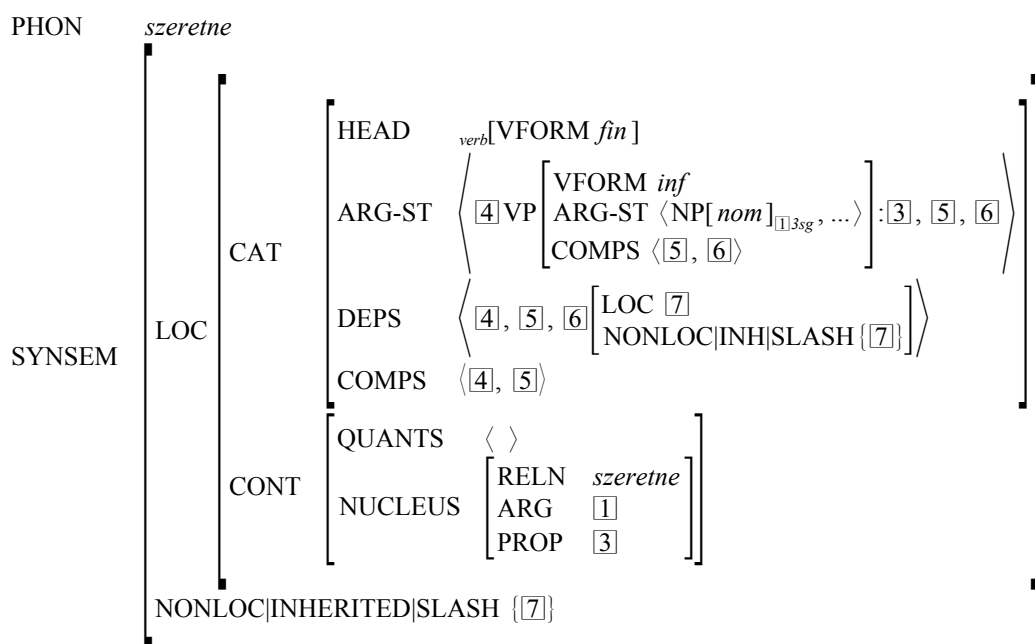
A lexikai szabály kétszeri alkalmazásával (228)-ból előállíthatunk egy olyan *szeregne* lexikai egységet, amelynek olyan infinitívusz a vonzata, amelynek kételemű a COMPS listája, és ezt a két elemet a *szeregne* öröklí is az infinitívusztól:

Az így előkészített lexikai egységet még elláthatjuk adjunktumokkal (most nem tesszük), majd a kapott eredmény kikerülhet a lexikonból (231), esetleg előtte még alkalmazhatjuk a (144) fókusz kiválasztó és a (145) complement extraction lexikai szabályt, így létrehozva egy fókuszjegyet adó *szeretne* lexikai egységet(232).

(232)

A (231) lexikai egység a (233a) mondatban szerepelhet fejként, a (232) pedig a (233b) mondatban.

- (233) a. Szeretne énekelni Péter a könyvtárban.
b. A könyvtárban szeretne Péter énekelni.

Az infinitívuszt vonzó ige infinitívuszi vonzata lehet maga is infinitívuszt vonzó ige. Ebben az esetben minden infinitívusz COMPS jegyének az értéke átöröklődik az őt vonzó ige ARG-ST listájára, aminek a COMPS listája átöröklődik az őt vonzó ige ARG-ST listájára, amíg csak el nem érkezzük a ragozott igehez, ami már nem vonzata semminek. A többszörös infinitívuszos szerkezetekben legtöbbször minden infinitívusz és azok minden argumentuma a ragozott ige argumentumaként, annak komplementumaként vagy a bal perifériáján jelenik meg:

- (234) Hiába fogja akarni holnap megpróbálni újra megkeresni az interneten Péter az információt.

5.2.3.5. Az összetett mondati szerkezet

Az 5.2.1.2. fejezetben láthattuk, hogy az infinitívusznak lehet bal perifériája. Az egyszerű, infinitívuszt nem tartalmazó mondatokban a bal periférián található kifejezések a (79) *filler-head* séma segítségével jelenhettek meg a mondat szerkezetben.

(79) *Filler–head* séma

- a. *Filler–head* szerkezetben a *filler* összetevő *LOCAL* jegyeinek azonosnak kell lenni az üres argumentumlistájú ragozott igei alapkategóriájú fej összetevő *NONLOCAL|TO-BIND|SLASH* halmazában levő egyetlen elemmel.

azaz

b.

$$\left[\begin{array}{c} \text{DTRS} \\ \text{head-filler-str} \left[\begin{array}{c} \text{HEAD-DTR} \left[\begin{array}{c} \text{LOCAL} \left[\text{CAT} \left[\begin{array}{c} \text{HEAD} \\ \text{COMPS} \end{array} \right] \begin{array}{c} \text{verb} \\ \langle \rangle \end{array} \end{array} \right] \left[\begin{array}{c} \text{VFORM} \\ \text{finite} \end{array} \right] \end{array} \right] \\ \text{FILLER-DTR} \left[\text{LOCAL} \left[\boxed{1} \right] \end{array} \right] \end{array} \right] \end{array} \right]$$

Ez a séma azonban az infinitívusz bal perifériájának a leírására nem alkalmazható. Egyrészt azért nem, mert a séma megfogalmazásában kikötöttük, hogy a szerkezet feje csak ragozott ige lehet – az infinitívusz nem ilyen. Másrészt viszont azért sem alkalmazható, mert a séma megköveteli a fejtől, hogy annak a *COMPS* listája üres legyen, az infinitívusz argumentumörökítésének pedig éppen az a kulcsa, hogy a *COMPS* lista tartalmazza az örökítendő argumentumokat.

A megfelelő mondatszerkezet kialakításához át kell alakítanunk a *filler–head* sémát. Az egyik lehetőség az, hogy megfogalmazzunk egy újabb *filler–head* sémát infinitívuszi fejű szerkezetekre, amelyben nem korlátozzuk a fej *COMPS* listáját, a másik pedig az, hogy megfogalmazzunk egy általánosabb sémát, és egy csak a ragozott igékre vonatkozó megszorítással élünk, így kizárva azt az esetet, amikor egy nem üres *COMPS* listájú ragozott ige mellett jelenik meg *filler*-testvér. A két lehetőség közötti választást az befolyásolhatja, hogy más nem ragozott igei fejű szerkezeteknek, mint a melléknévi vagy a határozói igeneves szerkezeteknek milyen balperifériás tulajdonságai vannak. Mivel a választás a jelenleg vizsgált témát nem befolyásolja, most az utóbbi lehetőséget formalizálom:

(235) *Filler–head* séma (módosított változat)

- a. *Filler–head* szerkezetben a *filler* összetevő *LOCAL* jegyeinek azonosnak kell lenni az igei alapkategóriájú fej összetevő *NONLOCAL|TO-BIND|SLASH* halmazában levő egyetlen elemmel.

azaz

$$\left[\begin{array}{c} \text{DTRS} \\ \text{head-filler-str} \left[\begin{array}{c} \text{HEAD-DTR} \left[\begin{array}{c} \text{LOCAL} \left[\text{CAT} \left[\begin{array}{c} \text{HEAD} \\ \text{COMPS} \end{array} \right] \text{verb} \end{array} \right] \left[\begin{array}{c} \text{VFORM} \\ \text{finite} \end{array} \right] \end{array} \right] \\ \text{FILLER-DTR} \left[\text{LOCAL} \left[\boxed{1} \right] \end{array} \right] \end{array} \right] \end{array} \right]$$

(236) Ragozott igés *filler–head* szerkezetek elve

- a. Ha egy a $DTRS$ jegy értéke *head-filler-str* típusú és a $HEAD-DTR|LOCAL|CATEGORY|HEAD|VFORM$ jegy értéke *fin*, akkor a $HEAD-DTR|LOCAL|CATEGORY|COMPS$ jegy értéke az üres lista.

azaz

$$b. \left[DTRS_{head-filler-str} \left[HEAD-DTR|LOCAL|CAT|HEAD_{verb}[VFORM \textit{fin}] \right] \right]$$

$$\downarrow$$

$$\left[DTRS_{head-filler-str} \left[HEAD-DTR|LOCAL|CAT|COMPS \langle \rangle \right] \right]$$

Ezzel megteremtettük annak a lehetőségét, hogy az infinitívusznak is lehessenek argumentumai a bal perifériáján. Az infinitívusz *filler-testvéreként* megjelenő argumentumokat az infinitívuszt nem tartalmazó mondatok leírásánál is használt (145) complement extraction lexikai szabály használatával eltűnnek az infinitívusz lexikai leírásában a $COMPS$ listáról, miközben az eltűnő argumentumok $LOCAL$ jegye megjelenik az infinitívusz $NONLOCAL|INHERITED|SLASH$ tárolójában. A $SLASH$ halmazban helyet foglaló elemek lehetnek kvantifikált kifejezések, vagy az infinitívusznak a (144) fókusz kiválasztó lexikai szabállyal fókuszként megjelölt argumentum.

A 5.2.1.2. fejezetben azt is láthattuk, hogy az infinitívusz bal perifériája nem ugyanolyan felépítésű, mint a ragozott ige bal perifériája. Ragozott ige esetében az igét közvetlenül az egyik fókusza előzi meg (ha van neki), azt pedig a kvantifikált kifejezések a hatóköri erőviszonyaiknak megfelelő sorrendben. Ezt a sorrendet a (150) egyszeres fókusz elve és a (155) hatóköri szabály segítségével biztosítottuk. Az infinitívusz bal perifériája esetében azonban nincs ilyen szigorú sorrendi megszorítás: bármilyen hatókör-képes elem megjelenhet az infinitívusz előtt, de csak a hatókörüknek megfelelő sorrendben. Ha a fókuszált kifejezésnek nagyobb a hatóköre, mint egy kvantifikált kifejezésnek, akkor a fókuszált megelőzi a kvantifikáltat. Továbbá olyan megszorítás sem terheli az infinitívusz bal perifériáját, hogy csak egyetlen fókuszált összetevő lehet benne – ez egyenes következménye annak, hogy a fókusznak nem kell közvetlenül megelőznie az infinitívuszt.

(150) Egyszeres fókusz elve

A ragozott igei fejű *filler–head* szerkezetekben az any $NONLOCAL|INHERITED|SLASH$ jegyének értékei között nem lehet fókuszált kifejezés.

formalizálva

$$\left[\begin{array}{l} \text{SYNSEM} \left[\begin{array}{l} LOCAL|CATEGORY \left[\begin{array}{l} HEAD_{verb}[VFORM \textit{fin}] \\ F-GIVE \langle \dots, [LOCAL \boxed{1}], \dots \rangle \end{array} \right] \\ NONLOCAL|INHERITED|SLASH \{ \dots, \boxed{1}, \dots \} \end{array} \right] \\ DTRS_{head-filler-struc} \end{array} \right] \rightarrow \perp$$

(155) Hatóköri szabály (az ige előtti összetevőkre)

Filler–head szerkezet esetén a szülőcsomópont és a *filler* összetevő Q_{STORE} jegyeinek diszjunktnak kell lenni.

formalizálva

$$\begin{array}{c} [\text{QSTORE } \boxed{1}] \\ | \\ \text{filler} \\ | \\ [\text{QSTORE } \boxed{2}] \end{array} \rightarrow \boxed{1} \cap \boxed{2} = \emptyset$$

Az infinitívuszt nem tartalmazó mondatoknál alkalmazott elvek azonban automatikusan biztosítják az infinitívusz bal perifériájának a megfelelő sorrendezését. A (155) hatóköri szabály alkalmazható az infinitívusz bal perifériájának a rendezésére, és elegendő is erre a feladatra. A (150) egyszeres fókusz elve azonban nem befolyásolja a szerkezet kialakítását, mivel az csak ragozott igei fejű szerkezetekre vonatkozik, így a fókuszált összetevőnek nem kell közvetlenül megelőznie az infinitívuszt.

A (152) fókuszjegy terminálási elv miatt egy fej mellett csak olyan fókuszjeggyel rendelkező összetevő jelenhet meg, ami szerepel a fej F-GIVE listáján. Emiatt az infinitívusz F-GIVE listáján szereplő kifejezések csak olyan szerkezetben jelenhetnek meg, amelyben az infinitívusz a fej. Ez az elv megakadályozza az infinitívusz fókuszát abban, hogy az infinitívuszt vonzó ragozott ige fókuszpozíciójában jelenjen meg, csak az infinitívusz fókuszpozíciójában terminálódhat a fókuszjegyük. Az infinitívusz argumentuma természetesen megjelenhet a ragozott ige fókuszpozíciójában is, miután az argumentumöröklés miatt megjelent a ragozott ige ARG-ST listáján is, de ekkor már a ragozott ige F-GIVE listáján szerepel:

- (237) a. Péter tegnap csak Marit felejtette el leszidni.
b. Péter tegnap elfelejtette csak Marit leszidni.

Az infinitívusz bal perifériájának a leírására adott megoldás azt jósolja, hogy a bal periférián található elemek hatóköre mindig kisebb lesz, mint a ragozott ige bármely argumentumának, így az infinitívusztól örökölt argumentumoknak is a hatóköre.

5.2.3.6. Az igemódosítók eltulajdonlása

Az infinitívuszt tartalmazó mondatokkal kapcsolatos jelenségek közül még egyel kívánok foglalkozni, a beférkőzés jelenségével.

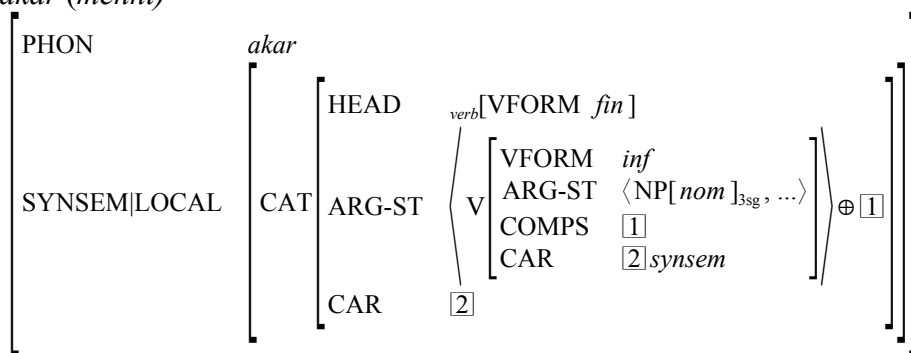
Az infinitívuszt vonzó igék egyik csoportja, a Kálmán C. *et al.* (1989) által segédigéknek, É. Kiss (1999) által pedig könnyű igéknek nevezett csoport olyan igékből áll amelyek semleges intonációjú mondatokban nem fordulnak elő az igei csoport élén, Komlósy (1989) terminológiájával hangsúlykerülők. A csoport tagjai az *akar, fog, kell* stb. (részletes felsorolásuk és elemzésük megtalálható a Kálmán C. *et al.* (1989)-ban). Az igei csoportra eső hangsúlyt azonban nem egy megszokott igemódosító kapja az igevivő pozíciójában, hanem az infinitívuszi vonzatuk igevivője (238a-c), vagy ha annak nincs olyan, akkor maga az infinitívusz (238d-f):

- (238) a. Péter meg akar ismerkedni Marival.
b. Péter el fogja a könyvtárt hagyni.
c. Péternek bele kell törődnie a vereségbe.
d. Péter találkozni akar Marival.
e. Péter távozni fog.
f. Péternek igyekezni kell a feladattal.

Az infinitívusznak ezekben a mondatokban nincs fókusza, ezért – ha nem lenne infinitívusz – vagy ő maga lenne a saját igevivője, vagy a *meg, el, bele* igemódosítók. Mivel azonban az infinitívusz nem feje egy *head–complement* szerkezetnek, az igevivők nem foglalhatják el az igt megelőző pozíciójukat, pontosabban elfoglalják, csak nem az infinitívusz előtti igevivő-pozíciót, hanem a ragozott ige előtti pozíciót: az infinitívuszt vonzó ige beférkőzik az infinitívusz és az igevivője közé, pontosabban igevivőként maga elé veszi, eltulajdonítja az infinitívusz igevivőjét.

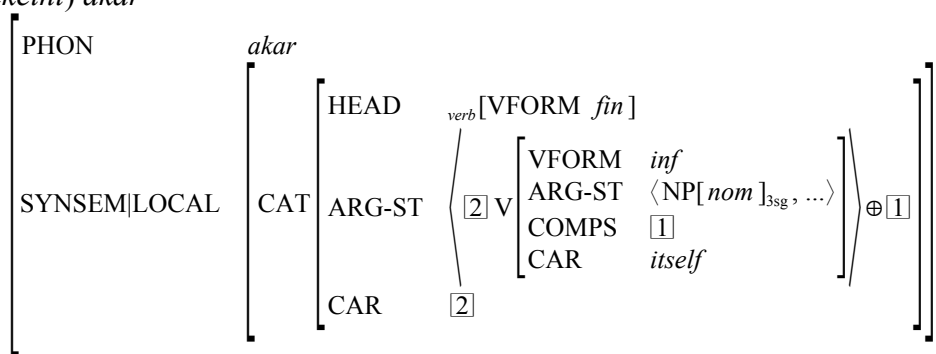
Konfigurációs HPSG elemzésünkben könnyen megadhatjuk az igevivő eltulajdonítását előidéző leírásokat, mivel az igevivőt nem egy összetevős szerkezeti pozícióhoz kötöttük, hanem az igevivőt maga elé kívánó ige lexikai leírásában rögzítettük. Az igevivő öröklése hasonló módon írható le, mint az argumentumöröklés, csak nem az argumentumlista egy elemét kell áttemelni az infinitívusz leírásából, hanem az igevivőt. Az egyszerűbb eset az, amikor az infinitívusznak önálló igevivője van, ekkor a beférkőző ige leírása a következő:

(239) *(el) akar (menni)*

vagyis az *akar* lexikai leírása tartalmazza, hogy örökli az infinitívuszi vonzatának a *synsem* típusú igevivőjét. Azonban nem minden infinitívusz rendelkezik *synsem* típusú igevivővel, a (238d-f) példákban szereplő főnévi igeeknek a CAR jegyének az értéke *itself*. Az ilyen esetekre létre kell hozni egy másik *akar* lexikai tételt is, ahol az infinitívusz lesz az igevivő:

(240) *(énekelni) akar*

A két lexikai egység teljesen egyenértékű attól eltekintve, hogy az infinitívuszi vonzatuknak más az igevivője.

A két lexikai leírás egyike sem engedi meg, hogy az infinitívusz CAR jegyének az értéke *none* legyen, azaz hogy az infinitívusz fókuszos legyen. A magyarban valóban nem is grammatikusak az ilyen mondatok:

- (241) a. *Péter meg akar csak Marival ismerkedni
 b. *Péter találkozni akar csak Marival.
 c. *Mindenki akar csak Marival megismerkedni/ismerkedni meg.

Ugyanakkor ha a ragozott igenek van saját fókusz, akkor az infinitívusz előtt is lehet fókusz, ilyenkor azonban nem könnyű eldönteni, hogy az vajon az infinitívusz fókusz, vagy a ragozott ige posztverbális fókusz.

Többszörös infinitívuszos szerkezetekben az igevivő a beférkőző igéken keresztül kézről-kézre, ígéről-ígére átadódik a ragozott igeig:

(242) Péter be fog akarni illeszkedni a közösségbe.

6. Összefoglalás

A dolgozatban bemutattam, hogyan lehet a magyar mondatok leírását HPSG keretben megadni. Az általam javasolt szabályok mindegyike lokális megszorításokat alkalmaz, így nyelvtanom megfelel a lokalitás elvének. A dolgozat nagy eredménye, hogy egységesen kezeli az infinitívuszt nem tartalmazó egyszerű mondatok szerkezetét és az infinitívuszos szerkezeteket, holott a két konstrukciótípusnak egymástól eltérő jellemzőik vannak.

A magyar mondat szerkezet leírásakor a lapos szerkezetű igei csoportra kétosztatúan épülő hierarchikusan bal perifériát tételeztem fel, átvéve ezzel É. Kiss (1987) klasszikus mondat szerkezeti modelljét. A legfontosabb különbségek ahhoz képest a következők:

- A bal periférián megjelenő elemeknek nincsen nyomuk a VP alatti mondat szakaszban.
- Az igemódosítót, vagy igevivőt nem a VP-hez (vagy V'-hoz) balról csatlakozó pozícióban találhatjuk, hanem a VP-n belül, V testvéreként.
- Az igevivő–ige és a fókusz–ige kapcsolat az érintett összetevők közötti reláció, nem pedig konfigurációsan meghatározott tulajdonság.
- A kvantifikált kifejezések hatóköreinek a meghatározása nem a szerkezetben elfoglalt helyük által történik.
- Az ige előtt megjelenő összetevők az őket követő mondat szakaszhoz ugyanolyan módon kapcsolódnak, ezáltal a mondat szerkezet leírásából hiányoznak a különféle funkcionális kategóriák.
- A funkcionáliskategória-cimkék hiánya miatt nem lehetséges a mondat bal perifériájának a rendezése e kategóriák sorrendjének megadása által. Ehelyett a sokkal általánosabb hatóköri sorrend → szórend szabályozás érvényesül.

A modell az alapvetően elvárt szórendi variációkon kívül képes számot adni a többszörös fókuszos mondatokról, az ige utáni fókusz szűk hatókörűségéről, valamint arról a jelenségről, hogy az igenek egynél több igemódosítója is lehet.

A dolgozat legfontosabb újdonsága az, hogy az infinitívuszt tartalmazó mondatok leírását a hagyományos leírásoktól alapvetően eltérő módszerrel, az infinitívuszt nem tartalmazó mondatok elemzésével mégis szinte teljesen megegyező szabályrendszerrel adja meg.

Elemzésemben az infinitívuszos mondatokban az infinitívusz argumentumai a ragozott ige argumentumai közé öröklődnek. Ez az argumentumöröklés a lexikonban történik, köszönhetően a

HPSG explicit lexikai argumentumszerkezet-leírásának. A lexikai argumentumöröklés miatt az infinitívuszt tartalmazó mondatok egyszerű mondati tulajdonságai magától értetődőek. Mivel elemzésemben a fókuszálás és a kvantoremelés is lexikai jegyekre vezethető vissza, mégpedig az ige lexikai tulajdonságaira, a mondatban fókusz- és kvantorpozícióban megjelenő összetevők nem viselkednek egyszerű argumentumként, így az argumentumöröklés nem vonatkozik az infinitívusz fókusz- és kvantor argumentumaira. Az infinitívusznak ezért lehet saját bal perifériája, amellyel egy összetevőt alkot, így adva számot az infinitívuszos mondatok összetett mondati tulajdonságairól.

A szabályrendszer az infinitívuszos mondatok eme kétarcúsága mellett képes számot adni arról a jelenségről, hogy miért lehetséges, hogy az infinitívusz bal perifériáján a fókusz és a főnévi igenév között kvantifikált összetevő is megjelenhet, hogy hogyan kerülhet az infinitívusz előtti fókuszpozícióba a mondat alanya, hogy hogyan kerülhet az infinitívusz igevivője a ragozott ige elé, illetve hogy hogyan történik a ragozott ige és az infinitívusz tárgya közötti határozottsági egyeztetés.

Megítélésem szerint a dolgozatban bemutatott elemzést több irányban is tovább lehet fejleszteni. Ezek egyike a fókuszértelmezéssel kapcsolatos jelenségek nagyobb mélységű leírása, a fókuszjelentés formalizálása és a fókuszösszetevő belső szerkezetének a kibontása, valamint az ehhez a témához szorosan kapcsolódó kvantifikált kifejezések és a kontrasztív fókusz egységes kezelése, a fókuszmező elemeinek egységes jellemzése. Másik továbblépési lehetőséget nyújt az ige és az igevivő lexikai és szintaktikai inkorporációjának a leírása, aminek a segítségével a többszörös infinitívuszos szerkezetekben megfigyelhető egyenes és inverz szórendű igei komplexek kialakulása is megérthető lehet. További elemzést igényel az infinitívusz személyragozhatóságának magyarázata, valamint ezzel összefüggésben az a jelenség, hogy a személyragozott infinitívuszt megengedő ige alanya datívuszi esetben jelenik meg.

Függelék

A dolgozatban megfogalmazott vagy használt HPSG elvek és szabályok felsorolása.

A standard HPSG elvei és szabályai

(36) A nyelvi jelek leírására használt jegy-érték mátrix sematikus váza

PHON	<i>fonetikai leírás</i>	
SYNSEM	LOCAL	CATEGORY $\left[\begin{array}{ll} \text{HEAD} & \text{szintaktikai kategória} \\ \text{SUBCAT} & \text{vonzatlista} \end{array} \right]$
		CONTENT <i>szemantikai leírás</i>
		CONTEXT <i>kontextuális információk</i>
	NONLOCAL	INHERITED <i>összetevő tároló</i>
		TO-BIND <i>megjelenő összetevő</i>
QSTORE		<i>kvantortároló</i>
RETRIEVED		<i>kvantormegjelenítő</i>
DAUGHTERS		<i>összetevős szerkezet</i>

(38) **Fej-jegy elv**

Fejjel rendelkező frázisok esetében a SYNSEM|LOCAL|CATEGORY|HEAD jegynek az értéke megegyezik a DTRS|HEAD-DTR|SYNSEM|LOCAL|CATEGORY|HEAD jegy értékével.

formálisan

$$[DTRS \text{ head-struct}] \rightarrow \left[\begin{array}{ll} \text{SYNSEM|LOCAL|CATEGORY|HEAD} & \boxed{1} \\ \text{DTRS|HEAD-DTR|SYNSEM|LOCAL|CATEGORY|HEAD} & \boxed{1} \end{array} \right]$$

(40) **ID elv**

Minden fejjel rendelkező frázisnak meg kell felelni pontosan egy ID sémának.

(66) **Valencia elv**

Fejjel rendelkező frázisokban mindegyik F valenciajegy esetén a fej-leány F jegye előáll a frázis F jegyének és az F -DTRS SYNSEM jegyeinek a konkatenációjaként.
formalizálva

$$\begin{array}{c}
 [DTRS \quad head-struct] \\
 \downarrow \\
 \left[\begin{array}{l} SS|LOC|CAT \\ \\ DTRS \end{array} \right. \left[\begin{array}{l} \begin{array}{l} SUBJ \quad [1] \\ SPR \quad [2] \\ COMPS \quad [3] \end{array} \\ \\ \begin{array}{l} HEAD-DTR|SS|LOC|CAT \\ SUBJ-DTRS \\ SPR-DTRS \\ COMP-DTRS \end{array} \end{array} \left[\begin{array}{l} \begin{array}{l} SUBJ \quad [1] \oplus s2s([4]) \\ SPR \quad [2] \oplus s2s([5]) \\ COMPS \quad [3] \oplus s2s([6]) \end{array} \\ \\ \begin{array}{l} [4] \\ [5] \\ [6] \end{array} \end{array} \right] \right]
 \end{array}$$

$$(74) \quad verb \rightarrow \left[\begin{array}{l} ARG-ST \quad [1] \\ DEPS \quad [1] \oplus list(adverbial) \end{array} \right]$$

$$(75) \quad word \rightarrow \left[\begin{array}{l} SUBJ \quad [1] \\ COMPS \quad [2] \ominus list(gap-ss) \\ DEPS \quad [1] \oplus [2] \end{array} \right]$$

(79) **Filler-head séma** (Pollard-Sag 1994)

a. *Filler-head* szerkezetben a *filler* összetevő $LOCAL$ jegyeinek azonosnak kell lenni az üres argumentumlistájú ragozott igei alapkategóriájú fej összetevő $NONLOCAL|TO-BIND|SLASH$ halmazában levő egyetlen elemmel.

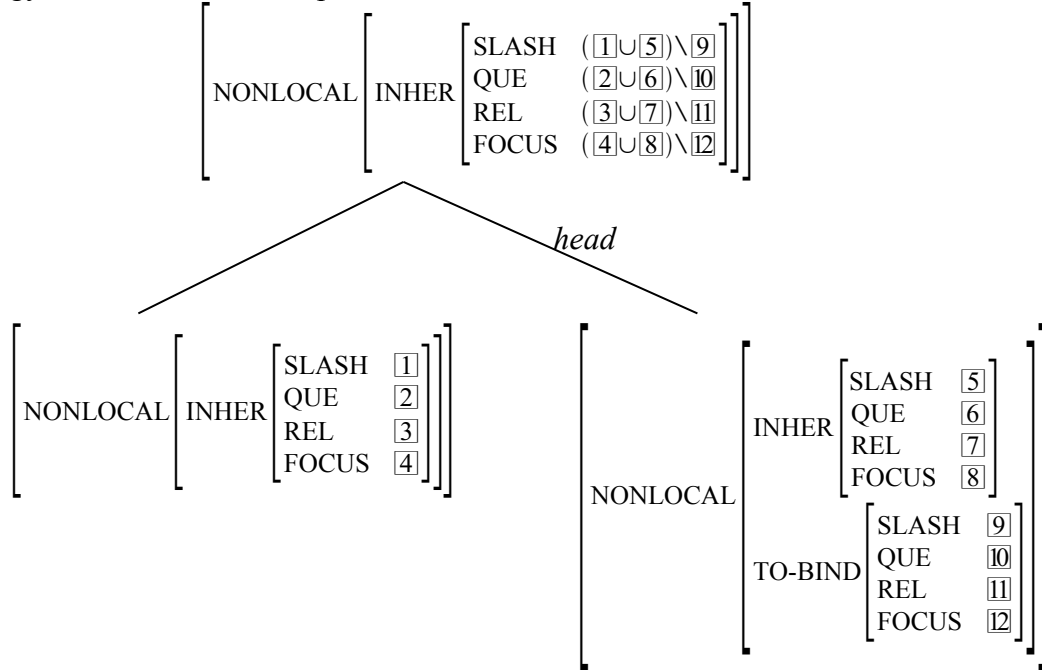
azaz

b.

$$\begin{array}{c}
 \left[\begin{array}{l} DTRS \\ \\ head-filler-str \end{array} \right. \left[\begin{array}{l} HEAD-DTR \\ \\ FILLER-DTR|LOCAL \quad [1] \end{array} \left[\begin{array}{l} LOCAL \left[\begin{array}{l} CAT \left[\begin{array}{l} HEAD \quad verb[VFORM \quad finite] \\ SUBJ \quad \langle \rangle \\ COMPS \quad \langle \rangle \end{array} \right] \\ \\ NONLOCAL|TO-BIND|SLASH \quad \{[1]\} \end{array} \right] \end{array} \right] \right]
 \end{array}$$

(80) **Nemlokális jegyek elve** (kibővítve a FOCUS jeggyel)

Fejjel rendelkező frázisok esetében az F=SLASH, QUE, REL, vagy FOCUS mindegyikére a SYNSEM|NONLOCAL|INHERITED|F jegyek értéke megegyezik az őt alkotó összetevők SYNSEM|NONLOCAL|INHERITED|F jegyeinek az uniójával, minusz a fej összetevő SYNSEM|NONLOCAL|TO-BIND|X jegyének értékeként szereplő elemeket.

(85) **Complement Extraction Lexical Rule** (SUBCAT helyett DEPS jeggyel)

$$\begin{array}{c}
 \left[\begin{array}{l} \text{DEPS} \langle \dots, [3], \dots \rangle \\ \text{COMPS} \langle \dots, [3][\text{LOC } [1]], \dots \rangle \\ \text{INHER|SLASH } [2] \end{array} \right] \\
 \Downarrow \\
 \left[\begin{array}{l} \text{DEPS} \langle \dots, [4][\text{LOC } [1], \text{INHER|SLASH } \{ [1] \}] , \dots \rangle \\ \text{COMPS} \langle \dots \rangle \\ \text{INHER} [\text{SLASH } \{ [1] \} \cup [2]] \end{array} \right]
 \end{array}$$

(98) **Szemantikai elv**

- Egy frázis RETR jegyének az értéke egy olyan lista, amely lista elemeiből álló halmaz diszjunkt a frázis QSTORE jegyének értékétől, és amely két halmaz uniója megegyezik a frázist alkotó összetevők QSTORE jegyeinek az értékének az uniójával.
- Az igei alapkategóriájú frázisoknál az anya NUCLEUS jegyének az értéke megegyezik a szemantikai fej NUCLEUS jegyének az értékével, a QUANTS jegyének az értéke pedig az anya RETR jegyének az értékének és a szemantikai fej QUANTS jegyének az értékének a konkatenációjával. Nem igei alapkategóriájú frázisoknál az anya RETR jegyének az értéke az üres lista, CONTENT jegyének az értéke pedig a szemantikai fej CONTENT jegyének értékével azonos.

A magyar nyelv leírására javasolt elvek és szabályok

(108) *Head-complement* séma

Az anya $\text{SYNSEM|LOCAL|CATEGORY|HEAD}$ jegyének az értéke $\text{verb}[\text{VFORM } \textit{fin}]$, COMPS jegyének értéke $\langle \rangle$, a DTRS jegyének az értéke pedig *head-comp-struct* típusú.
formalizálva

$$\left[\begin{array}{l} \text{SYNSEM|LOCAL|CATEGORY} \left[\begin{array}{l} \text{HEAD} \quad \text{verb}[\text{VFORM } \textit{fin}] \\ \text{COMPS} \quad \langle \rangle \end{array} \right] \\ \text{DTRS} \quad \textit{head-comp-struct} \end{array} \right]$$

(120) Igevivő nélküli igét létrehozó lexikai szabály

$$\left[\begin{array}{l} \text{HEAD} \quad \textit{verb} \\ \text{CAR} \quad \textit{carrier} \end{array} \right] \Rightarrow [\text{CAR} \quad \textit{itself}]$$

(121) Igevivős igét létrehozó lexikai szabály

$$\left[\begin{array}{l} \text{HEAD} \quad \textit{verb} \\ \text{COMPS} \quad \langle \dots, \boxed{1}[\text{LEX } +], \dots \rangle \\ \text{CAR} \quad \textit{carrier} \end{array} \right] \Rightarrow [\text{CAR} \quad \boxed{1}]$$

(123) A hangsúlykerülő igék sematikus leírása

$$\left[\begin{array}{l} \text{HEAD} \quad \textit{verb} \\ \text{CAR} \quad \textit{synsem} \end{array} \right]$$

(124) A hangsúlykérő igék sematikus leírása

$$\left[\begin{array}{l} \text{HEAD} \quad \textit{verb} \\ \text{CAR} \quad \textit{itself} \end{array} \right]$$

(125) Igevivős LP szabály

$$[\text{SYNSEM } \boxed{1}] > [\text{SYNSEM|LOCAL|CATEGORY|CAR } \boxed{1}]$$

(126) Posztverbális LP szabály

$$\left[\begin{array}{l} \text{SYNSEM|LOCAL|CATEGORY} \left[\begin{array}{l} \text{HEAD|VFORM } \textit{fin} \\ \text{CAR } \boxed{1} \end{array} \right] \right] > [\text{SYNSEM } \boxed{2} \neq \boxed{1}]$$

(144) **Fókusz kiválasztó lexikai szabály**

$$\begin{array}{c}
 \left[\text{SYNSEM|LOC} \left[\text{CAT} \left[\begin{array}{l} \text{DEPS} \quad \langle \dots, \boxed{1}[\text{NONLOC|INH|FOCUS } \{\}, \dots \rangle \\ \text{F-GIVE} \quad \boxed{2} \\ \text{CONTENT} \quad \alpha \end{array} \right] \right] \right] \\
 \Downarrow \\
 \left[\text{SYNSEM|LOC} \left[\text{CAT} \left[\begin{array}{l} \text{DEPS} \quad \langle \dots, \boxed{1}[\text{NONLOC|INH|FOCUS } \{\}, \dots \rangle \\ \text{CAR} \quad \text{none} \\ \text{F-GIVE} \quad \boxed{2} \oplus \langle \boxed{1} \rangle \\ \text{CONTENT} \quad \beta \end{array} \right] \right] \right]
 \end{array}$$

(146) **A fókuszpozíció elve**

Azon lexikai egységek esetében, amelyeknél a CAR jegy értéke *none*, a NONLOCAL|INHERITED|SLASH halmaz elemei között kell lenni legalább egy olyanoknak, amely fókuszjeggyel rendelkezik

formalizálva

$$\begin{array}{c}
 \text{word}[\text{CAR } \text{none}] \\
 \downarrow \\
 [\text{F-GIVE } \langle \dots, [\text{NONLOCAL|INHERITED|SLASH } \{\}, \dots \rangle]
 \end{array}$$

(149) **Filler–head LP szabály**

A *filler* leányoknak meg kell előzniük a *head* leányokat.

formalizálva

$$\text{filler} > \text{head}$$

(150) **Egyszeres fókusz elve**

A ragozott igei fejű *filler–head* szerkezetekben az anya NONLOCAL|INHERITED|SLASH jegyének értékei között nem lehet fókuszált kifejezés.

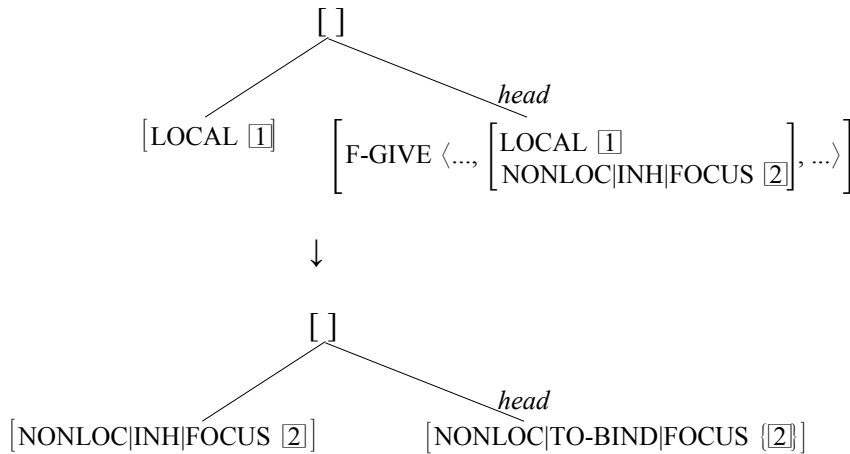
formalizálva

$$\left[\begin{array}{l} \text{SYNSEM} \left[\begin{array}{l} \text{LOCAL|CATEGORY} \left[\begin{array}{l} \text{HEAD}_{\text{verb}}[\text{VFORM } \text{fin}] \\ \text{F-GIVE } \langle \dots, [\text{LOCAL } \boxed{1}], \dots \rangle \end{array} \right] \\ \text{NONLOCAL|INHERITED|SLASH } \{ \dots, \boxed{1}, \dots \} \end{array} \right] \\ \text{DTRS } \text{head-filler-struct} \end{array} \right] \rightarrow \perp$$

(152) **Fókuszjegy terminálási elv**

Ha egy fejjel rendelkező frázisban egy X leány LOCAL jegyének az értéke megegyezik a fej F-GIVE listáján szereplő egyik elem LOCAL jegyének az értékével, akkor ugyanennek az elemnek a NONLOCAL|INHERITED|FOCUS jegyének azonosnak kell lennie a fej NONLOCAL|TO-BIND|FOCUS jegyével és X NONLOCAL|INHERITED|FOCUS jegyével.

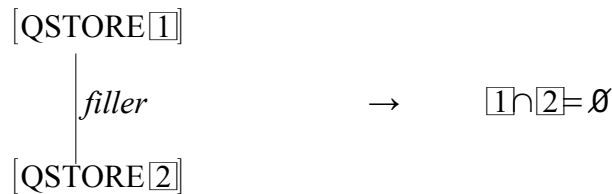
formalizálva

(155) **Hatóköri szabály**

Filler–head szerkezet esetén a szülőcsomópont és a *filler* összetevő QSTORE jegyeinek diszjunktak kell lenni.

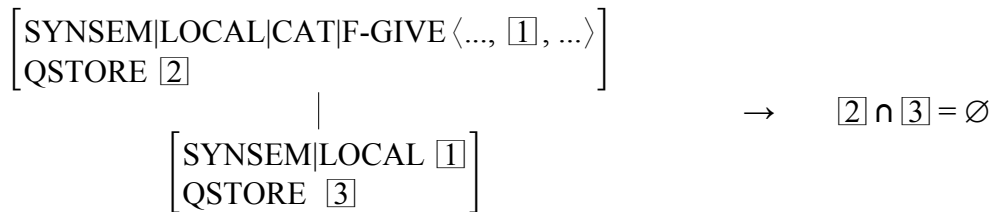
formalizálva

(156) **Fókusz-hatóköri elv**

Ha egy szerkezetben egy X leány SYNSEM jegyének az értéke azonos az anya F-GIVE listáján szereplő egyik elemmel, akkor X és az anya QSTORE jegyeinek az értéke diszjunkt.

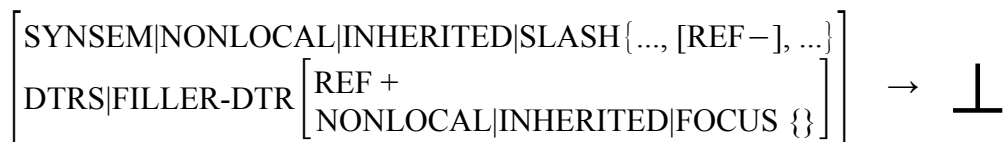
formalizálva

(157) **Mondatkezdő topik elve**

Egy frázisban REF + jegyű nem fókuszált kifejezés csak akkor lehet *filler* leány, ha az anya SYNSEM|NONLOCAL|INHER|SLASH jegyei között nem szerepel REF – jegyű elem.

formalizálva

(229) **Rekurzív argumentumszám-növelő lexikai szabály**

$$\left[\text{SYNSEM|LOC|CAT} \left[\begin{array}{l} \text{HEAD} \quad \textit{verb} \\ \text{ARG-ST} \quad \left\langle \text{VP} \left[\begin{array}{l} \text{VFORM} \textit{inf} \\ \text{COMPS} \boxed{1} \end{array} \right] \right\rangle \oplus \boxed{1} \end{array} \right] \right] \right]$$

$$\Downarrow$$

$$\left[\text{SYNSEM|LOC|CAT|ARG-ST} \left[\text{VP} \left[\begin{array}{l} \text{VFORM} \textit{inf} \\ \text{COMPS} \boxed{1} \oplus \boxed{2} \langle [] \rangle \end{array} \right] \right] \right] \oplus \boxed{1} \oplus \boxed{2}$$

(235) **Filler–head séma** (módosított változat)

- a. *Filler–head* szerkezetben a *filler* összetevő *LOCAL* jegyeinek azonosnak kell lenni az igei alapkategóriájú fej összetevő *NONLOCAL|TO-BIND|SLASH* halmazában levő egyetlen elemmel.
azaz

b.
$$\left[\text{DTRS} \left[\begin{array}{l} \text{HEAD-DTR} \left[\begin{array}{l} \text{LOCAL} \left[\text{CAT} \left[\begin{array}{l} \text{HEAD} \textit{verb} \end{array} \right] \right] \\ \text{NONLOCAL|TO-BIND|SLASH} \{ \boxed{1} \} \end{array} \right] \\ \text{FILLER-DTR|LOCAL} \boxed{1} \end{array} \right] \right] \right]$$

head-filler-str

(236) **Ragozott igés filler–head szerkezetek elve**

- a. Ha egy a *DTRS* jegy értéke *head-filler-str* típusú és a *HEAD-DTR|LOCAL|CATEGORY|HEAD|VFORM* jegy értéke *fin*, akkor a *HEAD-DTR|LOCAL|CATEGORY|COMPS* jegy értéke az üres lista.

azaz

b.
$$\left[\text{DTRS}_{\textit{head-filler-str}} \left[\text{HEAD-DTR|LOCAL|CAT|HEAD}_{\textit{verb}} \left[\text{VFORM} \textit{fin} \right] \right] \right]$$

$$\Downarrow$$

$$\left[\text{DTRS}_{\textit{head-filler-str}} \left[\text{HEAD-DTR|LOCAL|CAT|COMPS} \langle \rangle \right] \right]$$

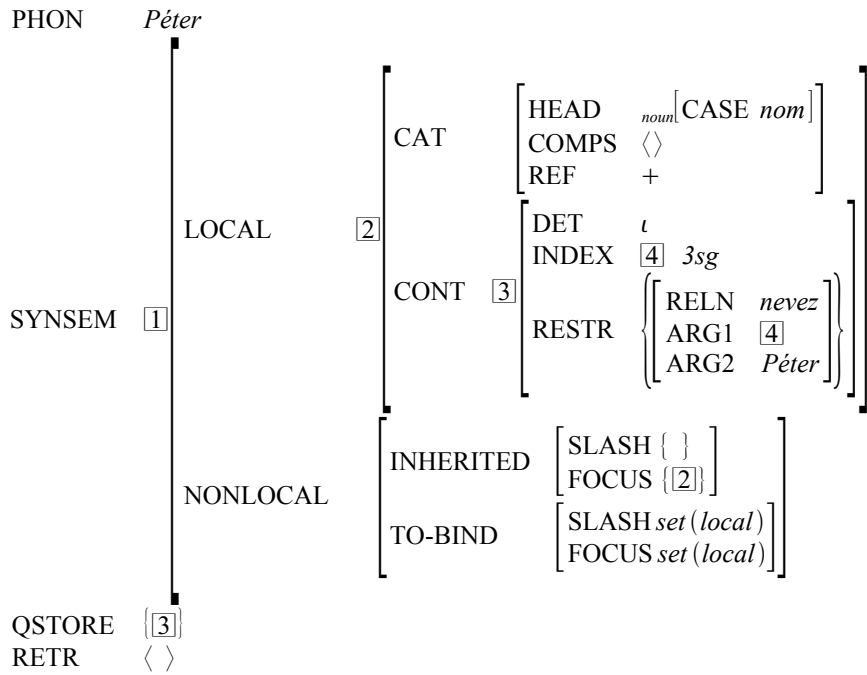
Mondatelemzés I

A 4. fejezetben bevezetett elvek és szabályok helyes működésének bemutatására most elemezzük a következő mondatot!

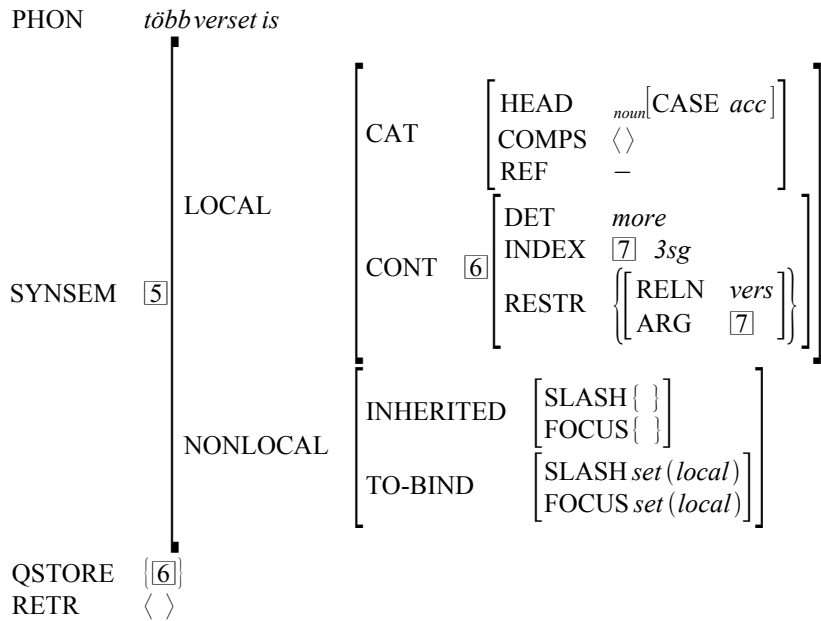
(243) Minden fiúnak Péter olvasott fel több verset is.

Elsőként vegyük sorra a mondat nem-igei összetevőinek a lexikai leírását (az ige argumentumait most lexikai összetevőnek tekintve):

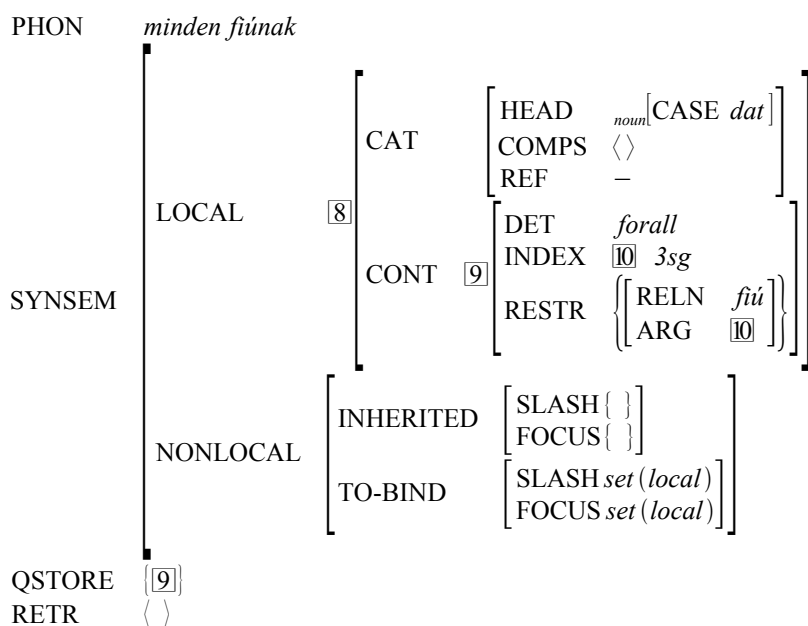
(244)

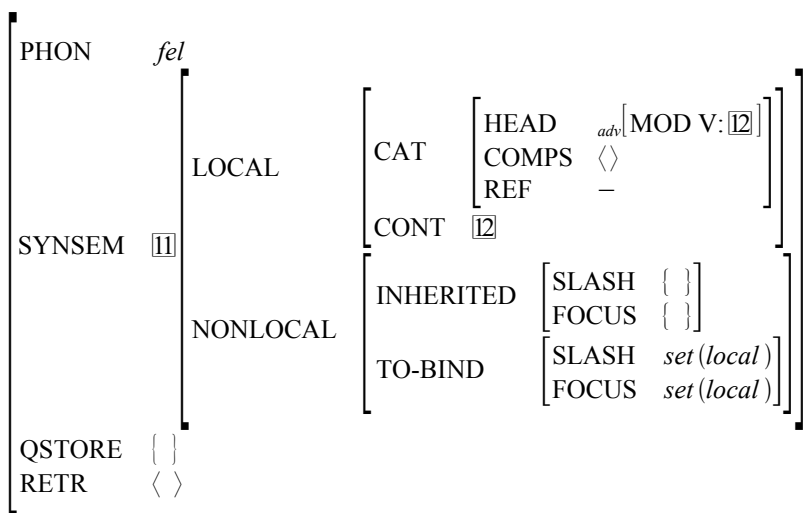
(245)

(246)

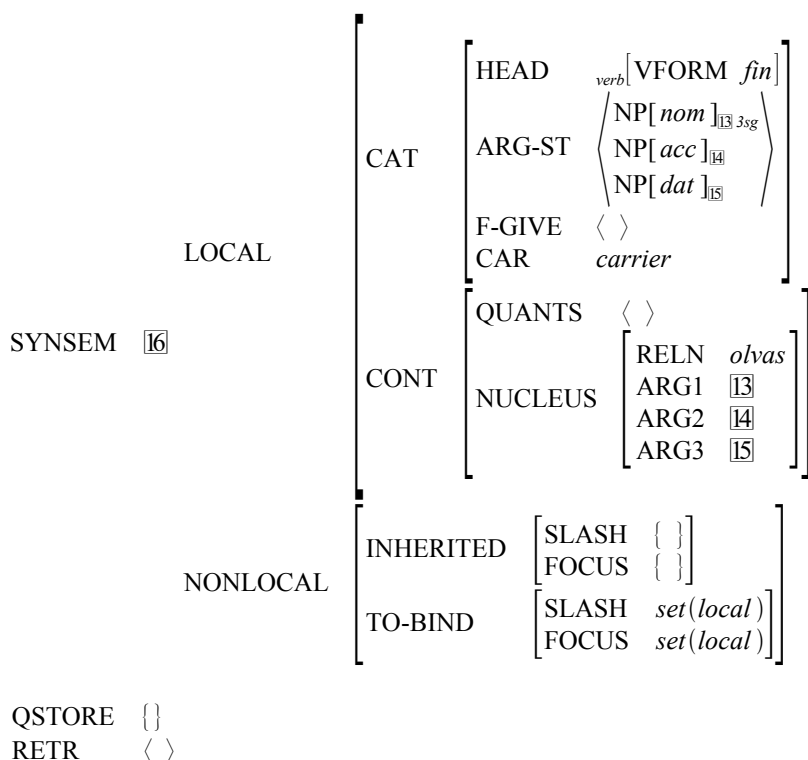
(247)

A lexikai kifejezések TO-BIND jegyei specifikálatlanok, mivel azoknak az értéke csak a mondat szerkezetbe bekerülve lesz meghatározva.

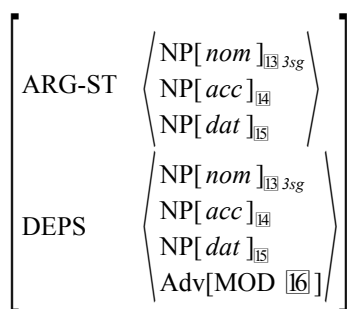
Az *olvasott* ige szótári leírását a (248) lexikai leírásból vezetjük le lexikai szabályok segítségével.

(248)

PHON *olvasott*

A (74) példában ismertetett lexikai megszorítás szerint az ige DEPS jegye a kötelező vonzatokat tartalmazó ARG-ST lista elemein kívül tartalmazhat még olyan elemeket is, amelyek képesek az igét módosítani. A mondatban szereplő ige létrehozásához egy határozóval módosítjuk majd az igét:

(249)

ahol [16] a (248) ige SYNSEM jegyének értéke. A COMPS lista megegyezi a DEPS listával.

A (248) szótári elemből a (144) fókusz kiválasztó lexikai szabály segítségével hozunk létre fókuszjegyet adó igét úgy, hogy a DEPS lista első elemét, az alanyt választjuk ki:

(250)

PHON *olvasott*

SYNSEM	[16]	LOCAL	CAT	ARG-ST	$\left\langle \begin{array}{l} \text{NP} \left[\begin{array}{l} \text{CASE } \textit{nom} \\ \text{NONLOC INHER FOCUS } \{ [17] \} \end{array} \right]_{13 \text{ } 3\text{sg}} \\ \text{NP}[\textit{acc}]_{14} \\ \text{NP}[\textit{dat}]_{15} \end{array} \right\rangle$
				DEPS	$\left\langle \begin{array}{l} \text{NP} \left[\begin{array}{l} \text{CASE } \textit{nom} \\ \text{NONLOC INHER FOCUS } \{ [17] \} \end{array} \right]_{13 \text{ } 3\text{sg}} \\ \text{NP}[\textit{acc}]_{14} \\ \text{NP}[\textit{dat}]_{15} \\ \text{Adv}[\text{MOD } [16]] \end{array} \right\rangle$
				COMPS	$\left\langle \begin{array}{l} \text{NP} \left[\begin{array}{l} \text{CASE } \textit{nom} \\ \text{NONLOC INHER FOCUS } \{ [17] \} \end{array} \right]_{13 \text{ } 3\text{sg}} \\ \text{NP}[\textit{acc}]_{14} \\ \text{NP}[\textit{dat}]_{15} \\ \text{Adv}[\text{MOD } [16]] \end{array} \right\rangle$
				F-GIVE	$\left\langle \text{NP} \left[\begin{array}{l} \text{CASE } \textit{nom} \\ \text{NONLOC INHER FOCUS } \{ [17] \} \end{array} \right]_{13 \text{ } 3\text{sg}} \right\rangle$
				CAR	<i>none</i>
CONT				β	

A DEPS lista első eleme megjelent az F-GIVE listán úgy, hogy közben fókuszjegyet kapott. A CAR jegy értéke *none*-ra változott, az igejelentés változásának a leírásától most eltekintek. Az ige COMPS jegyének az értéke megintcsak ugyanaz, mint a DEPS jegyének az értéke. A nem változó jegyeket elhagytam a leírásból.

Utolsó lépésként a (145) Complement Extraction Lexical Rule kétszeri alkalmazásával a DEPS lista első és harmadik elemét az ige SLASH jegyei közé helyezzük, miközben töröljük őket a COMPS listáról:

(251)

PHON *olvasott*

SYNSEM	16	LOC	CAT	DEPS	ARG-ST	NP	$\left[\begin{array}{l} \text{LOCAL } \boxed{18} \text{CAT} \text{CASE } \textit{nom} \\ \text{NONLOC} \text{INHER} \left[\begin{array}{l} \text{FOCUS } \{ \boxed{17} \} \\ \text{SLASH } \{ \boxed{18} \} \end{array} \right] \end{array} \right]_{\boxed{13} \text{ 3sg}}$
						NP	$\textit{acc}]_{\boxed{14}}$
						NP	$\left[\begin{array}{l} \text{LOCAL } \boxed{19} \text{CAT} \text{CASE } \textit{dat} \\ \text{NONLOC} \text{INHER} [\text{SLASH } \{ \boxed{19} \}] \end{array} \right]_{\boxed{15}}$
						NP	$\left[\begin{array}{l} \text{LOCAL } \boxed{18} \text{CAT} \text{CASE } \textit{nom} \\ \text{NONLOC} \text{INHER} \left[\begin{array}{l} \text{FOCUS } \{ \boxed{17} \} \\ \text{SLASH } \{ \boxed{18} \} \end{array} \right] \end{array} \right]_{\boxed{13} \text{ 3sg}}$
						NP	$\textit{acc}]_{\boxed{14}}$
						NP	$\left[\begin{array}{l} \text{LOCAL } \boxed{19} \text{CAT} \text{CASE } \textit{dat} \\ \text{NONLOC} \text{INHER} [\text{SLASH } \{ \boxed{19} \}] \end{array} \right]_{\boxed{15}}$
						Adv	$[\text{MOD } \boxed{16}]$
						COMPS	$\langle \text{NP}[\textit{acc}]_{\boxed{14}}, \text{Adv}[\text{MOD } \boxed{16}] \rangle$
						F-GIVE	$\left\langle \text{NP} \left[\begin{array}{l} \text{LOCAL } \boxed{18} \text{CAT} \text{CASE } \textit{nom} \\ \text{NONLOC} \text{INHER} \left[\begin{array}{l} \text{FOCUS } \{ \boxed{17} \} \\ \text{SLASH } \{ \boxed{18} \} \end{array} \right] \end{array} \right]_{\boxed{13} \text{ 3sg}} \right\rangle$
						CAR	<i>none</i>
CONT					β		
NONLOC		$\left[\begin{array}{l} \text{INHERITED} \left[\begin{array}{l} \text{SLASH } \{ \boxed{18}, \boxed{19} \} \\ \text{FOCUS } \{ \} \end{array} \right] \\ \text{TO-BIND} \left[\begin{array}{l} \text{SLASH } \textit{set}(\textit{local}) \\ \text{FOCUS } \textit{set}(\textit{local}) \end{array} \right] \end{array} \right]$					

A (146) fókuszpozíció elve miatt az F-GIVE lista egyetlen elemének kötelező fókuszpozícióba kerülni, a datívuszi vonzatnál a SLASH halmazba való bekerülés opcionális. Ez tehát az ebben a mondatban megjelenő *olvasott* ige szótári jellemzése. A HEAD, a QSTORE és a RETR jegyek értéke ugyanaz, mint a (248) példában, ezek nem változtak. Az ARG-ST és a DEPS jegyek értéke nem változik

A (251) példában a COMPS lista kételemű, egy tárgy esetű és egy határozói argumentum található rajta. Az első elemmel kompatibilis a *több verset is* (245)-os leírásának a SYNSEM jegy [5] értéke, a másodikkal pedig a *fel* igekötőnek a (247) leírásában szereplő [11] SYNSEM érték, így az ige alkothat a lexikai egységekkel egy *head-complement* szerkezetet a (108) *head-complement* séma alapján. Az összetevők sorrendjét a (126) posztverbális LP szabály határozza meg: az ige az első összetevő, a többi követi őt. A *head-complement* szerkezetbe való beépülés után a valenciaelv miatt az igei fej COMPS listájának az elemei egyesülnek a komplementum-testvéreinek a SYNSEM jegyeinek az értékével. Az NP[acc]_[14] kifejezés egyesül az [5] leírással, ezáltal a [14] címke mindenütt lecserélődik a [7] címkére. A COMPS listán szereplő Adv[MOD [16]] pedig a [11] SYNSEM értékkel egyesül, így az abban található [12] címke helyettesítődik a [16] címkével.

(252)

$$\begin{array}{l}
\text{SYNSEM} \\
\text{LOC} \\
\text{CAT} \\
\text{CONT} \\
\text{NONLOC} \\
\text{QSTORE} \quad \{[6]\} \\
\text{RETR} \quad \langle \rangle
\end{array}
\left[
\begin{array}{l}
\begin{array}{l}
\text{HEAD} \quad \text{verb} [\text{VFORM } fin] \\
\text{COMPS} \quad \langle \rangle \\
\text{F-GIVE} \quad \left\langle \text{NP} \left[\begin{array}{l} \text{LOCAL } [18] | \text{CAT} | \text{CASE } nom \\ \text{NONLOC} | \text{INHER} \left[\begin{array}{l} \text{FOCUS } \{[17]\} \\ \text{SLASH } \{[18]\} \end{array} \right] \right] [13]_{3sg} \end{array} \right\rangle \\
\text{CAR} \quad none \\
\text{QUANTS} \quad \langle \rangle \\
\text{NUCLEUS} \quad \left[\begin{array}{l} \text{RELN} \quad olvas \\ \text{ARG1} \quad [13] \\ \text{ARG2} \quad [7] \\ \text{ARG3} \quad [15] \end{array} \right]
\end{array}
\right. \\
\left. \begin{array}{l}
\text{INHERITED} \quad \left[\begin{array}{l} \text{SLASH} \quad \{[18], [19]\} \\ \text{FOCUS} \quad \{ \} \end{array} \right] \\
\text{TO-BIND} \quad \left[\begin{array}{l} \text{SLASH} \quad set(local) \\ \text{FOCUS} \quad set(local) \end{array} \right]
\end{array}
\right]
\end{array}$$

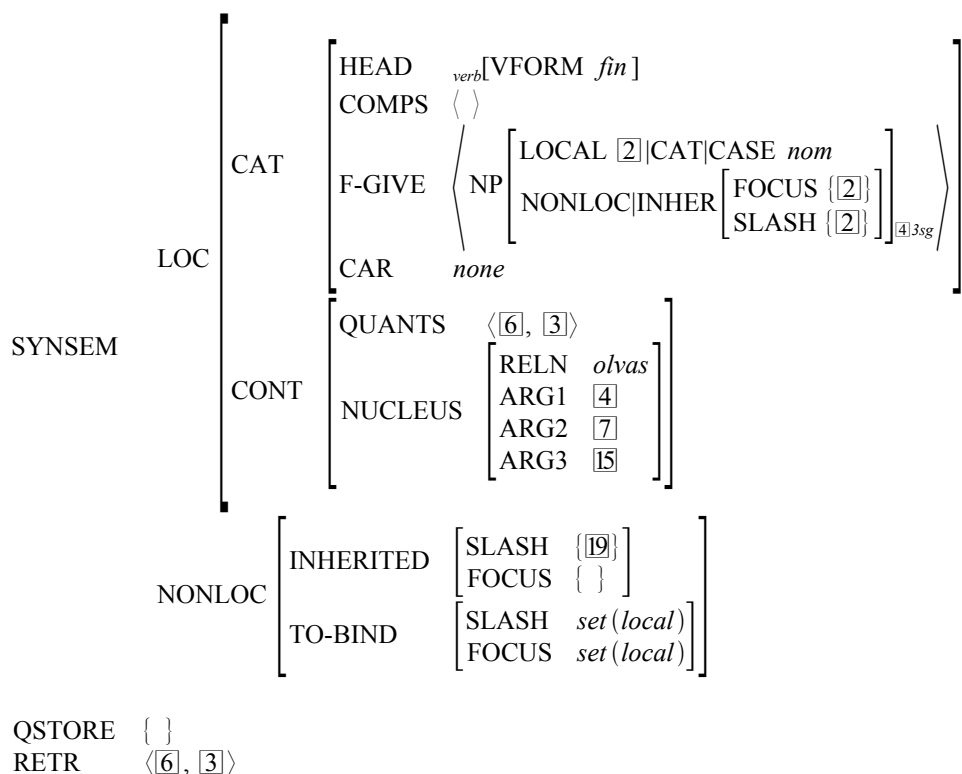
A COMPS lista a valencia-elv miatt üres. A frázisban a nem-fejleányok kötött nemlokális jegyei mind üres halmaz értékűek (mivel ezek az értékek csak fej-leányok esetében lehetnek nem-üres). Mivel ugyanezen összetevőknek az örökölt nemlokális jegyei is üres, az igei frázis az igétől örökli az összes nemlokális jegyét. A tárgyi vonzatától örököl egy kvantort is. Bár a kvantort ezen a szerkezeti szinten is megjelentethetnénk a CONT|QUANTS listán, most nem így teszünk, így biztosítva a tárgy esetleges tág hatókörű olvasatát. A [6] kvantor ezért nem a RETR listán jelenik meg, hanem a QSTORE halmazban.

Mivel az így kapott kifejezés COMPS listája üres, ő már nem lehet feje egy *head-complement* szerkezetnek, viszont lehet feje egy *filler-head* szerkezetnek. A (80) nemlokális jegyek elve szerint az INHERITED|SLASH jegyei közül bármelyik megjelenhetne a TO-BIND|SLASH jegyei között, és így a (244) *Péternek* és a (246) *minden fiúnak* is lehetne *filler* testvére (79) *filler-head* séma szerint. Azonban a (150) egyszeres fókusz elve miatt a *Péternek* kifejezésnek kell először a szerkezethez csatlakoznia. A (252) leírás NONLOCAL|TO-BIND|SLASH jegye {18} értékkel specifikálódik.

A (244) lexikai leírás és a (252) szerkezet tehát *filler-head* szerkezetet alkot. Ekkor a [18]NP[CASE *nom*] alulspecifikált leírás és a (244) leírásban szereplő [2]-vel jelölt leírás egyesül, így a szerkezetbe beépülve a (252)-ben szereplő [13] is egyesül [4]-gyel. A nemlokális jegyek elve miatt az anya NONLOCAL|INHERITED|SLASH jegyének az értéke {19}, NONLOCAL|INHERITED|FOCUS jegyének az értéke pedig {2} lesz. A (152) fókuszjegy-terminálási elv miatt a fej NONLOCAL|TO-BIND|FOCUS jegye is ezt az értéket veszi fel. A (155) hatóköri szabály miatt az anya és a *filler*-leánya QSTORE jegyének diszjunktnak kell lenni, és így a (98) szemantikai elv szerint nem tartalmazhatja a *filler*-leány által bevezetett [3] kvantort, hanem ehelyett az anya RETR listáján jelenik meg, hozzáadódva az eddig üres QUANTS listához. Elemezzük úgy a mondatot, hogy a *több verset is* kifejezés által bevezetett [6] kvantor is itt kerüljön ki a QSTORE tárolóból a RETR listára, megelőzve ott a [3] kvantort. Az így kapott frázis leírása a következő:

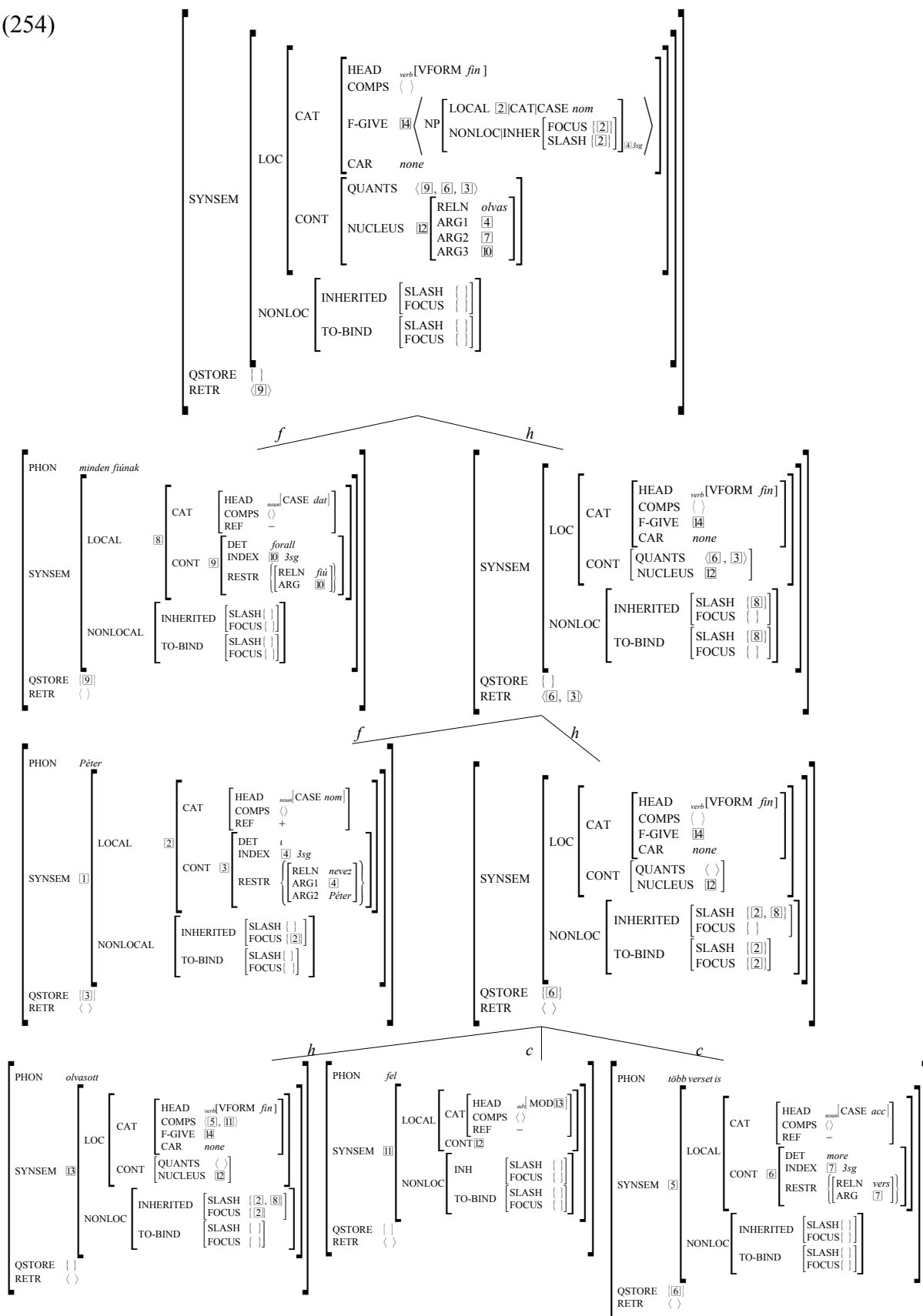
(253)

PHON *Péter olvasott fel több verset is*

Utolsó lépésként az így kapott frázist összekapcsoljuk a (246) *minden fiúnak* kifejezéssel, mint fejet és *fillert*. (253) NONLOCAL|TO-BIND|SLASH jegyét ezért {[19]NP[*dat*]} értékre állítjuk, majd [19]-et egyesítjük a (246)-ban található [8] leírással. Az egyesítés miatt a [15] eddig alulspecifikált leírás [10] értékkel specifikálódik. A mondat leírásában minden nemlokális jegy értéke egy üres halmaz, QSTORE jegye szintén üres halmaz, RETR listája pedig a [9] kvantort tartalmazza egyedül. A teljes mondatszerkezet a következő (a [13] és a [14] címkéket újrahaznosítva):

(254)

A bemutatott elemzés alulról építette fölfelé a mondat szerkezetet, de ezt csak a könnyebb érthetőség miatt mutattam be így. Valójában a HPSG szabályai és elvei a kész mondat szerkezetet jólformáltságot biztosítják, a (254) szerkezet minden minimális szerkezetének meg kell felelni az összes felírt elvnek.

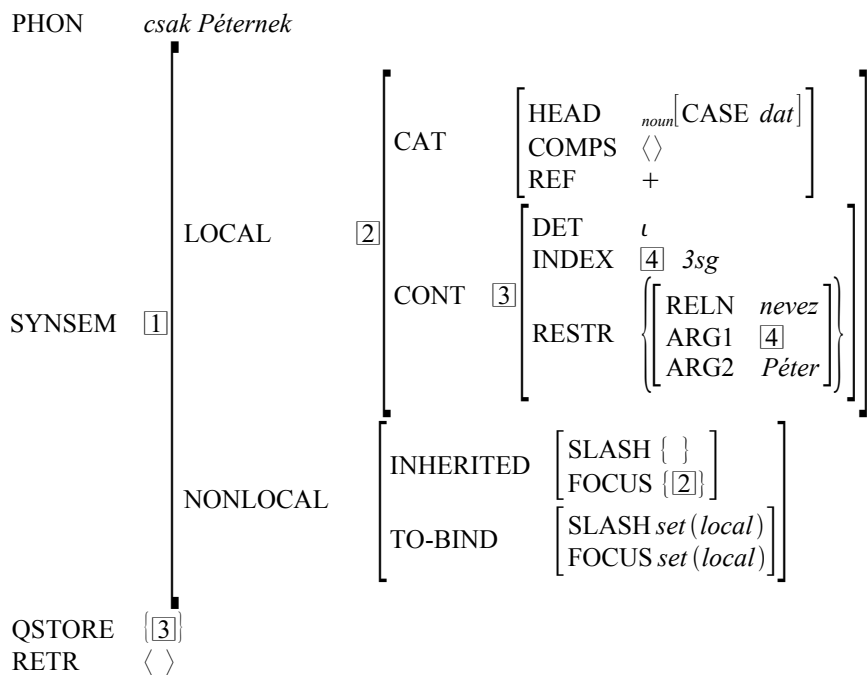
Mondatelemzés II

Az 5. szakaszban bemutatott szabályok helyes működésének a bemutatására elemezzük a következő mondatot:

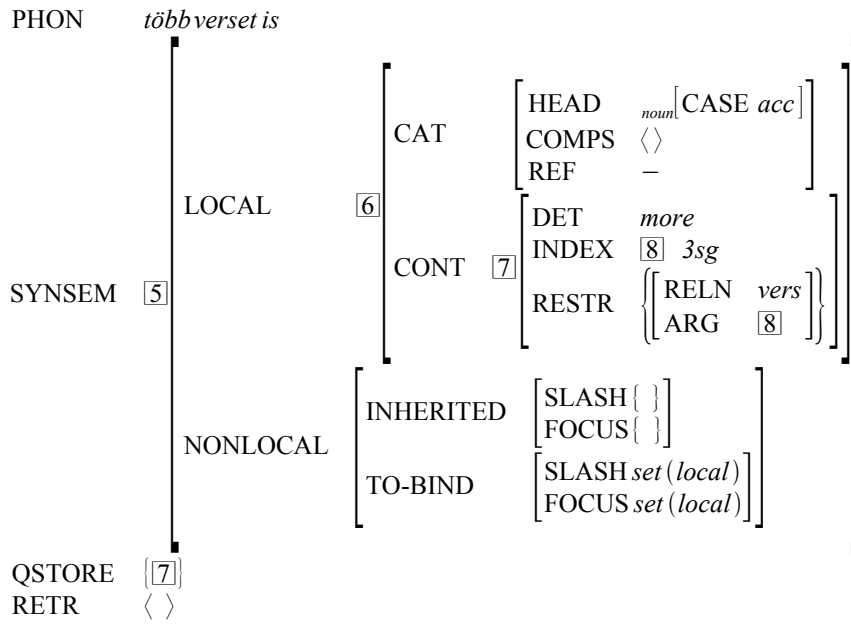
(255) Minden fiú szeretne csak Péternek több verset is olvasni a könyvből.

Elsőként vegyük sorra a mondat nem-igei összetevőinek a lexikai leírását (az ige argumentumait most lexikai összetevőnek tekintve):

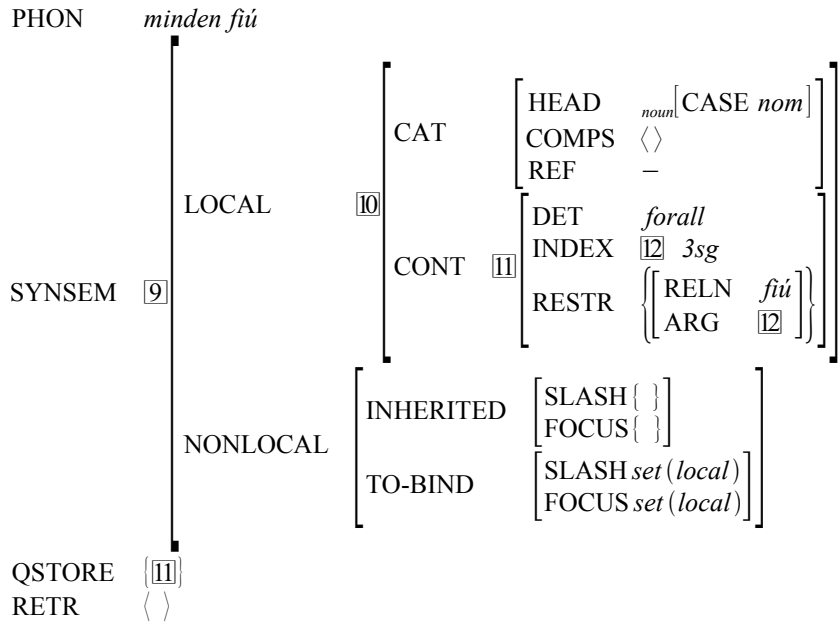
(256)

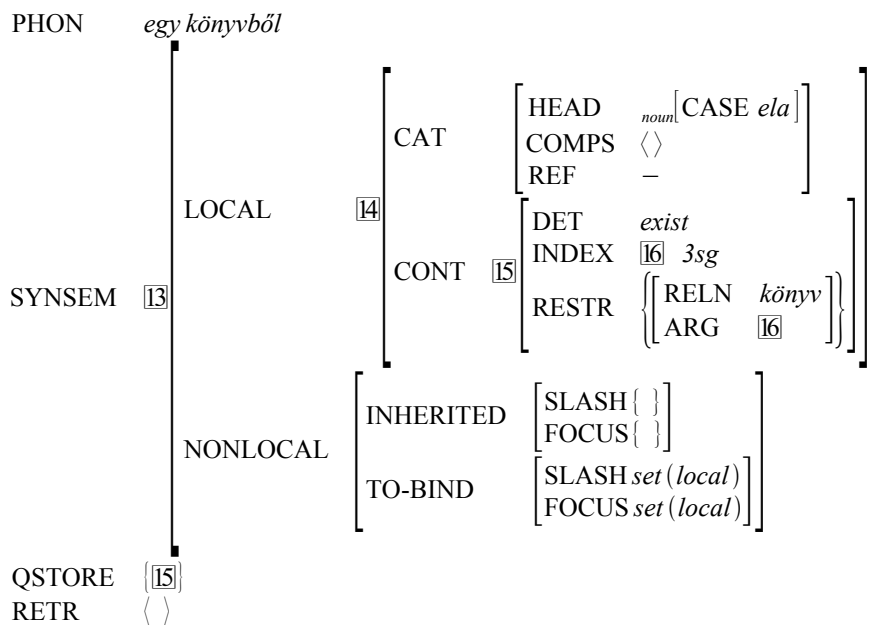
(257)

(258)

(259)

A lexikai kifejezések **TO-BIND** jegyei specifikálatlanok, mivel azoknak az értéke csak a mondat szerkezetbe bekerülve lesz meghatározva.

Az *olvasni* ige szótári leírását a (259) lexikai leírásból vezetjük le lexikai szabályok segítségével.

(260)

PHON *olvasni*

SYNSEM	LOCAL	CAT	HEAD	<i>verb</i> [VFORM <i>inf</i>]	
			ARG-ST	$\langle$ NP[<i>case</i>] ₁₇ , NP[<i>acc</i>] ₁₈ , NP[<i>dat</i>] ₁₉ , NP[<i>ela</i>] ₂₀ $\rangle$	
			DEPS	$\langle$ NP[<i>case</i>] ₁₇ , NP[<i>acc</i>] ₁₈ , NP[<i>dat</i>] ₁₉ , NP[<i>ela</i>] ₂₀ $\rangle$	
			COMPS	$\langle$ NP[<i>case</i>] ₁₇ , NP[<i>acc</i>] ₁₈ , NP[<i>dat</i>] ₁₉ , NP[<i>ela</i>] ₂₀ $\rangle$	
			F-GIVE	$\langle$ $\rangle$	
	NONLOCAL	CONT	CAR	<i>carrier</i>	
			QUANTS	$\langle$ $\rangle$	
			NUCLEUS	RELN	<i>olvas</i>
				ARG1	<u>17</u>
				ARG2	<u>18</u>
ARG3	<u>19</u>				
	TO-BIND	ARG4	<u>20</u>		
		INHERITED	SLASH $\{ \}$		
		FOCUS	$\{ \}$		
		SLASH	<i>set (local)</i>		
		FOCUS	<i>set (local)</i>		
QSTORE		$\{ \}$			
RETR		$\langle$ $\rangle$			

Látható, hogy az ige az alanyának sem az esetére (a *case* szupertípusa a *nom*, *acc* stb. típusoknak), sem pedig a számára és a személyére nem tesz semmilyen megszorítást.

A (74) példában ismertetett lexikai megszorítás szerint az ige DEPS jegye a kötelező vonzatokat tartalmazó ARG-ST lista elemein kívül tartalmazhat még olyan elemeket is, amelyek képesek az igét módosítani. Mivel most semmilyen adjunktummal nem módosítjuk az igét, a DEPS jegy értéke, és így a COMPS jegy értéke is, azonos lesz az ARG-ST jegy értékével.

A (260) szótári elemből a (144) fókusz kiválasztó lexikai szabály segítségével hozunk létre fókuszjegyet adó igét úgy, hogy a DEPS lista harmadik elemét, az datívuszi vonzatot választjuk ki. A DEPS lista harmadik eleme megjelenik az F-GIVE listán úgy, hogy közben fókuszjegyet kap. A CAR jegy értéke *none*-ra változott, az igejelentés változásának a leírásától most eltekintek. Az ige COMPS jegyének az értéke megintcsak ugyanaz, mint a DEPS jegyének az értéke:

PHON *olvasni*

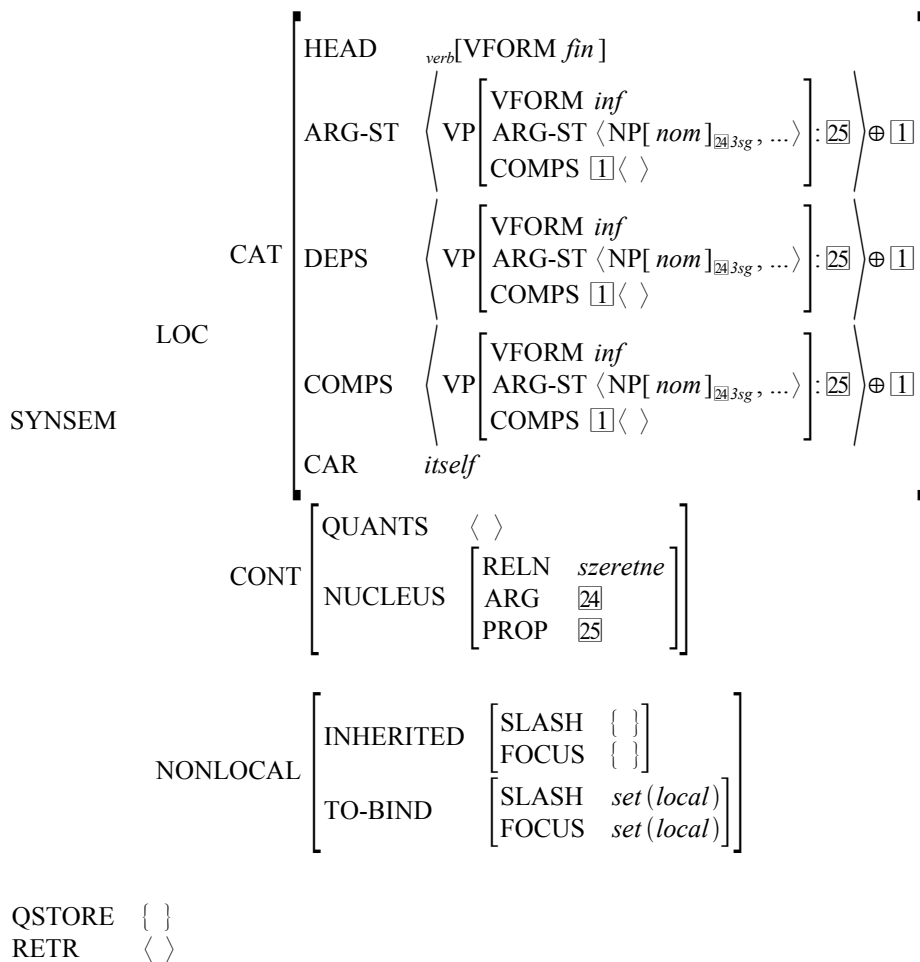
165

PHON *olvasni*

QSTORE	{ }
RETR	< >

A mondatban megjelenő *szeretne* lexikai leírását a (228) példában már ismertetett lexikai egységből vezetjük le. A részletesebb leírása a következő:

(263)

PHON *szeretne*

Ez a *szeretne* egy olyan infinitívuszt vonz, amelynek a `COMPS` listája egy üres lista. A mi mondatunkban azonban a (262) infinitívusz fog szerepelni, ezért a (263) lexikai egységen kétszer alkalmazzuk a (229) rekurzív argumentumszám-növelő lexikai szabályt, így kapjuk a következő lexikai leírást:

(264)

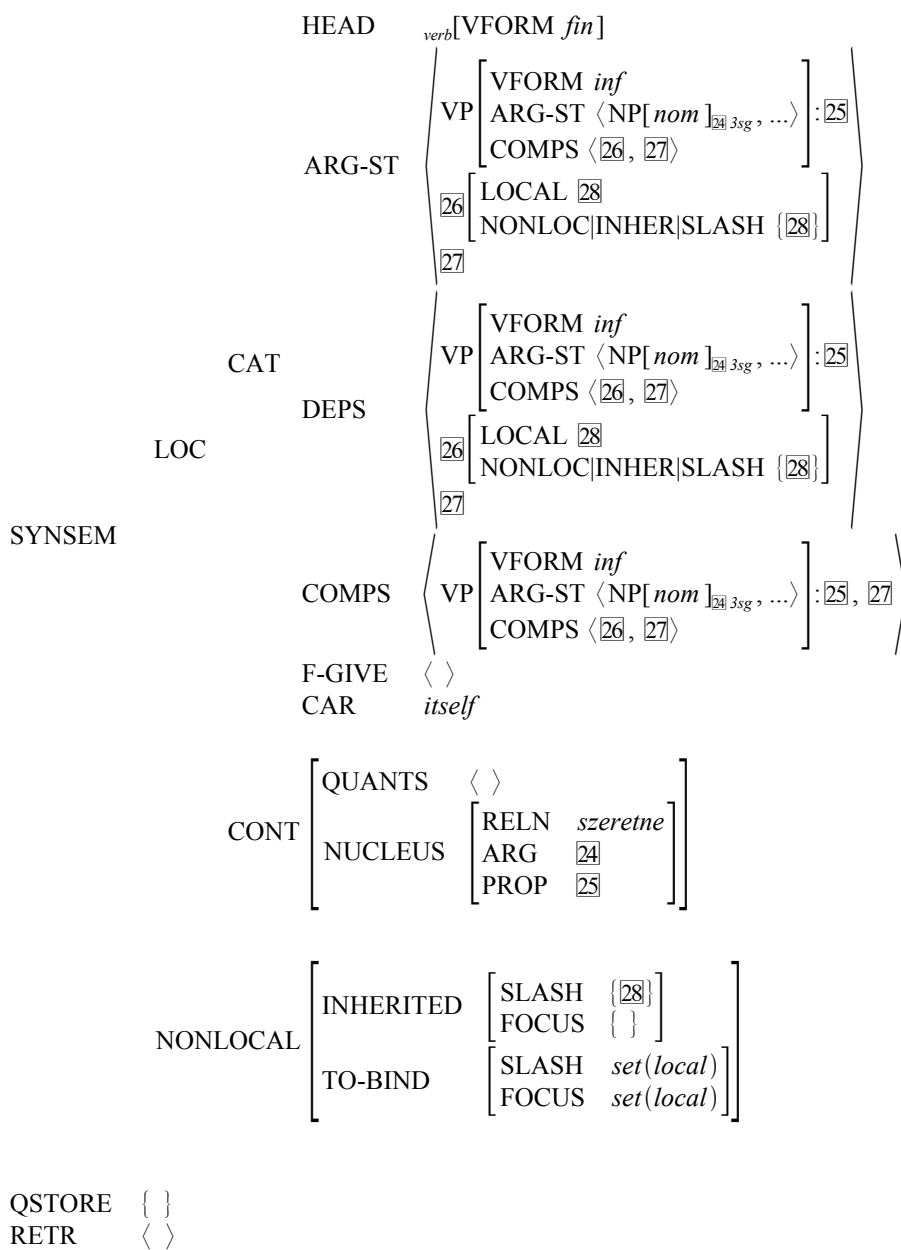
PHON *szeretne*

SYNSEM	LOC	CAT	HEAD	<i>verb</i> [VFORM <i>fin</i>]	
			ARG-ST	$\left\langle \begin{array}{l} \text{VP} \left[\begin{array}{l} \text{VFORM } \textit{inf} \\ \text{ARG-ST } \langle \text{NP}[\textit{nom}]_{\boxed{24} \textit{ 3sg}, \dots} \rangle : \boxed{25}, \boxed{26}, \boxed{27} \\ \text{COMPS } \langle \boxed{26}, \boxed{27} \rangle \end{array} \right] \end{array} \right\rangle$	
			DEPS	$\left\langle \begin{array}{l} \text{VP} \left[\begin{array}{l} \text{VFORM } \textit{inf} \\ \text{ARG-ST } \langle \text{NP}[\textit{nom}]_{\boxed{24} \textit{ 3sg}, \dots} \rangle : \boxed{25}, \boxed{26}, \boxed{27} \\ \text{COMPS } \langle \boxed{26}, \boxed{27} \rangle \end{array} \right] \end{array} \right\rangle$	
			COMPS	$\left\langle \begin{array}{l} \text{VP} \left[\begin{array}{l} \text{VFORM } \textit{inf} \\ \text{ARG-ST } \langle \text{NP}[\textit{nom}]_{\boxed{24} \textit{ 3sg}, \dots} \rangle : \boxed{25}, \boxed{26}, \boxed{27} \\ \text{COMPS } \langle \boxed{26}, \boxed{27} \rangle \end{array} \right] \end{array} \right\rangle$	
			F-GIVE	$\langle \rangle$	
			CAR	<i>itself</i>	
		CONT	$\left[\begin{array}{l} \text{QUANTS} \quad \langle \rangle \\ \text{NUCLEUS} \quad \left[\begin{array}{l} \text{RELN} \quad \textit{szeretne} \\ \text{ARG} \quad \boxed{24} \\ \text{PROP} \quad \boxed{25} \end{array} \right] \end{array} \right]$		
			NONLOCAL $\left[\begin{array}{l} \text{INHERITED} \quad \left[\begin{array}{l} \text{SLASH} \quad \{ \} \\ \text{FOCUS} \quad \{ \} \end{array} \right] \\ \text{TO-BIND} \quad \left[\begin{array}{l} \text{SLASH} \quad \textit{set}(\textit{local}) \\ \text{FOCUS} \quad \textit{set}(\textit{local}) \end{array} \right] \end{array} \right]$		
		QSTORE $\{ \}$			
		RETR $\langle \rangle$			

A mondatban szereplő *szeretne* nem fókuszjegyzadó ige, ezért (264)-re nem alkalmazzuk a (144) fókusz kiválasztó lexikai szabályt, az F-GIVE jegy értéke így az üres lista marad. Alkalmazzuk viszont a (145) Complement extraction lexikai szabályt, így az ige DEPS listájának a második elemének, azaz az infinitívuszi vonzatának a COMPS listájának az első elemének a LOCAL jegye bekerül az ige NONLOCAL|INHERITED|SLASH tárolóba:

(265)

PHON *szeretne*

Így kialakult az a lexikai egység, amely a (255) mondatban szerepelő *szeretne* igéhez tartozik.

(255) Minden fiú szeretne csak Péternek több verset is olvasni a könyvből.

Az ARG-ST és a DEPS jegyek értéke nem változik a továbbiakban és nem is befolyásolják az elemzést, ezért ezeket nem jelöljük.

Az eddig felsorolt lexikai egységek mindegyike megfelel az összes releváns megszorításnak, így a (74) és a (75) argumentumlistákra vonatkozó megszorításoknak és a (146) fókuszpozíció elvének is. Illesszük be most őket egy mondat szerkezetbe!

A (262) infinitívusz nem lehet *head-complement* szerkezet feje, mivel HEAD jegyének az értéke nem egyesíthető a (108) *head-complement* sémában szereplő HEAD jegy értékével. Lehet viszont feje egy *filler-head* szerkezetnek, mivel a (235) módosított *filler-head* séma DTRS|HEAD-DTR értékével már egyesíthető (262). Az egyesítés miatt a NONLOCAL|TO-BIND|SLASH jegyének az értéke egy egyelemű halmaz lesz, halmaz egyetlen eleme pedig azonos lesz az infinitívusz *filler*-testvérének a LOCAL jegyével. A (80) nemlokális jegyek elve miatt ennek az értéknek szerepelnie kell a kialakuló frázis valamelyik összetevőjének a NONLOCAL|INHERITED|SLASH értékei között. Mivel azonban a rendelkezésre álló kifejezések között egyetlen olyan sincs, amelynek az örökölt SLASH jegyei közül az egyik megegyezik a saját LOCAL jegyének az értékével, ezért az infinitívusz TO-BIND|SLASH jegyének az értéke csakis a saját örökölt SLASH jegyei közül kerülhet ki. Bármelyiket választhatnánk a kettő közül, de hogy a példamondatot leíró szerkezetet kapjuk, válasszuk ki a [23]NP[acc]₁₈-t! A (262) leírásban tehát a NONLOCAL|TO-BIND|SLASH jegy { [23] } értékkel specifikálódik, a NONLOCAL|TO-BIND|FOCUS pedig { } értékkel.

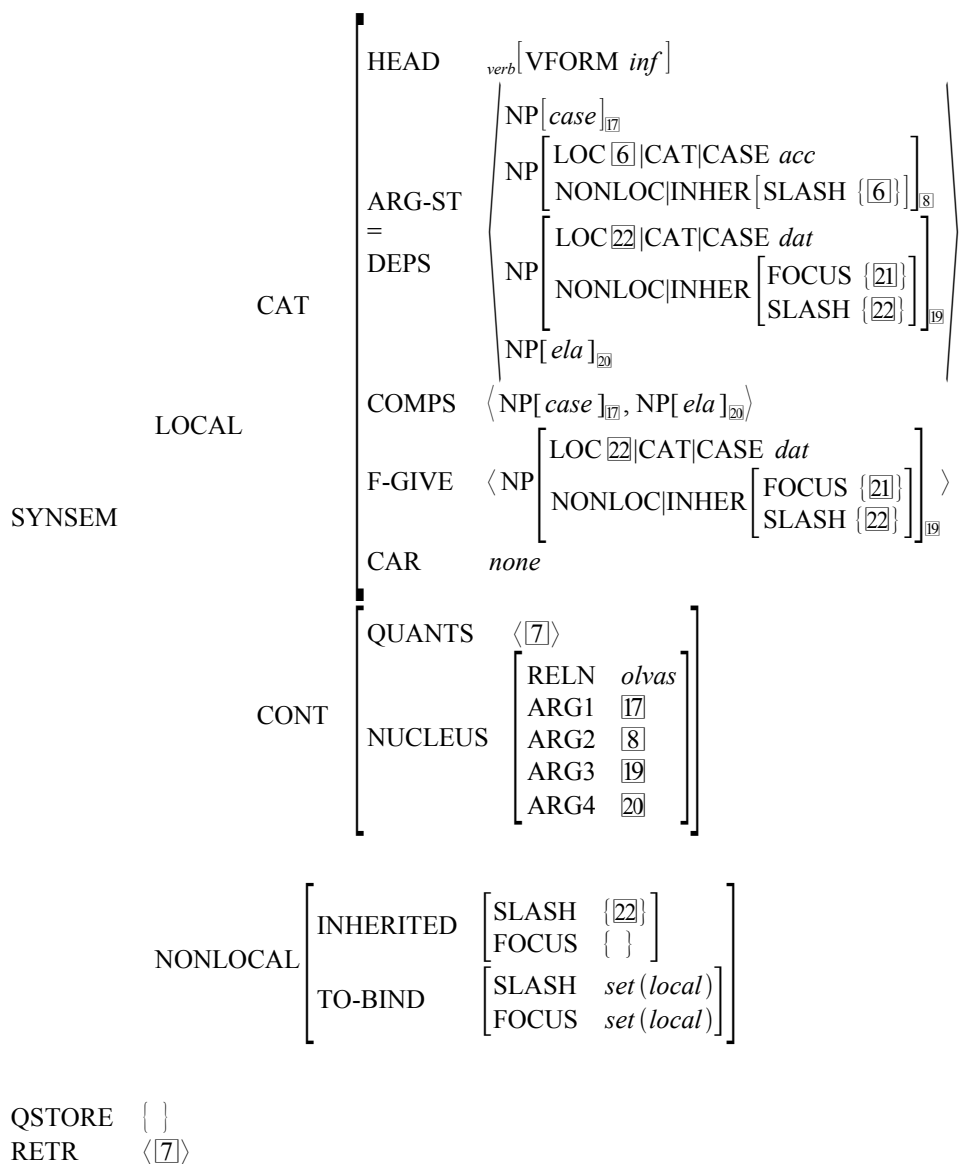
A (262) infinitívusz tehát egy tárgyesetű főnévi csoporttal *filler-head* szerkezetet alkot. A *több verset is* (257)-es leírása minden szempontból kielégítő, LOCAL jegyének az értéke [6] egyesíthető [23]-mal. Az egyesítés során a [18] is egyesül [8]-cal

A frázis leírásában a CAT jegy értéke megegyezik a fej-leány CAT jegyének az értékével a (38) fej-jegy elv és a (66) valencia elv alkalmazása miatt, CONTENT|NUCLEUS jegye pedig a fej-leány CONTENT|NUCLEUS jegyével a (98) szemantikai elv miatt. A (80) nemlokális jegyek elve miatt az anya NONLOCAL|INHERITED|SLASH halmazában csak a fej-leány ugyanilyen jegyének azon elemei maradnak meg, amelyek nem szerepelnek a fej NONLOCAL|TO-BIND|SLASH halmazban, vagyis az anya NONLOCAL|INHERITED|SLASH jegyének az értéke { [22]NP[case]₁₇ } lesz. Mivel a *több verset is* kvantifikált kifejezés, azaz a (257) leírásban a QSTORE jegy értéke nem üres, ezért annak tartalma a (98) szemantikai elv a pontja miatt az anyán is meg kell hogy jelenjen valahogyan, vagy annak a QSTORE halmazában, vagy a RETR listáján. A (155) hatóköri szabály miatt azonban az anya és a *filler*-leánya QSTORE jegyének

diszjunktak kell lennie, ezért a (257) kvantora az *anya* RETR listáján jelenik meg: RETR {[7]}. A (98) szemantikai elv *b* pontja szerint azonban az *anya* SYNSEM|LOCAL|CONTENT|QUANTS listáján is megjelenik a (257) által bevezetett kvantor. A kapott frázis leírása (a leányok feltüntetése nélkül) a következő:

(266)

PHON *több verset is olvasni*

A kapott szerkezet nem sérti meg a (150) egyszeres fókusz elvét, mert bár az F-GIVE jegye

egyik elemének a *LOCAL* jegye szerepel a *SLASH* tárolóban is, de az elv csak ragozott igékre vonatkozik.

Hasonló gondolatmenetet követve alakíthatjuk ki azt a *filler-head* szerkezetet, amelyben (266) a fej, (256) pedig a *filler*-leány. A szerkezetbe épülve (266) *SYNSEM|NONLOCAL|TO-BIND|SLASH* jegye [22]-ként specifikálódik, majd [22] egyesül (256) *LOCAL* jegyének az értékével, [2]-vel. Az egyesülés részeként [19] is unifikálódik [4]-gyel. A (266) és (256) alkotta *filler-head* szerkezetben a *filler*-leány *CONTENT* jegyének az értéke szerepel a fej *F-GIVE* listájának egyik (az egyetlen) elemének *LOCAL* jegyével, ezért a (152) fókuszjegy terminálási elv szerint a *filler*-leány *SYNSEM|NONLOCAL|INHERITED|FOCUS* jegye, az *F-GIVE* érték *NONLOCAL|INHERITED|FOCUS* jegye és a fej-leány *SYNSEM|NONLOCAL|TO-BIND|FOCUS* jegye egyesül, így [21] és [2] is unifikálódik, valamint a fej-leány *SYNSEM|NONLOCAL|TO-BIND|FOCUS* jegy { [2] } értékkel specifikálódik. Az anya *CAT* jegyének az értéke az előző frázisnál leírtak szerint azonos lesz a fej *CAT* jegyének az értékével, az anya *CONTENT|NUCLEUS* jegye pedig a fej *CONTENT|NUCLEUS* jegyének az értékével. A nemlokális jegyek elve miatt az anya örökölt nemlokális jegyei üres halmaz értékűek. A szemantikai elv és a hatóköri szabály figyelembevételével az előző frázisnál ismertetett módon határozhatjuk meg az anya *QSTORE* és *RETR* jegyeit is, valamint az anya *CONTENT|QUANTS* listájának az értékét is. Az eredményül kapott frázis leírása így alakul a fentiek fényében:

(267)

PHON *csak Péternek több verset is olvasni*

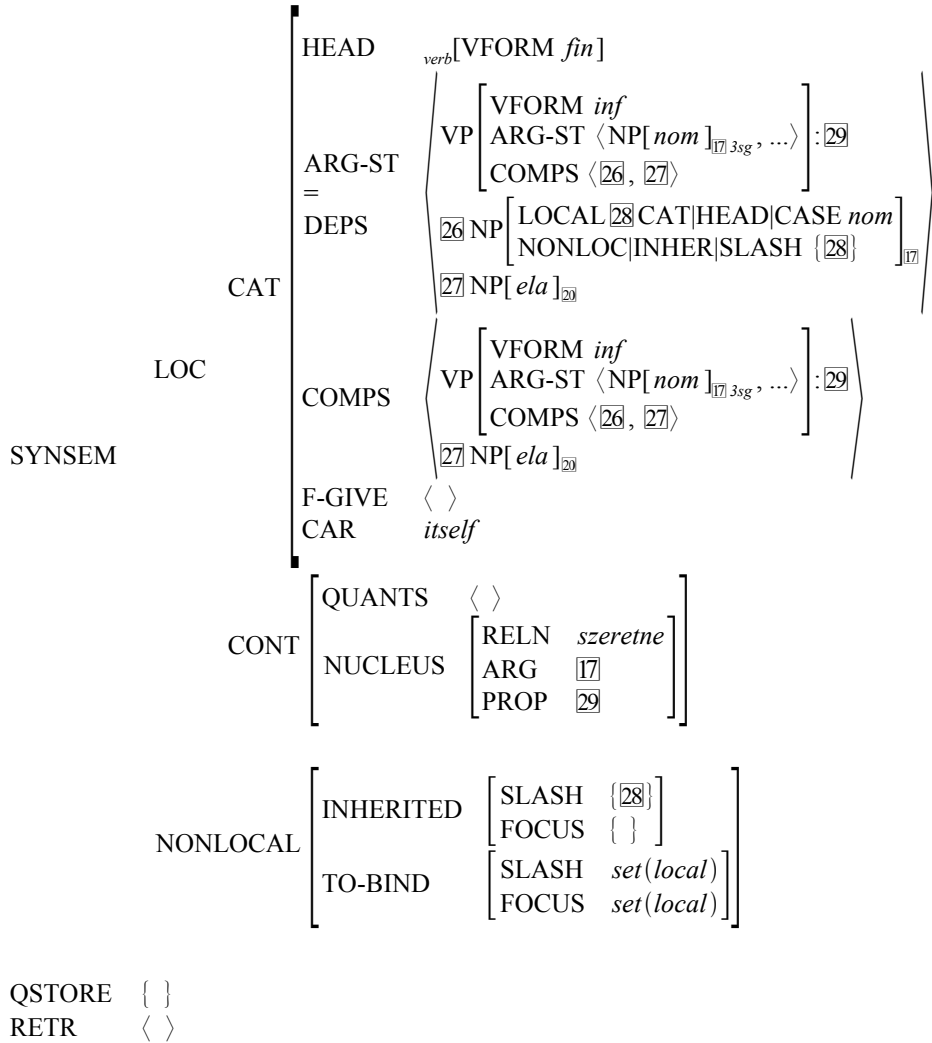
				HEAD	<i>verb</i> [VFORM <i>inf</i>]
				NP	[<i>case</i>] ₁₇
			ARG-ST	NP	[LOC <u>6</u> CAT CASE <i>acc</i> NONLOC INHER [SLASH { <u>6</u> }]] ₈
			=	NP	[LOC <u>2</u> CAT CASE <i>dat</i> NONLOC INHER [FOCUS { <u>2</u> } SLASH { <u>2</u> }]] ₄
		CAT	DEPS	NP	[<i>ela</i>] ₂₀
				COMPS	< NP [<i>case</i>] ₁₇ , NP [<i>ela</i>] ₂₀ >
	LOCAL			F-GIVE	< NP [LOC <u>2</u> CAT CASE <i>dat</i> NONLOC INHER [FOCUS { <u>2</u> } SLASH { <u>2</u> }]] ₄ 3sg >
SYNSEM				CAR	<i>none</i>
				QUANTS	< <u>3</u> , <u>7</u> >
				RELN	<i>olvas</i>
				ARG1	<u>17</u>
				ARG2	<u>8</u>
				ARG3	<u>4</u>
				ARG4	<u>20</u>
	CONT	<u>29</u>	NUCLEUS		
				INHERITED	[SLASH { } FOCUS { }]
				TO-BIND	[SLASH <i>set (local)</i> FOCUS <i>set (local)</i>]
	NONLOCAL				
				QSTORE	{ }
				RETR	< <u>3</u> >

Mivel a kapott AVM-ben már nincs örökölt SLASH érték, ezért nem képes *filler–head* szerkezet feje lenni, és mivel infinitívusz, *head–complement* szerkezet feje sem lehet. Lehet azonban komplementum abban a szerkezetben, amelynek (265) a feje, mivel megfelel az abban támasztott követelményeknek: infinitívusz, amelynek a COMPS listája két elemből áll, valamint az ARG-ST listájának az első eleme egyes szám harmadik személyű alanyesetű főnévi csoport. Egyesítsük is a

szeretne ige COMPS listájának az első elemét (267) SYNSEM jegyének az értékével:

(268)

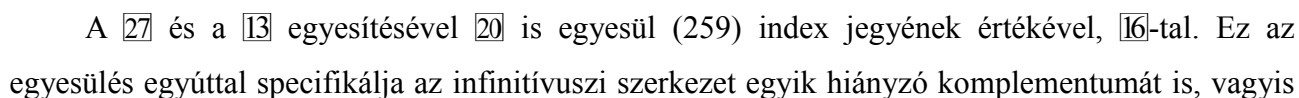
PHON *szeretne*

(267) SYNSEM jegyének az értéke unifikálódik (265) COMPS listájának az első elemével, és így (265) DEPS listájának és ARG-ST listájának első elemével is. Itt azonban, mivel (267) COMPS listája konkatenálódott (265) ARG-ST listája végéhez, 26 és 27 egyesül (267) COMPS listájának elemeivel. (267) alanyának esetjegye ekkor specifikálódik alanyesetként, INDEX jegye pedig 3sg értéket vesz föl. Az így specifikált alanyi argumentum végül a ragozott ige bal perifériáján fog megjelenni,

Ahhoz, hogy (265) fej lehessen egy *head-complement* szerkezetben, a (108) *head-complement* séma szerint még a másik vonzatnak is jelen kell lenni komplementumlányként. (259) SYNSEM jegyének az értéke ([13])egyesíthető a fej COMPS listájának a második tagjával ([27]), ezért az megfelelő komplementum-leány. Az egyesítés után a következő szerkezetet kapjuk:

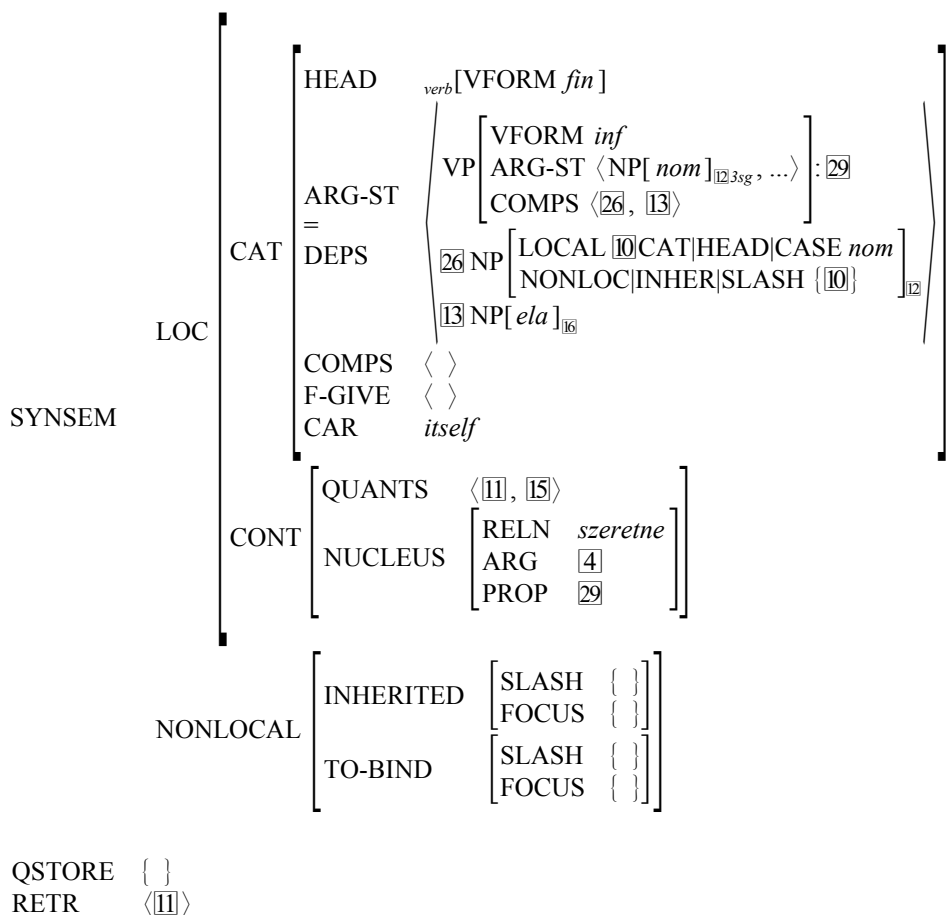
PHON *szeretne csak Péternek több verset is olvasni egy könyvből*

kiderül, hogy a (267) leírásban a `SYNSEM|LOCAL|CONTENT|NUCLEUS|ARG4` jegy értéke [16]. Mivel (259) kvantifikált kifejezés, a `QSTORE` jegyének az értéke is megjelenik az anyán, most a `RETR` listán, így a majd később megjelenő kvantifikált alanynál szűkebb hatókört kap. Választhattuk volna azt is, hogy az anya `QSTORE` halmazában jelenik meg, ekkor lehetett volna tág hatókörű. Mivel az infinitívusz bal perifériáján megjelenő kifejezések kvantorai az infinitívusz `QUANTS` listáján kapják meg hatókörüket, és ez a `QUANTS` lista része a ragozott ige `NUCLEUS|PROP` jegye értékének, az infinitívusz tárgya és datívuszi vonzata is kisebb hatókörű, mint az elatívuszi argumentum. (269) `COMPS` jegyének az értéke a (66) valencia elv miatt üres.

(270)

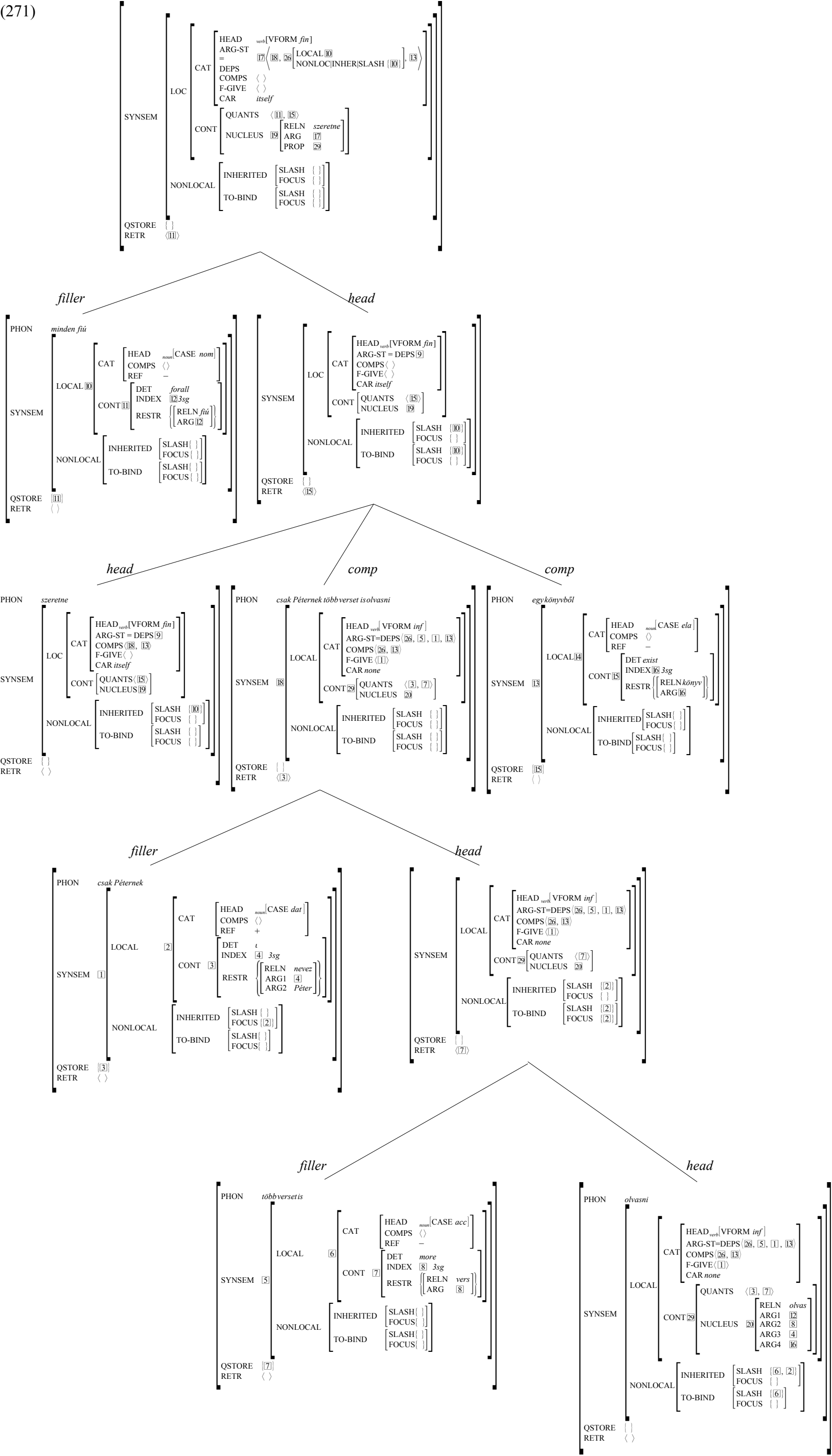
PHON *minden fiú szeretne csak Péternek több verset is olvasni egy könyvből*

Utolsó lépésként megalkotjuk a (270) szerkezetet, amelyben (269) *filler–head* szerkezetet alkot a (258) *minden fiú* alannyal. Ennek keretében a megfelelő elvekkkel összhangban [28]

unifikálódik [10]-zel, [17] pedig [12]-vel. (269) `SYNSEM|LNONLOCAL|TO-BIND|SLASH` jegyének az értéke {[10]} értékkel specifikálódik `SYNSEM|LNONLOCAL|TO-BIND|SLASH` értéke pedig egy üres halmaz lesz. A (258) által bevezetett kvantor az anya `RETR` listájában jelenik meg, majd ez a lista az anya `SYNSEM|LOCAL|CONTENT|QUANTS` listájának az elejéhez csatolódik. Az anya összes nemlokális jegye üres halmaz értékű lesz. A teljes mondatszerkezet a következő oldalon található.

A bemutatott elemzés alulról építette fölfelé a mondatszerkezetet, de a HPSG szabályai és elvei a kész mondatszerkezetet jólformáltságát biztosítják, a szerkezet minden minimális szerkezetének meg kell felelni az összes felírt elvnek.

Bibliográfia

- Abeillé, Anna - Danièle Godard 1999: A lexical approach to quantifier floating in French. In G. Webelhuth - J. Koenig - A. Kathol (eds.): *Lexical and Constructional Aspects of Linguistics Explanation*. CSLI, Stanford. pp. 81-96.
- Alberti Gábor - Balogh Kata - Kleiber Judit - Visket Anita 2002: A totális lexikalizmus elve és a GASG nyelvtan-modell. In Maleczki M. (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei V*. SZTE, Szeged. pp. 193-218.
- Alberti, Gábor 1997: "Restrictions on the degree of referentiality of arguments in Hungarian sentences". *Acta Linguistica Hungarica* **44**: pp. 341-362.
- Alberti Gábor 2000a: A totális lexikalizmus grammatikája. In Kenesei I. (szerk.): *Az igei vonzatszerkezet a magyarban*. Osiris Kiadó, Budapest. pp. 333-385.
- Alberti Gábor 2000b: Mi fán terem a „konkordiális nyelvtan”? In Büky L. - Maleczki M. (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei IV*. SZTE, Szeged. pp. 9-41.
- Barwise, Jon - Robin Cooper 1981: "Generalized quantifiers and natural language". *Linguistics and Philosophy* **4**: pp. 159-219.
- Bobaljik, Jonathan David 2004: Clustering theories. In K. É. Kiss - H. van Riemsdijk (eds.): *Verb Clusters: A study of Hungarian, German and Dutch*. John Benjamins, Amsterdam. pp. 121-145.
- Borsley, Robert D. 1987: *Subjects and Complements in HPSG*. Stanford University, Stanford.
- Borsley, Robert D. 1996: *Modern Phrase Structure Grammar*. Blackwell, Oxford.
- Bouma, Gosse - Robert Malouf - Ivan A. Sag 2001: "Satisfying constraints on extraction and adjunction". *Natural Language & Linguistic Theory* **19**: pp. 1-65.
- Bouma, Gosse 2003: Verb clusters and the scope of adjuncts in Dutch. In P. A. M. Seuren - G. Kempen (eds.): *Verb Constructions in German and Dutch*. Benjamins, Amsterdam-Philadelphia. pp. 5-42.

- Brody, Michael 1990: Remarks on the order of elements on the Hungarian focus field. In I. Kenesei (ed.): *Approaches to Hungarian III*. JATE, Szeged. pp. 95-121.
- Bródy Mihály - Szabolcsi Anna 2001: Az egyenes és inverz hatókörű mondatokról. In Bakró-Nagy M. - Bánréti Z. - É. Kiss K. (szerk.): *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből*. Osiris, Budapest. pp. 120-144.
- Carpenter, Bob 1991: "The generative power of Categorical Grammar and Head-driven Phrase Structure Grammar with lexical rules". *Computational Linguistics* 17/3: pp. 301-314.
- Chomsky, Noam 1957: *Syntactic Structures*. Mouton.
- Chomsky, Noam 1981: *Lectures on Government and Binding*. Foris, Dordrecht.
- Chomsky, Noam 1995a: *Mondattani szerkezetek/Nyelv és elme*. Osiris, Budapest.
- Chomsky, Noam 1995b: *The Minimalist Program*. The MIT Press, Cambridge.
- Chomsky, Noam 2001: Derivation by phase. In M. Kenstowicz (ed.): *Ken Hale: A Life in Language*. MIT Press, Cambridge, Mass. pp. 1-52.
- Cooper, Robin 1983: *Quantification and Syntactic Theory*. Reidel, Dordrecht.
- Copestake, Ann - Dan Flickinger - Carl Pollard et al 2001: "Minimal recursion semantics: An introduction". *Language and Computation* 1/3: pp. 1-47.
- É. Kiss, Katalin 1987: *Configurationality in Hungarian*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- É. Kiss Katalin 1989: "Egy főnévi igeneves szerkezetéről". *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XVII: pp. 153-169.
- É. Kiss Katalin 1992: Az egyszerű mondat szerkezete. In Kiefer F. (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan. I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 79-177.
- É. Kiss Katalin 1996: "Többszörös fókusz a magyar mondatszerkezetben". *Néprajz és Nyelvtudomány* XVII.: pp. 47-66.
- É. Kiss Katalin 1998: Mondattan. In É. Kiss K. - Kiefer F. - Siptár P.: *Új magyar nyelvtan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- É. Kiss, Katalin 1999: Strategies of complex predicate formation and the Hungarian verbal complex. In I. Kenesei (ed.): *Crossing Boundaries*. John Benjamin Publishing Company, Amsterdam. pp. 91-114.
- É. Kiss Katalin 2002a: Az ige-igekötő sorrend egy lehetséges magyarázata. In Maleczki M. (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei 5*. SZTE, Szeged. pp. 65-76.
- É. Kiss, Katalin 2002b: *The Syntax of Hungarian*. Cambridge University Press, Cambridge.
- É. Kiss Katalin 2007: "Kísérlet a konfigurációs és a nem-konfigurációs magyar mondattani jelenségek közti ellentmondás feloldására". *Nyelvtudományi Közlemények* **104**: pp. 124-152.
- É. Kiss, Katalin 2008: "Free word order, (non-)configurationality, and phases". *Linguistic Inquiry* **39/3**: pp. 355-377.
- É. Kiss Katalin megj. előtt: Miért szabad az ige utáni szórend a magyarban?. In Maleczki M. - Németh T. E. (szer.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VII*.
- Gazdar, Gerald - Ewan H. Klein - Geoffrey K. Pullum et al 1985: *Generalized Phrase Structure Grammar*. Blackwell, Oxford.
- Goldberg, Adele E. 1995: *A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. University of Chicago Press, Chicago.
- Gosse, Bouma - Gertjan van Noord 1998: Word order constraints on verb clusters in German and Dutch. In E. Hinrichs - A. Kathol - T. Nakazawa (eds.): *Complex Predicates in Nonderivational Syntax*. Academic Press.
- Gyuris Beáta - Maleczki Márta - Varasdi Károly 2006: *Formális szemantika*. JatePress, Szeged.
- Haegeman, Liliane 1994: *Introduction to Government and Binding Theory*. Blackwell, Oxford.
- Harris, Zellig S. 1946: "From morpheme to utterance". *Language* **22(3)**: pp. 161-183.
- Harris, Zellig S. 1982: A morfémától a megnyilatkozáshoz. In Antal L. (szerk.): *Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény II*. Tankönyvkiadó, Budapest. pp. 289-309.

- Hinrichs, Edward W. - Tsuneko Nakazawa 1990: Subcategorization and VP structure in German. In J. Nerbonne - K. Netter - C. Pollard (eds.): *Proceedings of the Third Symposium on Germanic Linguistics*. Benjamins, Amsterdam.
- Hinterhölzl, Roland 2006: *Scrambling, Remnant Movement, and Restructuring in West Germanic*. Oxford University Press, Oxford.
- Hornstein, Norbert 1995: *Logical Form*. Blackwell, Oxford.
- Horvath, Julia 2000: Interfaces vs. the computational system in the syntax of focus. In H. Bennis - M. Everaert - E. Reuland (eds.): *Interface Strategies*. Royal Netherland's Academy of Arts and Sciences, Amsterdam. pp. 183-207.
- Horvath, Julis 2005: Is focus movement driven by stress? In C. Piñon - P. Siptár (eds.): *Approaches to Hungarian 9*. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 131-158.
- Höhle, Tilman 1982: Explikationen für 'normale Betonung' und 'normale Wortstellung'. In W. Abraham (ed.): *Satzglieder in Deutschen*. Gunter Narr, Tübingen. pp. 75-154.
- Kálmán C. György - Kálmán László - Nádasdy Ádám - Prósztéki Gábor 1989: "A magyar segédigék rendszere". *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVII.*: pp. 49-103.
- Kálmán László - Rádai Gábor 1996: "Megszakított összetevők a magyarban konstrukciós nyelvtani szempontból". *Néprajz és Nyelvtudomány* 37: pp. 83-119.
- Kálmán, László - Gábor Rádai 1998: Word order variation in Hungarian from a constructionist perspective. In C. D. Groot - I. Kenesei (eds.): *Approaches to Hungarian 6*. JatePress, Szeged. pp. 141-181.
- Kálmán László - Trón Viktor - Varasdi Károly (szerk) 2002: *Lexikalista elméletek a nyelvészetben*. Tinta, Budapest.
- Kálmán László - Trón Viktor 2000: A magyar igekötő egyeztetése. In Büky L. - Maleczki M. (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei IV*. SZTE, Szeged. pp. 203-211.

- Kálmán, László 1985a: Word order in non-neutral sentences. In I. Kenesei (ed.): *Approaches to Hungarian I*. JATE, Szeged. pp. 25-37.
- Kálmán, László 1985b: Word order in neutral sentences. In I. Kenesei (ed.): *Approaches to Hungarian I*. JATE, Szeged. pp. 13-23.
- Kálmán, László 1995: Definiteness effect verbs in Hungarian. In I. Kenesei (ed.): *Approaches to Hungarian 5*. JatePress, Szeged. pp. 221-242.
- Kaplan, Ronald M. - Joan Bresnan 1995: Lexical-Functional Grammar: A formal system for grammatical representation. In M. Dalrymple - R. M. Kaplan - J. T. Maxwell - A. Zaenen (eds.): *Formal Issues in Lexical-Functional Grammar*. CSLI, Stanford. pp. 29-130.
- Kathol, Andreas 1994: Passives without lexical rules. In J. Nerbonne - K. Netter - C. Pollard (eds.): *German in Head-Driven Phrase Structure Grammar*. CSLI, Stanford. pp. 237-272.
- Kenesei István 1989: "Logikus-e a magyar szórend?". *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* **17**: pp. 105-152.
- Kenesei István 2002: A fókusz megjelenítése a szintaxisban és a fonológiában. In Maleczki M. (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei 5*. SZTE, Szeged. pp. 289-303.
- Kenesei, István 2006: Focus as identification. In V. Molnár - S. Winkler (eds.): *The Architecture of Focus*. de Gruyter, Berlin-New York. pp. 137-168.
- Kiss, Tibor 1994: Obligatory coherence: The structure of German modal verb constructions. In J. Nerbonne - K. Netter - C. Pollard (eds.): *German in Head-Driven Phrase Structure Grammar*. CSLI, Stanford. pp. 71-107.
- Komlósy András 1989: "Fókuszban az igék". *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* **XVII**: pp. 171-182.
- Komlósy András 2001: *A lexikális funkcionális grammatika mondattanának alapfogalmai*. Tinta, Budapest.

- Koopman, Hilda - Anna Szabolcsi 1999: Hungarian complex verbs and XP-movement. In I. Kenesei (ed.): *Crossing Boundaries*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam. pp. 115-134.
- Koopman, Hilda - Anna Szabolcsi 2000: *Verbal Complexes*. The MIT Press, Cambridge.
- Kupść, Anna 1999: Haplology of the Polish reflexive marker. In R. D. Borsley - A. Prepiórkowski (eds.): *Slavic in Head-Driven Phrase Structure Grammar*. CSLI, Stanford. pp. 91-124.
- MacLachlan, Anna - Owen Rambow 2002. Cross-serial dependencies in Tagalog. In *Proceedings the Sixth Workshop on Tree Adjoining Grammars*. Venice. pp. 100-106.
- Manning, Christopher D. - Ivan A. Sag 1998: "Argument structure, valence, and binding". *Nordic Journal of Linguistics* **21(2)**: pp. 107-144.
- Manning, Christopher D. - Ivan A. Sag 1999: Dissociations between argument structure and grammatical relations. In G. Webelhuth - J. Koenig - A. Kathol (eds.): *Lexical And Constructional Aspects of Linguistic Explanation*. CSLI Publications, Stanford. pp. 63-77.
- Martin, Roger 2001: „Null Case and the distribution of PRO”. *Linguistic Inquiry* **32(1)**: pp. 141-166.
- van Noord, Gertjan - Gosse Bouma 1994. Adjuncts and the processing of lexical rules. In *Proceedings of the 15th International Conference on Computational Linguistics (COLING)*. Kyoto. pp. 250-256.
- Partee, Barbara H. - Alice ter Meulen - Robert E. Wall 1990: *Mathematical Methods in Linguistics*. Kluwer, Dordrecht.
- Pickering, Martin - Guy Barry 1991: "Sentence processing without empty categories". *Language and Cognitive Processes* **6/3**: pp. 229-264.
- Pollard, Carl - Ivan A. Sag 1987: *Information-Based Syntax and Semantics, Volume 1: Fundamentals*. CSLI, Stanford.

- Pollard, Carl - Ivan A. Sag 1994: *Head-Driven Phrase Structure Grammar*. CSLI - University of Chicago Press, Stanford - Chicago.
- Pollard, Carl 1987: *Generalized Context-free Grammars, Head Grammars, and Natural Language*. PhD disszertáció. Stanford University.
- Pollard, Carl 1994: Toward a unified account of passive in German. In J. Nerbonne - K. Netter - C. Pollard (eds.): *German in Head-Driven Phrase Structure Grammar*. CSLI, Stanford. pp. 273-296.
- Sag, Ivan A. - Janet Dean Fodor 1994. Extraction without traces. In *Proceedings of the West Coast Conference on Formal Linguistics 13*. Stanford. pp. 365-384.
- Sag, Ivan A. 2005. Adverb extraction and coordination: a reply to Levine. In *The Proceedings of the 12th International Conference on Head-Driven Phrase Structure Grammar*. Stanford. pp. 322-342.
- Sag, Ivan A. 2007: Remarks on locality. In S. Müller (ed.): *The Proceedings of the 14th International Conference on Head-Driven Phrase Structure Grammar*. CSLI, Stanford. pp. 394-414.
- Selkirk, Elisabeth O. 1984: *Phonology and Syntax*. The MIT Press, Cambridge.
- Shieber, Stuart M. 1985: "Evidence against the context-freeness of natural language". *Linguistics and Philosophy* 8: pp. 333-343.
- Shieber, Stuart M. 1986: *An Introduction to Unification-Based Approaches to Grammar*. CSLI, Stanford.
- Steedman, Mark 1996: *Surface Structure and Interpretation*. The MIT Press, Cambridge.
- Surányi, Balázs 2006: "Scrambling in Hungarian". *Acta Linguistica Hungarica* 53/4: pp. 393-432.
- Szabolcsi, Anna 1986: From the definiteness effect to lexical integrity. In W. Abraham - S. D. Mey (eds.): *Topic, Focus, and Configurationality*. John Benjamins, Amsterdam. pp. 321-348.
- Szabolcsi, Anna 1997: Strategies for scope taking. In A. Szabolcsi (ed.): *Ways of Scope Taking*. Kluwer Academic Press, Dordrecht. pp. 109-154.

- Szabolcsi, Anna 2008: *Hidden in plain sight: Overt subjects in infinitival control and raising complements*. <http://ling.auf.net/lingBuzz/000445>.
- Szécsényi Krisztina 2007: Egy tagmondat vagy kettő? Infinitívuszi szerkezetek a magyarban. In Sinkovits B. (szerk.): *LingDok 6*. SZTE, Szeged. pp. 189-220.
- Szécsényi Krisztina megj. előtt a: A magyar infinitívuszi szerkezetek szintaxisa. In Maleczki M. - Németh T. E. (szer.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VII*.
- Szécsényi Krisztina megj. előtt b: "On the double nature of Hungarian infinitival constructions". *Lingua*.
- Szécsényi P. Tibor 1997a: "A magyar mondat szerkezet leírása HPSG keretben". *Néprajz és Nyelvtudomány* **38**: pp. 89-116.
- Szécsényi, Tibor 1997b: "On Complements of Complements in Hungarian". *Working Papers in the Theory of Grammar* **4/3**: pp. 83-93.
- Szécsényi Tibor 1998: *Adjunktumok a generatív grammatikában*. Kézirat. JATE, Szeged.
- Szécsényi Tibor 2000: Esetegyeztetés a predikatív főnévi csoportban. In Büky L. - Maleczki M. (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei 4*. SZTE, Szeged. pp. 189-202.
- Szécsényi Tibor 2002: A dominanciaviszonyok kezelése újraírószabályokkal. In Maleczki M. (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei 5*. SZTE, Szeged. pp. 311-334.
- Szécsényi Tibor 2005: "Sorrend és hatókör a magyarban: HPSG elemzés". *Nyelvtudomány* **1**: pp. 171-202.
- Trón Viktor 2001: *Fejközpontú frázisstruktúra nyelvtan*. Tinta Kiadó, Budapest.
- Uszkoreit, Hans 1987: Linear precedence and discontinuous constituents: Complex fronting in German. In G. J. Huck - A. E. Ojeda (eds.): *Discontinuous Constituents. Syntax and Semantics, vol 20*. Academic Press, London. pp. 406-427.